

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2019

11

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Augustinas SAVICKAS. Prie senovinio miesto vartų. 1993. Drobė, aliejus; 151 x 142

Antano Lukšėno reprodukcijos

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romana RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfредas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Levas KOVARSKIS. Kas aš esu? *Apie migraciją ir tapatybę* / 2
Almantas SAMALAVIČIUS. Netesėtas pažadas. *Europos kultūros žurnalų 30-asis susitikimas* / 11
Ispanija su politiniais kaliniais, arba Kas bendro tarp lietuvių ir katalonų nepriklausomybės. *Su Katalonijos nacionalinės asamblėjos koordinatore Aleida BERTRAN kalbasi Tomas KAVALIUSKAS* / 14

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Juozas LAKIS. Kelios pastabos apie Lietuvos valstybės viziją / 18

Kūryba ir kūrėjai

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Nobelio nuojauta, arba 777 idėjos „neprioritetinėje“ Japonijoje / 23
Paulina NALIVAİKAITĖ. *Gaida* – svajonės ir abejonės / 27
Simona ŠLIAUPAITĖ. Diskusijos apie architektūrą Kaune / 29
Danutė ZOVINĖ. „Akademikas be akademizmo“ / 32
Linas BLIŠKEVIČIUS. Meninis tyrimas ir meno režimas / 35
Vlada KALPOKAITĖ. *Sirenų agoros. Istorija apie „pofestivalinį“ straipsnį* / 41
Pasaulis be ribų. *Su Almyra BARTKEVIČIŪTĖ-WEIGEL kalbasi Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ* / 45
Gediminas JANKAUSKAS. „Fatalisto, moralisto ir stiliaus maniako“ Alfredo Hitchcocko kinas / 49
Tilmansai – atrastas Kauno istorijos puslapis. *Su muziejininke Aldona SNITKUVIENE ir Nacionalinio M. K. Čiurlonio dailės muziejaus vadove Ina PUKELYTE kalbasi Elvina BAUŽAITĖ* / 57
Vadim MESIAC. „Babilono“ stotis / 59

Kalbos teritorija

Aldona PAULIAUSKIENĖ. Šimtmečių lietuviai (kalba ir raštas) / 62

Laikai ir žmonės

Ksaveras ANDRAŠIŪNAS. Pėdsakai laiko smėlyje. *Skundikas Cvirka. Riva* / 66

Praeities dabartis

Raimundas KLIMAVIČIUS. Dingę tarp Stokholmo ir Toronto. *Vieno archyvinio tyrimo ataskaita*. II dalis. Pėdsakai Toronte / 76

Apie knygas

Astrida PETRAITYTĖ. Pianistės „antiformalistinio rojuko“ atstovės likimas... / 84

Nuomonės apie nuomones

Arnoldas PIROČKINAS. Šis bei tas apie Lietuvos periodinę spaudą / 89

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Biudžetinė bakchanalija / 94

Viršelio 1 p.: Augustinas SAVICKAS. Ryto pasveikinimas. 2007. Drobė, aliejus; 127 x 145

4 p.: Almyra BARTKEVIČIŪTĖ-WEIGEL. Progresas 3. 2019. Popieriaus atspaudai ant drobės, karšti klėjai

KAS AŠ ESU?*

Apie migraciją ir tapatybę

Stereotipinės projekcijos

Čia trumpai panagrinėsiu tik etninius ir religinius stereotipus, sudarančius atskirą projekcijų grupės klasę. Priešingai negu episteminės vertybės, jie nėra savaime suprantami, visuomenė priverstinai juos platina, diktuoja iš viršaus į apačią. Stereotipas tam tikru atžvilgiu visada yra pusfabrikatis – iš anksto parengta matrica, kuri padeda geriau pažinti ir įvertinti realybę. Stereotipinis požiūris, kad „afrikiečiai juodaodžiai, o lietuviai baltaodžiai“ yra beveik teisingas, nors Afrikoje gyvena ir baltaodžių, o Lietuvoje rastume keletą tamsiaodžių. Teiginys, kad prancūzai mėgsta raudoną vyną, o rusai – degtinę, yra jau kitos klasės stereotipas, jame mažiau tiesos, daugiau pašaipos, nors tiesos irgi esama. Suomiška *Wikipedia* atskleidžia ne tik praėjusio šimtmečio suomių įvaizdį apie „negrus“, bet ir dalį motyvacinės sistemos, slypinčios už tamsiaodžių stereotipo. Lytytikāineno teigimu, būdas, kaip vadovėliuose buvo aprašomi „negrai“, visų pirma atspindėjo pačių europiečių tikslus juodojoje Afrikoje: „Vaikiškam, tingiam ir tamsiam negrui reikia, anot vadovėlių, europiečio, kuris turi teisę fiziškai ir dvasiškai jį valdyti. [...] Negras visų pirma parodomas kaip nekultūringas, o tai puikiai

tiko suomių misionieriškam darbui, kartu stiprinusiam ir „europietišką“ suomių identitetą.“¹

Seniau internete buvo apstu žemėlapių, šalys ir tautos vaizduojančių taip, kaip jas stereotipiškai matė tauta, kuriai priklauso pats piešėjas. Tokie žemėlapiai paplito per Pirmąjį pasaulinį karą, kai nacionalinio tapatumo samprata, atsiradusi XVIII a. viduryje, stiprus tautiškumo jausmas, visus apėmęs Napoleono karų laikais, ėmė reikštis ypač žiauriai ir bauginamai.

Šiandien stereotipinių mąstymą atskleidžiantys žemėlapiai laikomi įžeidžiamais, jų skaičius internete gerokai sumažėjęs. Bandoma juos „subalansuoti“ – į tą patį puslapį sudedami, pavyzdžiui, juokingi amerikiečių, šveicarų, prancūzų, gėjų, alkoholikų, maisto gurmanų žemėlapiai.

* Tęsinys iš KB nr. 10. Pabaiga

Jie puikiai atskleidžia labai gajų kultūrinį reiškinių – stereotipinį grupinės projekcijos pobūdį. Esu daugybę kartų susidūręs su tokiomis projekcijomis, kurios „automatiškai“ pasireiškia tiek manyje, tiek kituose žmonėse ir, žinoma, psichoterapijos metu. Tai labiau primena Aaronso Becko aprašytas kognityvines „automatinės mintis“, o ne projekciją, kaip ją supranta psichiatrai ar psichoanalitikai. Skirtingai nuo paranoidinių, stereotipinės projekcijos nebūtinai yra giliai pasąmoningai motyvuotos, joms dažniausiai svetimas tiek atmetimas, tiek ir tikrasis rasizmas, nors kartais jos atrodo gana rasistiškai. Tai, ko gero, yra tiesiog greitas būdas suvokti ir apibrėžti sau svetimus dalykus, apibūdinti žmones (tą parodė „negro“ pavyzdys), pateisinant savo grupės požiūrį ir veiksmus.

Migrantų prisitaikymo fazės ir psichinės reakcijos

1 fazė: Idealizacija, migrantų hipomanija ir narcisistinio tunelio pradžia

Prieš 2500 metų Euripidas tragedijoje „Medėja“ rašė, kad „*nėra pasaulyje liūdnesnio likimo negu tėvynės netektis*“. Tačiau kiekvienas migrantas, nesvarbu, kokios jo išvykimo priežastys, tikisi, kad naujoje šalyje jam pavyks susikurti geresnį gyvenimą. Mūsų mažai grupei, 1990 m. emigravusiai iš Lietuvos, kuri tada dar priklausė Tarybų (būtent Tarybų, o ne Sovietų) Sąjungai, Suomija asocijavosi su turtinga Vakarų ir Šiaurės šalių kultūra, be to, turėjo didvyrišką istoriją – gindama savo laisvę, mažą šalį nepasidavė galingam užpuolikui, prieš

kuri ir mes, lietuviai, ką tik sukilome. Taigi jautėmės atsidūrę stebuklų šalyje, daugelis dalykų atrodė neįprasti ir nuostabūs: telefonų būdelėse kabėjo storos, nesuplėšytos telefonų knygos, Teboilo degalinė ir kavinė dirbo kiaurą parą, pinigų galėjai pasiimti iš „sienos“, pareigūnai buvo draugiški ir kantrūs, viešuosiuose tualetuose netrūko tualetinio popieriaus, maisto parduotuvėse net žiemą nestigo įvairiausių vaisių, autobusai atvykdavo laiku, o žmonės tesėdavo duotus pažadus. Tiesa, vienas kolega, aiškindamas,

kodėl nusipirko mažesnę butą, paminėjo žodį *lama*, kuri išvertė į anglų kalbą – *economic depression*, tačiau tai nuskambėjo taip neįtikėtina, kad pamaniau, gal jis tiesiog liguistai nepasitiki savimi.

Buvo Suomijoje ir daugiau keistų dalykų. Visiems reikėjo mokėti mokesčius. Kodėl? Kodėl man duoda pinigų, o paskui iškart juos atima, ar čia koks pasityčiojimas? Ką reiškia darbo sutartis? Kaip galima įdarbinti žmogų porai mėnesių, juk ligoninė ar universitetas – tai ne kolūkis, samdantis vasarai kelis studentus. O kam reikalinga KELA (valstybinė draudimo kompanija)? Kodėl valstybė negalėtų apmokėti gydymo išlaidų, kaip apmoka piliečių mokslą? Ir apskritai kodėl žiūrima, už ką kas sumoka (savivaldybė, miestas, valstybė), argi neaišku, kad viską finansuoja mokesčių mokėtojai? Kas yra „bendruomenė“? O kas – „asociacija“? Ką suomiams reiškia religija? Kodėl man, tik vakar dirbti pradėjusiam gydytojui, įteikė ryšulį raktų, su kuriais galiu patekti į visus didžiulės ligoninės kambarius, juk gimtinėje turėdavau kiekvieną savaitę prašyti budėtojo, kad duotų grupinių užsiėmimų salės raktą, nors toje pačioje vietoje dirbau septynerius metus? Kokį poveikį žmonių mentalitetui daro tai, kad jų kalboje nėra nei būsimąjo laiko, nei giminės?

Į šiuos ir į daugybę kitų klausimų pirmaisiais gyvenimo Suomijoje metais rasdavome vien teigiamus atsakymus. Reikėjo susitaikyti su aplinkybėmis, kad išgyventume, taigi pasirinkimo nebuvo. Vargu ar tada supratome, kokia trapi mūsų padėtis, kokie priklausomi esame nuo kitų, į klimpę į amžiną dėkingumo sko-

lą. Be to, savo pačių akyse atrodėme tam tikru atžvilgiu didvyriai – juk mes pirmieji iš Sovietų Sąjungos išvykome į užsienį studijuoti psichoanalizės! „Didvyriškumo“ atsisakyti nelengva, nes atsiduriama vadinamajame „narcisistiniame tunelyje“. Galima viską vertinti vien teigiamai ir bėgti į priekį arba nusiteikti be išlygų kritiškai ir sužlugti, tačiau kelio atgal vis tiek nebėra. Viename narcisistinio tunelio gale paprastai yra migranto tėvynė, o kitame – sėkmės naujoje šalyje viltys.

„Aš turiu čia kažkuo tapti, negaliu grįžti, ką pasakysiu tėvams?“ – aiškino man (tada dienos stacionaro vedėjui) jaunas kinas, kuris vėliau, matyt, netapęs tuo „kažkuo“, nusižudė per mano vasaros atostogas. „Tėvynės ilgesys? Liūdesys?“ – juokėsi iš mano klausimų brandaus amžiaus vyras, daug metų svaiginęsis narkotikais. Jaunystėje jis padarė puikią karjerą iš pradžių Suomijoje, vėliau Jungtinėse Valstijose, bet viską prarado per 2007 m. krizę. „Depresija? Tokiai prabangai neturėjau nei laiko, nei jėgų. Kreipiausi į gydytoją dėl nugaros skausmų, iš pradžių gavau Ultramo [narkotizuojantis vaistas], o vėliau Demerolio [opiatas].“

2 fazė: Pažeista savivertė

Idealizacija ir lengva hipomanija yra puikūs migrantų savigynos mechanizmai. Ypač kad nuolat susiduriama su smulkmenomis, kurios gal net nėra asmeniškai įžeidžiančios, tačiau aiškiai rodo, kad esi (bent jau kol kas) netinkamas šiai šaliai ir visuomenei – nemoki kalbos, nesupranti, koks visuomenės institucijų tikslas, nežinai, kaip viskas veikia, nesupranti anekdotų, neadekvačiai vertini situacijas, nežinai, kada reikėtų kreiptis „Tu“, o kada „Jūs“, nesi tikras, kaip kita lytis supranta tavo žvilgsnius ir gestus, nustembi, kodėl tavo geras pažįstamas sustingsta, jei patapšnoji jam per petį, nors tau įprasta taip elgtis. Stebiesi, kai žmonės klausosi tavęs nepertraukdami, kad ir kaip ilgai kalbėtum, – ar jie (ne)supranta, ar jiems (ne)įdomu, ar jie piktinasi, ar tai tautinis suomių bruožas? Kodėl Gegužės 1-ąją jaunimas tiek daug geria, o tada kalba žemu balsu, išvis neaišku, kieno ta šventė – pavasario, darbininkų ar studentų. Jau minėjau, kad ir pats iš įpročio painiojau autobuso duris. Panašių kliuvinių

buvo daugybė. Ligoninės kavinėje nebandyk nusipirkti cigarečių, kol neatstovėsi ligonių eilės, antraip sulauksi priekaištų. Kalbėdamas apie politiką arba religiją nedrįsk reikšti savo nuomonės, kad ko nors neįžeistum. Aprangos kodas čia gerokai laisvesnis – kaklaraistis ir marškiniai darbe nebūtini, kita vertus, darbo reikalus reikia atlikti greitai, nors to nereikalaujama, į tavo veiklą nesikišama. Apskritai keistas jausmas – spaudimo niekas lyg ir nedaro, bet spaudimas juntamas visur. Svarsčiau, ar taip atrodo tik man, ar kiti irgi tą jaučia?

Visos šios ir kitos smulkmenos, kurių žmogus dažniausiai net nepastebi, vargina sielą, migrantas jaučiasi vaikiškai neužtikrintas savimi, nepajėgus tvarkyti reikalų, kuriuos privalo mokėti suaugęs žmogus. Tai sukelia nerimą ir lemia vadinamąjį regresą. „Aš lioviausi sapnavęs, – skundžiasi britų kilmės konsultantas, Suomijoje gyvenantis ketvirtus metus. – Gal todėl, kad jau net sapnuose bijau ko nors tikėtis?“ Brazilų kilmės teisininkė,² pasakodama apie kolegų vakarėlį, svarsto: „Viskas čia gerai, žmonės draugiški, bet kažkodėl neįstengiu mėgautis jų šventėmis, visą laiką jaučiuosi svetima ir noriu sprukti namo...“

Nuolat neadekvačiai reaguodamas į nepastebimas kasdienybės detales, žmogus jaučiasi atstumtas aplinkos, kuri jam svetima, vis labiau įžeidinėjamas, tačiau pats nesupranta, kodėl taip yra. Neįsisąmoninti jausmai ilgainiui ima daryti žalą, net kelia pavojų. „Mano nuotaika keista, – pasakojo vokiečių, Suomijoje gyvenanti keletą metų, – visą laiką esu surūgusi, kritiška, nors iš esmės viskas gerai. Pastebiu net įžeidinėjanti suomių. Žinau, kad tai gali man atsirūgti, bet neįstengiu nieko pakeisti, padėk man su tuo susitvarkyti.“

Kai žmogus ima tokią savo būseną suvokti, jo sąmonę užvaldo realybė, todėl idealizacija ar kitokia hipomaninė savigyna darosi nebeįmanoma. Narcisistinis tunelis baigiasi, dabar svarbiausia, koks iš jo išeisi. Arba nuvertinsi save, pripažindamas, kad esi svetimas, netikęs, „nenormalus“, arba manysi, kad pati aplinka, kuri tau priešiška, yra „nenormali“ („norma / ne norma“ atspindi prieštaravimą tarp skirtingų epistemų). Tokiais dramatiškais žodžiais noriu pabrėžti, koks sunkus ir neišvengiamas šis vidinis konfliktas. Padėtį dar labiau blogina tai, kad nieko negalima kaltinti dėl susiklosčių

sios situacijos. Nesigilindamas į ankstyvųjų santykių psichodinamiką, pabrėšiu tik amžiną žmogaus poreikį sieti save su kitais, su kažkuo, ką galima arba viliamasi, kad bus galima, paveikti žodžiais, ašaromis, maldomis arba grasinimais. Vaikui tai būna suaugusieji, o šiems – Dievas. Šią emocinę būseną pailiustruosiu Dostojevskio žodžiais – nepamenu, kad literatūroje būčiau radęs geresnį šio reiškinių apibūdinimą:

„Na, gerai. Jeigu būtų bent jau taip, kad aš mirsiu, bet žmonija gyvens amžinai, gal mane tai paguostų. Bet Žemė nėra amžina, o žmonijos gyvenimas ne ką ilgesnis už manąjį. Kad ir kaip protingai, džiaugsmingai, teisingai, šventai žmonija elgtųsi Žemėje, rytoj viskas čia vis tiek virs nuliu. Tai neišvengiama dėl kažkokių amžinų, galingų negyvosios gamtos dėsnių. Patikėkite, ši mintis slepia tokią sukrečiančią panieką žmonijai, kad ji mane giliai žeidžia, o labiausiai nepakenčiama, kad nieko negalima dėl to kaltinti“³ (pabraukta mano).

Dostojevskio manymu, įžeidimas darosi nepakeliamas, jei su įžeidėju neįmanoma užmegzti jokio ryšio. Šis psichikos ypatumas yra labai svarbus tarpusavio santykiams. Jei žmogus (šiuo atveju migrantas) reaguoja ekstrapunitiviai, kaltindamas niekuo dėtus aplinkinius žmones, jis elgiasi neteisingai, „daro nuodėmę“, pažeidžia savo paties *Superego* taisykles. Vėliau tą savo kaltę jis turės išstumti į pasąmonę arba pripažins, kad buvo neteisis, ir pradės atgailauti. Situacija puikiai pažįstama psichoanalitikams, apie užburtą kaltės ratą daug rašo psichoanalitinė literatūra. Deja, ištrūkti iš jo įmanoma tik visiškai atsiskius hipomaninės savignyos, o tai dažniausiai sukelia depresiją, verčiančią, kad žmogus pakeistų savo nuomonę – permąstytų savo tapatumą ir jo istoriją.

Iš Maroko kilęs, Paryžiuje gyvenantis psichoanalitikas Fethi Benslama, gydydamas kelis jaunos marokiečių imigrantus, dar 1998 m. tvirtino, kad visi jie buvo apimti depresijos, o išbristi iš jos daugeliui pavyko, tik sustiprinus savo tapatumą religijos pagrindu, t. y. iš esmės tapus radikaliais musulmonais.⁴

3 fazė: Ilgesys ir migranto hipomanija II

Trečiaisiais – penktaisiais migracijos metais žmogų apima tėvynės, tiksliau tariant, „buvusio gyvenimo“ il-

gesys. *„Tuo metu Švedijoje mums jau viskas buvo gerai – turėjome darbą, vaikai prisitaikė, bet nostalgija tapo tokia nebepakeliama, kad mudu su žmona nusprendėme grįžti į Suomiją, nors dėl to šeimos gyvenimo lygis smarkiai smuko“*, – pasakojo man kolega, studijavęs ir dėsęs psichologiją Švedijoje. *„Tėtis niekur nebeįsėdėjo, – nerimavo jaunas rusų studentas. – Vis žiūrinėja senas nuotraukas, internete ieško senų draugų, nuolat prisimena sovietinius laikus.“* *„Aš čia negyvenu, – aiškino graikė, prieš penkerius metus apsistojęs Suomijoje. – Jaučiuosi gyvenanti tik dvi savaites per metus, kai grįžtu pas tėvus.“*

Su panašiais jausmais susidūriau ir aš. Ketvirtų metų pabaigoje apėmė didžiulis ilgesys, vis sapnuodavau Vilnių, gyvenimas Suomijoje, net išsilavinimas, kurį taip vertinau, tarsi prarado svarbą, vos žengęs už namų slenkščio, nebeatpažindavau savęs. O Lietuvoje apimdamas svaiginamai stiprus jausmas – vėl tapdavau savimi.

Kartais šalies pakeitimas padeda atsikratyti gėdos jausmo ir sunkumų, susijusių su tapatumu. Jaunuolis, kuris visą vaikystę gėdijosi tėvo, sergančio šizofrenija, pirmą kartą atsipalaidavo, keliaudamas į Egiptą. *„Ten pasijutau tarsi lengvesnis, – pasakojo jis, grįžęs iš kelionės, – visą laiką norėjosi visur lėkte lėkti, nors buvo baisiai karšta. Prieš išvykdamas abejočiau, ar sugebėsiu bendrauti anglų kalba, bet pamačiau, kad laisvai kalbu, net bandžiau per savaitę pramokti arabiškai.“* Kitas vyras, kuris savo gimtinėje nedrįso prisipažinti esąs homoseksualas, prieš išvykdamas studijuoti į kitą šalį, susirgo trumpa hipomanine psichoze. *„Maniau, tėvynėje niekas nesužinos, ką aš ten darysiu, tikėjau, kad susirasiu mylimą žmogų ir galėsiu būti savimi“, – aiškino jis.*

Man, kaip ir daugumai mano pacientų suomių, gyvenančių svetur, tačiau trumpam apsilankančių tėvynėje, buvo priešingai. Lietuvoje tapdavau „hipomaniškai euforiškas“. Amžinai būdavau itin pakilios nuotaikos, jaučiausi lengvas ir žvalus, norėjau su visais kalbėtis – su taksi vairuotojais, kioskų pardavėjais, bandžiau įsiterpti į kitų pokalbius vien todėl, kad supratau, apie ką kalbama, o ir pats galėjau juokauti. Mėgavausi tuo, kad žmonės nelaiko manęs „užsieniečiu“, kad esu vienas iš jų – valdau kalbą, suprantu kontekstą, žinau gatvių

pavadinimus, parduotuves ir kavines... Senų draugų ir artimųjų būryje mėgavausi stipriu artumo ir brolybės jausmu, nors žinojau, kad tai nėra visa tiesa apie mūsų tarpusavio santykius. Ši hipomaniška savigyna, kaip vėliau supratau, iš dalies buvo bandymas nematyti tikrovės – mano šalis pasikeitė ir toliau keičiasi. Supratau, kad kuo toliau, tuo mažiau esu jai reikalingas, mano vietą jau užėmė kiti. Be to, vis dažniau pastebėdavau, kad žvelgiu į Lietuvą suomių akimis – televizijos laidos primityvokos, kalbėdami žmonės ne itin atsižvelgia į kitų jausmus, dažnai atrodo naivūs, o jų nuomonės pernelyg kategoriškos. Kartais jau po kelių savičių norėdavau grįžti namo, į Suomiją.

Vienas vokiečių kilmės pacientas, puikiai pritapęs Helsinkyje, keletą metų mano kabinete sarkastiškai koneveikė ir Suomiją, ir Vokietiją, skundėsi, kad prastai jaučiasi abiejose šalyse. Kai mano kantrybė trūko, tiesiai paklausiau:

– Ar yra pasaulyje vieta, kur jautiesi gerai?

– Lėktuve, – nedvejodamas atsakė vyras. – Kai skrendu į Miuncheną, o paskui atgal į Helsinkį.

Pamaniau, kad jis puikiai apibūdino, ką jaučiau aš pats.

„Negaliu vykti į Libaną, – aiškino aukštąjį išsilavinimą turinti libanietė, ką tik grįžusi iš gimtinės. – *Aš ten einu iš proto, tikrovė susijaukia, apima prieštaringi jausmai. O svarbiausia, kad mirus tėvams, nebeturiu nei namų, nei darbo. Tai būtų mano gyvenimas.*“

Su tėvyne dažnai siejamas nesąmoningas kaltės jausmas – juk migrantas paliko joje gimines ir draugus, kurių gyvenime nebedalyvauja, kuriems padėti negali. „*Kas antrą mėnesį siunčiu saviškiams pinigų, – pasakojo pakistanietė. – Teta serga, guli ligoninėje, o aš kasnakt sapnuoju, kad sėdžiu palatoje šalia jos.*“

„Mistiniai“ poveikiai

Ketvirtaisiais gyvenimo Suomijoje metais, kai apėmė itin stipri nostalgija, vieną vasaros naktį važiuojame į gimtinę. Lietuvoje sustojome pamiškėje, išlipau iš automobilio, kad pramankštintčiau kojas. Staiga persmelkė toks ilgesys, tarsi būčiau susidūręs su kažkokiu labai pažįstamu, artimu, bet jau prarastu dalyku, sužadinusiu jausmus. Potyris buvo nepaprastai stiprus, o tai, kad vi-

siškai negalėjau suprasti, kas jį sukėlė – rūkas, kvapai, žvaigždėtas dangus, – atrodė mistiškai. Nustebęs svarsčiau, kodėl nepajėgiu atpažinti? Paėjęs dar keletą žingsnių, staiga supratau – tai žemė po mano kojomis! Ji buvo tokia, kokia „tik Lietuvoje gali būti“ – smėlis, samanų, pušų šaknys. Helsinkio apylinkėse retai tokią rasi, ten dirvožemis dažniausiai uolėtas. Niekada sąmoningai nekreipiau į tai dėmesio nei savo šalyje, nei Suomijoje. Nežinojau, kad man tai svarbu. „*Bet jeigu taip yra, – svarsčiau, tęsdamas kelionę, – ar visa gimtinė panašiai įsirežusi į mano protą? Su gimtojo miesto gatvėmis, kvapais, peizažais? Ar tai veikia mane? Kada? Kaip?*“

4 fazė: Prabudimas ir susidūrimas su realybe

Maždaug po 3–5 imigracijos metų idealizacija ir hipomanija baigiasi, žmogų tarsi pažadina mintis, kad tokia būseną gali tęstis visą gyvenimą, todėl reikėtų kažkaip jos atsikratyti. Ūmai suvokia tikrąją savo padėtį – svetimas svetimoje šalyje, verbalinis invalidas, kasdien pasineriantis į paviršutiniškų santykių tinklą, nes jis, priešingai negu aplinkiniai, neturi giminių, draugų, pažįstamų iš darželio, iš mokyklos laikų. Nebeprešimena, kodėl paliko savo šalį, tiksliau tariant, prisimena protu, bet ne jausmais, – ankstesnės svajonės ir tikslai nebeatrodo svarbūs. Jo tapatumo jausmas susilpnėjęs, vertybių sistema supainiota, o emocinę būseną geriausiai apibūdina psichiatrijos terminai – *derealizacija* ir *depersonalizacija*. Kiek dramatizuojant būtų galima sakyti, kad žmogų apima sumišimas, neužtikrintumas, maudžianti gėda, svetimumo jausmas, artumo poreikis, o dažnai ir neviltis, nerimas, depresija, pyktis, verčiantis ieškoti išeities. Kai migrantai, kurie lankosi mano kabinete, įžengia į „prabudimo stadiją“, imu nerimauti, nes negaliu numatyti, kuo viskas baigsis – įnirtingu kabinimusi į gyvenimą, nauja migracija, grįžimu į tėvynę ar savižudybe...

Ši būseną apima ne vien migrantus. Mačiau panašių atvejų 1997–2000 m., kai dienos stacionare gydžiau vyrus ir moteris, ekonominio nuosmukio metais praradusius turtą, darbą, šeimą. Tokios emocijos dažnai kamuoja ir jaunuolius, nepritampančius prie visuomenės, ir narkomanus, pasiryžusius nebevartoti nar-

kotikų. Freudas veikale „Sielvartas ir melancholija“⁵ rašė, kad čia kalbama apie nesugebėjimą atsisakyti sau svarbių dalykų – turto, mylimo žmogaus ar tėvynės, tačiau to nesugebėjimo priežastis dažniausiai glūdi ne tiek išvardytuose dalykuose, kiek tame, kad jie yra tapę svarbia savojo Aš-įvaizdžio dalimi. Pasak Freudo, kartais Aš-įvaizdis nesikeičia, nes prarastas dalykas kelia prieštarigus jausmus, iš kurių bent vienas (paprastai pyktis) nėra įsisąmonintas. Tai būdinga ir migracijos procesui. Tėvynė prarasta, bet juk tai buvo savarankiškas suaugusio žmogaus sprendimas – jis jautėsi nepatenkintas, todėl pats ją paliko. Tačiau dabar tos priežastys atrodo nereikšmingos, nepasitenkinimas užmirštas, tiksliau tariant, išstumtas į pasąmonę.

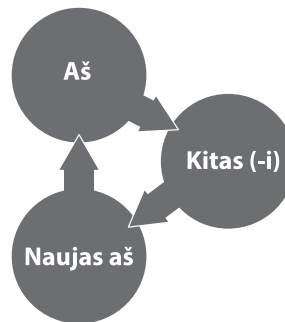
„Į tėvynę keliais nueičiau, – verkšlena depresijos apimta moteris, – bet į ją keliauti taip pavojinga...“ „Pa-siilgau savo šalies, – sako kroatas, – tačiau nesikamuoju dėl to, nes žinau, kodėl iš jos išvykau, išvykčiau ir vėl.“

Vertėtų paminėti, kad vaikų, kuriuos išsivežė tėvai, padėtis yra visai kitokia. Jei nepavyksta prisitaikyti, jie nesunkiai grįžta prie skaldančios paranoidinės savigny- nos – „gerąjį“ Aš-įvaizdį sieja su tėvyne arba religija ir piktinasi naująja šalimi, kurioje gyvena.

5 fazė: Tapatybės kaita ir vidinio konflikto padariniai

Manau, kiekviena sveika ir stipri siela nepastebimai, tačiau be paliovos atnaujinama savo tapatybę. Šiame kontekste vietoj Aš-įvaizdžio geriau tiktų *identitetas* arba tapatybė. Žodį *identitetas* vartoju kaip apimančią visą psichinę sistemą – Aš-įvaizdį (*self-representation*), jį palaikančių prisirišimo grupių įvaizdį (*reference and attachment groups' representation*), jų epistemas, stereotipus ir vertybes. Itin svarbu, kad žmogus, patekęs į svetimą aplinką, neprarastų gebėjimo mąstyti ir veikti, o savo sutrikimo, nerimo, liūdesio nepultų gydyti, smerkdamas kitus ar niekindamas save. Geriausia bus jam pačiam ir aplinkiniams, ypač jo vaikams, jeigu sugebės viską apsvastyti, vis iš naujo kantriai lygindamas šalis, laikotarpius, kitus žmones ir save patį praėityje ir dabar. Kas buvo gerai, o kas blogai, kas teisinga, o kas neteisinga, ką išsaugoti, o ko atsikratyti. Tokias išeities

iš kultūrinio konflikto paieškas galima laikyti dvasine branda ir išmintimi. Kai kurie migrantai sąmoningai užima aktyvią dvasinę poziciją, bet dauguma žengia tuos pačius žingsnius, nejausdami savyje jokios kaitos. Perfrazuodamas Tolstojaus pateiktą Stepano Arkadijevičiaus aprašymą, pasakyčiau, kad „ne jie savo nuomones keičia, bet jos pačios savaime nepastebimai keičiasi.“

Identitetas turi būti pakankamai stiprus ir lankstus, kad žmogui, susidūrusiam su neigiamu vertinimu ir primesta projekcija, pavyktų adekvačiai išgvildinti Tu-įvaizdį, atmetant svetimas projekcijas, atpažįstant episteminius vertinimus ir stereotipus. Svarbiausia, kad jo mąstysena peržengtų epistemos ribas, o elgesys keistųsi taip, kaip jam atrodo teisinga. Užduotis yra sunki, tačiau viskas vyksta natūraliai ir sklandžiai, jei žmogus tam dvasiškai pasirengęs, ypač jei turi tinkamą padėjėją.

– Esu labai dėkinga anytai ir uošviui, kad jie niekada neprikošo man rusiškumo. Bijojau tokių priekaištų nuo tada, kai mano vyras papasakojo, kiek daug jo šeima prarado per karą. Iš fronto grįžęs senelis, kai išgerdavo, iškart imdavo keikti rusus, – pasakojo pacientė rusė. – Bet argi aš kalta dėl Stalino nusikaltimų?

– Stalinas yra nusikaltėlis, tačiau daug rusų juo iki šiol žavisi, – priminiau.

– Aš gimiau, praėjus 40 metų po karo. Ar turėčiau jaustis kalta?

– Prieš mėnesį pasakojote apie Dostojevskiui skirtą vakarą, tada neabejodama didžiavotės savo rusiškumu.

Ilga tylą.

– Bendradarbiai klausinėja: „Kokia jūsų nuomonė apie Putiną?“ Ką aš žinau?! Nerūpi man nei Putinas, nei politika, gyvenu Suomijoje jau 12 metų, Rusijoje

apsilankau gal kartą per metus.

– Taip, tačiau sakėte, kad jūsų sūnus neseniai pareiškė esąs putinistas ir važiuosiąs gyventi į Rusiją.

– O, čia jis kalbėjo nerimtai... Juk dar paauglys. Nesu prantu, iš kur jis tą ištraukė, jo žodžiai skambėjo keistai.

– Tada jis ginčijosi su jūsų vyru ir su jumis. Jei saviškai tavęs nepripažįsta, belieka pasirinkti kitus.

– Nieko jis nesirinko! Visi jo draugai yra suomiai, o dabar turi ir mergaitę suomę.

– Tai tikrai padeda...

– Nesąžininga reikalauti, kad aš būčiau atsakinga už viską.

– Tik už tuos, kuriuos mylite ir laikote sau artimais.

– Nesu tikra, ar myliu Rusiją, ar laikau ją sava... Na, žinoma, mane sieja kalba... Bet kaip galima laikyti savu tai, ko visiškai nekontroliuojį? Mano tauta niekada nevaldė šalies, visada valdžioje kažkokia banditų gauja. Vasarą atsitiktinai radau bibliotekoje knygą apie Rusijos istoriją. Nustebau, kad jau Igorio laikais kunigaikščiai su savo būriais degindavo valstiečių kaimus. Viskas banditų rankose. Liaudis niekada nevaldė situacijos. Rusų tauta nepažįsta tikrosios atsakomybės jausmo.

Panašiai kalbėjau su daugeliu imigrantų. Atrodo, šie pokalbiai padėjo daugeliui iš jų pagerinti jei ne savo, tai bent jau vaikų gyvenimą – integruotis į Suomijos visuomenę. Daug sunkiau bendrauti su žmonėmis, kurių tapatybės kaita yra sustojusi ir kurie nesugeba nei abejoti savo jausmais, nei gilintis į jų priežastis. Pastebėjau, kad tada mane patį akimirksniu apima paranojiška nuotaika. Žemiau aprašytas pokalbis įvyko prieš daug metų, kai policijos skyrius, skirtas imigrantams, iš Helsinkio centro buvo perkeltas į Vantos priemiestį.

– Suomiai visai gėdą prarado! Nuėjusi į policijos skyrių, sužinojau, kad jis perkeltas į Vantą. Juk iki ten visa valanda kelio! – piktinosi estų kilmės pacientė. – Jie tyčia mus erzina!

– Pastaruoju metu atvyko daug imigrantų, matyt, policijos pareigūnai labai apkrauti.

– Tai tegul pasamdo daugiau darbuotojų, kad greičiau aptarnautų.

– Ar manote, kad imigrantų poreikiams turėtų būti teikiama pirmenybė?

– Jūs irgi iš manęs tyčiojatės! Negi teisinga, kad policijos skyrius buvo perkeltas?

– Nesityčioju. Tiesiog klausiu, kodėl mūsų reikalai suomiams turėtų rūpėti labiau už savus.

– Koks jūs keistas! Juk visi žino, kad iš mūsų tyčiojama.

– Kas visi?

– Visi, su kuriais vakar kalbėjausi bare, šiandien mokykloje. O jeigu aš nebeturiu jėgų? Jeigu man depresija? Galiu tiesiog viską mesti... Visą valandą praseidėjau autobuse dėl kažkokio popiergalio!

Šią pacientę, vienišą motiną, slėgė daug įvairių rūpesčių. Vaikystėje seksualiai išnaudota, po motinos mirties ištekojo už suomio, tačiau atsidūrusi Suomijoje suprato, kad jos vyras narkomanas ir lošėjas. Išsiskyrė, kreipėsi psichoterapinės pagalbos, įstojo mokytis į aukštąją mokyklą, dirba sunkius, menkai apmokamus darbus. Iš mudviejų pokalbio matyti, kaip greitai paranoidinį pyktį keičia depresija, kaip lengvai pasiduodama vaikiškam bejėgiškumui.

Taigi bandau parodyti, kad išvykimas į kitą šalį neretai tampa didžiuliu išbandymu asmens intelektui, socialiniams įgūdžiams, realistiškumui, prarandamas atsparumas stresui, kūrybingumas ir t. t. Klausimas čia tik toks – ar žmogus pajėgs užtikrinti savo tapatybės kaitą, ar sustings, apimtas vidinio konflikto. Tada, užuot ieškojęs išeičių, pasiners į paranoją ar depresiją. Liguistas įtarumas, prislėgta psichinė būseną ilgainiui sukels ir fizinių negalavimų.

...Per skyrybas vyras sužino, kad prieš 24 metus žmona buvo jam neištikima, ir suserga depresija. Dukterė čia, įtariančia, kad veikiausiai negaus tetos palikimo, apima isteriją, neviltis, nors ji pati labai pasiturinti. Imigrantas, išsiaiškinęs, kad prieš dvejus metus jo gimtinėje mirė tėvas, pasineria į depresiją, nes tikėjosi, kad su juo kada nors dar susitiks. Visi šie dalykai – žmonos ištikimybė, palikimas, susitikimas su tėvu – buvo įsivaizduojamos, bet labai svarbios identiteto dalys. Jas praradęs žmogus nebesijaučia savimi.

Ir priešingai – iš aštuonių vaikų vienas žūsta gimtinėje per bombardavimą, kitas bėgdamas iš savo šalies, trečias nuo maliarijos pabėgėlių stovykloje, tačiau nė

vienas iš likusių gyvų šeimos narių nesuserga nei psichikos, nei kūno ligomis.

Kariaujančioje šalyje sukilėlių būrys išsivedė šeimos galvą. Po pusės metų ieškoti tėvo išėjo penkiolikmetis sūnus, lydimas draugo. Nuo to laiko niekas jų nebematė, tikriausiai abu žuvo. Šeimai pavyko pabėgti į Suomiją. Visi buvo sveiki, kol po dvejų metų grįžęs tėvas pradėjo kaltinti motiną dėl sūnaus netekties – kodėl jį išleidusi. Tačiau tikrąja somatine depresija susirgo penkiolikmetė duktė, praradusi „geros motinos“ ir „geros šeimos“ įvaizdžius. Tėvas, nepasitikėdamas Vakarų medicina, ketina ją ištekinti, vildamasis, kad tai geriausias vaistas. Gal taip ir bus, jei nuotaka naujoje šeimoje ras prisirišimo grupę. Mano manymu, mergaitė susirgo todėl, kad ji, Suomijos vidurinės mokyklos moksleivė, atsidūrė tarp dviejų epistemų. Iš keleto pokalbių susidariau įspūdis, kad jai jau nebebuvo svarbi tėvo rūstybė, esą motina kalta dėl sūnaus mirties, tačiau neturėjo ir galimybių (žinių, padėjėjų, ryžto) kritikuoti savo šeimos epistemą, kurios paisydama mergaitė augo. Motinai draudžiama kištis į paauglio sūnaus „vyriškus“ darbus. Paauglės depresija buvo maištas prieš tėvus ir jų epistemą, kuri kertasi su naujai tapatybės bruožais, išsiugdytais Suomijoje.

Atsidūrę svetimoje aplinkoje, migrantai ieško „savos grupės“. Tai gali būti etniškumas, ideologija arba religija, rečiau hobs. Vyresniems žmonėms lengviau susirasti sau tinkamą grupę pagal etninę arba religinę priklausomybę, jauniems – per bendrą hobį arba mokyklą. Tačiau tai dažnai tampa šeimos konflikto priežastimi.

– Jie valgo kiaulieną ir nesilaiko mūsų tradicinių švenčių. Nors man to nesako, bet įtariu, kad savo šeimose švenčia net Kalėdas, – pasakojo suomę vedęs iranietis, kurio vaikai gimė ir užaugo Suomijoje. – Ir aš nieko negaliu padaryti. Bet argi mes leisime sau prarasti tradicijas – tikėjimą ir visa kita?

– Kas „mes“?

– Hm... Geras klausimas. Ar aš vienintelis, kuriam vis dar to reikia?

Kur kas sunkiau buvo dvidešimtmečiui vaikinui iš Kenijos, išdrįsusiam ginti savo motiną šariato teisme Sirijoje. Sūnus liudijo, kad tėvas dažnai muša motiną

taip žiauriai, kad kartais ji net nebepasikelia iš patalo. Teismas sutuoktinius išskyrė, motina su vaikais atvyko į Suomiją. Tėvas, likęs Afrikoje, nors retai, bet palaiko ryšį su vaikais, išskyrus mano pacientą. Jaunuolis iš pradžių gana gerai pritapo Suomijoje, tačiau vėliau metėsi į radikalųjį islamą, o kai motina antrąkart ištekėjo, susirgo psichoze. Kai pasakiau jam, kad sūnus turi teisę ir net pareigą ginti motiną, priešintis žiauriam, įstatymo nepaisančiam tėvui, jaunuolis sušuko, kad Koranas tai draudžia.

– Nepamenu, kad būčiau skaitęs Korane apie tokį draudimą.

– Pranašas draudžia! Nors Korane to nėra, bet žinau, kad Jis taip pasakė! – vaikiną su įtūžiu pažvelgė į mane.

– Ar galėtum patikslinti, ką būtent pranašas sako? – paklausiau.

– Kad tėvas gali drausminti septynmetį sūnų ir mušti dešimtmetį.

– Bet pranašas tai pasakė prieš 1400 metų, kai visuo-
menė buvo visiškai kitokia, pranašo žodžiai turėtų būti apsvarstyti ir pritaikyti dabartinei situacijai.

Jaunuolis staiga nurimo ir tarė:

– Tu ne mūsiškis, neišmanai mūsų reikalų, man negalima tavęs klausyti.

– Ar turi omenyje, kad mušantis tėvas tau artimesnis už mane? Tai suprantama, bet ar kreipeisi patarimo pas imamą, ar kalbėjai su išsilavinusiais „taviškiais“?

– Ne, bet mano vyresnysis brolis laikosi tokios pačios nuomonės.

Čia vertėtų paminėti, kad tėvas mušė ir vyresnįjį brolių, o tas paauglystėje žiauriai nužudė žmogų ir keleto metų sėdėjo kalėjime.

Aš pats kartais irgi elgiuosi paranojiškai. Pamenu, laikraštis išspausdino straipsnį, kad vagys iš Lietuvos sugeba Suomijoje pavogti mašinas, net apsaugotas kažkokiu ypač sudėtingu slaptu kodu. Mano darbovietės kavinėje kilus diskusijai, vienas kolega paklausė, ką aš apie tai manau. Pasijutau neteisėtai apkaltintas ir kandžiai atšoviau: „*O taip, Lietuvoje daug kūrybingų žmonių.*“ Techniškai kalbant, suveikė projekcinė identifikacija – projekcijos slegiamas, susitapatinau su jos turiniu.

Impunityvus sprendimas – identito gilėjimas, dvasinis augimas

Man akys atsivėrė vieną 1998-ųjų dieną, kai pro šalį einantis įkaušęs vyras, nugirdęs mudu su žmona kalbantis lietuviškai, tačiau tos kalbos nepažinęs, šūktelėjo mums įkandin: „*Ruskiiai!*“ Ši scena man pasirodė juokinga. Prisiminiau vaikystę Lietuvoje, kai būdavau dažnai apšaukiamas žydu ir daug metų bandžiau įrodyti aplinkiniams, kad nesu „toks“ žydas. „Toks“ apėmė daugybę sunkiai apibrėžiamų, bet akivaizdžiai nemalonių bruožų. Taip pat prisimenu, kai žlugo komunizmo idealai, visomis išgalėmis stengiausi parodyti, kad nesu komunistėlis, vadovaujusi kapitalizmo ir demokratijos vertybėmis. Prisimenu, kai maža mūsų grupelė iš Lietuvos atvyko į Suomiją, kaip įmanydami stengėmės atitrūkti nuo sovietizmo, apsimesdavome, kad rusiškai nekalbame, net nesuprantame tos kalbos. Girtuokliui šūktelėjus „*ruskiiai!*“, staiga supratau, kad yra ir visada bus į mane (kaip ir į visus kitus žmones) nukreiptų projekcijų, tad jei visą gyvenimą įrodinėsiu aplinkiniams, kas aš *nesu*, tiesiog neliks nei jėgų, nei laiko gyventi tokiam, *koks jaučiuosi*. Tą katarsio akimirką pradėjau mąstyti, ką man asmeniškai reiškia žydiškumas, lietuviškumas, sovietiškas, rusiškumas ir suomiškumas, kokie jie yra manyje, ką juose vertinu, o ką atmetu.

Sąmoningai kurdamas asmeninį identitetą, žmogus neišvengiamai permąsto savo vertybes, grupes, kurios tomis vertybėmis vadovaujasi, ir bando kurti universalią, nuo grupių nepriklausomą vertybių sistemą.

Vaikai

Negaliu baigti šio straipsnio, nepamindamas migrantų vaikų. Tema labai plati, todėl čia tik keliais žodžiais apibrėšiu pagrindinius dalykus. Jei viskas klostosi gerai, vaikas prisitaiko, jam sekasi, jis puikiai jaučiasi ir selektyviai susitapatina su tokiais savo tėvų bruožais, kuriuos jie patys (ir kiti aplinkiniai suaugusieji) sąmoningai savyje vertina. Tačiau, jei dėl vienokių ar kitokių priežasčių vaikas patiria nesėkmę, apimtas kartėlio, prislėgtas jis nesąmoningai susitapatina su nuslopintais savo tėvų jausmais

ir jais gyvena. Šis sąmoninis procesas yra labai pavojingas. Sveikas žmogus paprastai nuslopina savyje tai, kas aplinkiniams jame nepatinka. Bet migrantui atrodo, kad jis nepatinka aplinkiniams ne dėl tam tikrų elgesio ar charakterio bruožų, bet dėl visos savo esybės. Kad ir ką darytų, vis tiek netaps geras, nes stereotipai ir projekcijos akimirksniu vėl pavėrs jį blogu. Tai visiškai priešinga tam, ką ta pati projekcija daro su didvyriu arba su lyderiu. Didvyris visada geras, o lyderis – arba geras, arba blogas, būti „paprastu žmogumi“, turinčiu tiek gerų, tiek blogų bruožų, jam neleidžiama. Todėl, jei įskaudintas, depresijos apimtas vaikas susitapatina su į jį nukreiptomis aplinkinių projekcijomis, jis neišvengiamai susitapatina su blogiu. Stebėti tokią metamorfozę yra baisu ir tragiška.

Nenoriu baigti straipsnio pesimistine gaida, todėl pacituosiu žinomo poeto Kahlilo Gibrano eilėraščio „Apie vaikus“ ištrauką:

Jūsų vaikai nėra jūsų...

Galite duoti jiems savo meilę, bet ne savo mintis,

Nes jie turi savąsias.

Galite priglauti jų kūnus, bet ne jų sielas,

*Nes jų sielos gyvena rytdienos rūmė, kurio
net svajonėse nematysite.*⁶

■

Iš suomių kalbos išvertė Izabelė KOVARSKIENĖ

¹ Mari Lyytikäinen. 2003. Suomijos istorijos magistro baigiamasis darbas „Nežinoma juodoji Afrika – „negrai“ 1920 m. pradinės mokyklos geografijos vadovėliuose“. Istorijos ir etnologijos skyrius.

² Profesija pakeista dėl konfidencialumo.

³ Fiodoras Dostojevskis taip rašė dienoraštyje „Teisimas“ 1876 m. (vertimas straipsnio autoriaus).

⁴ Fethi Benslama. 1994. Une fiction troublante : de l'origine en partage. La Tour d'Aigues: Editions de l'Aube. ISBN 9782876781542. OCLC 32166993.

Fethi Benslama, Nadia Tazi eds. 1998. La virilité en Islam. Paris: Editions de l'Aube. ISBN 9782876784048. OCLC 40431283

⁵ Sigmund Freud. Trauer und Melancholie. CreateSpace. Independent Publishing Platform. 2017.

⁶ Kahlil Gibran. Pranašas. 1923. Vertimas straipsnio autoriaus.

NETESĖTAS PAŽADAS

Europos kultūros žurnalų 30-asis susitikimas

Tęsiant tradiciją, šiemet lapkričio pradžioje Berlyne surengta įdomi, intelektualiniu požiūriu itin turininga ir įsimintina konferencija, kurios pranešimų ir apskritojų stalo diskusijų programą intriguojančia tema „89-ųjų Europa: netesėtas pažadas“ rengė tiek Europos kultūros žurnalų asociacijos *Eurozine* darbuotojai, tiek Vokietijoje leidžiamų žurnalų (aktyvių asociacijos narių) *Blätter für deutsche und internationale Politik* ir *Osteuropa* redakcijos. Prieglobstį ir finansinę paramą jubiliejiniam *Eurozine* partnerių susitikimui suteikė visoje šalyje žinomas Heinricho Böllio fondas, talkinant kai kurioms kitoms Vokietijos ir Europos Sąjungos institucijoms. Į kasmetinį forumą atvyko kultūros žurnalų redaktoriai iš įvairių šalių, gausus būrys kviestinių pranešėjų iš Europos ir JAV, pranešimų ir diskusijų klausėsi daugiau kaip šimtas vokiečių žurnalistų, politologų, konferencijos tematikai neabejingų visuomenininkų. Tai buvo renginys, sutraukęs bene gausiausią dalyvių ir klausytojų skaičių per visą šių susitikimų istoriją – erdvi Heinricho Böllio fondo salė kasdien priimdavo beveik du su puse šimto žmonių. Tokio gausaus dalyvių skaičiaus nebuvau matęs, nors kaip *Kultūros barų* atstovas dalyvauju susitikimuose nuo 2003 m., kai žurnalas buvo pakviestas tapti šios asociacijos nariu. Tų pačių metų spalį dalyvavau įsimintiname Europos kultūros žurnalų susitikime Belgrade.

Kultūros barai jau šešiolika metų aktyviai prisideda prie *Eurozine* veiklos. Šis bendradarbiavimas lėmė, kad Europos skaitytojams įvairiomis kalbomis (anglų, vokiečių, prancūzų, italų ir kt.) tapo prieinami daugiau kaip 200 žurnale paskelbtų analitinių straipsnių. Lygiai prieš dešimt metų, 2009-aisiais, kartu su asociacija surengėme

vieną iš kasmetinių susitikimų Vilniuje, atidarymas įvyko LR Prezidentūroje, renginio svečius ir dalyvius pasveikino Prezidentas Valdas Adamkus. Vilniškis susitikimas iki šiol yra minimas kaip viena sėkmingiausių konferencijų per visus tris dešimtmečius... Anuomet kalbėtasi apie Europos istorijas, pabrėžiant, kad nėra vienui vieno, neginčytinai europinio naratyvo, visi jie tarpusavyje susipina, sutampa arba vienas nuo kito tolsta, veikiami tiek objektyvių, tiek subjektyvių aplinkybių. Tai rodo, koks sudėtingas, daugiasluoksnis, neretai prieštaringas yra šis geografinis, ekonominis, politinis ir, žinoma, kultūrinis darinys. Šiemet Berlyne užsimota svarstyti, kodėl didžiulės viltys, sietos su Geležinės uždangos / Berlyno sienos griuvimu, išsipildė toli gražu ne visos arba ne taip, kaip tikėtasi.

Susitikimo atidarymo programa buvo įspūdinga ir daug žadanti. Po trumpų sveikinimo kalbų, kurias gausiai auditorijai perskaitė naujoji *Eurozine* vyriausioji redaktorė Rėka Kinga Pap ir Heinricho Böllio fondo prezidentė Ellena Ueberschar, žodis suteiktas dviem pagrindiniams pranešėjams – tarptautiniu mastu pripažintai vokiečių antropologei, literatūros tyrinėtojai Aleidai Assmann ir poetui, eseistui Dursui Grundbeinui, gimusiam Rytų Vokietijoje (Dresdene). Prieš suteikiant jiems žodį, laukė netikėtumas – dideliame ekrane pasirodė užrašas „Už atvirą šalį su laisvais žmonėmis“ (*Für eines offenes Land mit freien Menschen*) ir 1989 m. nuotrauka, plačiai nuskambėjusi pasaulyje, su dviem jaunomis merginomis, iškėlusiomis šį šūkį. Viena jos herojė papasakojo, kokiomis aplinkybėmis atsirado plakatas su šiuo tekstu, kurio autorę iškart suėmė slaptoji policija (*STASI*) ir įkėšo į kalėjimą, lai-

išsamiai prisimintos ir įvairiais rakursais nagrinėtos Berlyno sienos griūties aplinkybės ir pasekmės Europai, gal todėl, kad renginys vyko suvienytoje sostinėje, kad susitikimo pavadinime įrašyta data „1989-iejį“, o gal dėl to, kad didžioji dauguma kalbėtojų buvo iš vakarinės Europos dalies. Šiaip ar taip, susidarė įspūdis, kad Vidurio Rytų Europa kentėjo mažiau, o su režimu kovojo blankiau...

Grundbeino, pristatyto kaip itin aštrus polemistas, kalba didesnio įspūdžio nepadarė, bent jau man įstrigo tik rašytojo pastangos atsikratyti Rytų vokiečio etiketės... Vakaro programą papildė šviesų ir tekstų instaliacija, kurią stebėjome aikš-

mė, trumpam, nes Berlyno siena netrukus griuvo.

Šis netikėtas, programoje neanonsuotas tarpas būsiniams pokalbiams suteikė autentiškų spalvų ir papildomų akcentų. Jaudinanti istorija privertė mintimis sugrįžti į 1989-ųjų išvakares. Akademikė Aleida Assmann prisipažino, kad anuomet ir geografiniu, ir mentaliniu atžvilgiu ji buvo nutolusi nuo Rytų Europos – stažavosi Jungtinėse Amerikos Valstijose, todėl tuos lemtingus įvykius stebėjo iš tolo. Asmeniškai ekskursas į praeitį nė kiek nesutrukdė Assmann užburti auditorijos įdomiais ir prasmingais svarstymais, ką pavyko ir ko nepavyko pasiekti per tuos tris dešimtmecius, kai ne tik susivienijo Vokietija, bet ir geopolitika įgavo visai kitokį pobūdį. Daugelį ano meto vilčių negailestingai sužlugdė pati realybė, kuri buvo daug komplikuočiau, negu įstengėme numatyti. Tačiau nuneigti didžiojo sociopolitinio ir kultūrinio 1989-ųjų lūžio, pakeitusio pasaulį, vis tiek neįmanoma. Deja, po trumpo laisvės svaigulio, – priminė Assmann, – teko patirti dar vieną šoką, nes 1991-ųjų sausį į Vilniaus gatves išriedėjo tankai... Prisipažinsiu, man, nestokojančiam pagarbos Assmann ir jos plėtojamiems atminties tyrimams, ši jautri pranešėjos pastaba ypač įstrigo.

Beje, nė vienas iš vėliau susitikime kalbėjusių, 1989-ųjų lūžį ir tolesnę įvykių raidą aptarusių pranešėjų apie Sausio 13-osios tragediją Vilniuje nebeužsiminė. Daugelis analizavo įvykius, prasidėjusius kiek anksčiau, negu buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė. Ypač

tėje, priešais fondo būstinę šviečiančiame ekrane. Kelio-likla minučių keitėsi vietomis vokiški tekstai. Kalbos nemokantiems, suprantama, visa tai mažai ką sakė, tačiau vakarą vainikavo vokiečių leidinio *TAZ* redaktoriaus, publicisto Ulricho Gutmairio literatūrinis performansas – knygos skaitymas, kurį papildė ir pajvairino ekrane demonstruojamos garsaus vokiečių fotografo nuotraukos, darytos Berlyno centre netrukus po sienos griuvimo. Ekrane atpažinome ir *Friedrichstrasse* – vieną iš pagrindinių buvusio Rytų Berlyno ašį, kurios prieigose vyko šiemetinis Europos kultūros žurnalų susitikimas. Nuotraukose fiksuoti vaizdai, Gutmairio literatūrinis naratyvas prikėlė iš atminties pirmųjų penkerių nepriklausomybės metų vaizdus – apleisti namai su trupiančių sienų tinku, efemeriški griuvėsiai, vangios statybos, kavinės, įsikūrusios tam visiškai nepritaikytose patalpose... Publicisto teigimu, į vieną iš pirmųjų kultūrinių barų, kurį rytinėje miesto dalyje įkūrė du išeiviai iš Lotynų Amerikos, tekdamo brautis, ropščiantis per sieną. Tačiau po keleto mėnesių čia jau stovėdavo prabangūs automobiliai iš didžiųjų buvusios VFR miestų – Rytų Vokietija staiga tapo madinga, atrodė keistai egzotiška...

Antrą konferencijos dieną skaitė pranešimą garsus vokiečių istorikas Karlas Schlögelis (keletą jo tekstų yra paskelbė ir *Kultūros barai*). Profesoriumi teko beveik neįmanoma užduotis – aptarti esmingiausius įvykius, susiklosčiusius Europoje po 1989-ųjų, kai griuvo siena. Ne itin iškalbus, tačiau be galo įžvalgus ir subtilus

istorikas keliskart atsiprašė, kad jo naratyvas susijęs su tam tikru šališku požiūriu – t. y. dėstomas iš vakarietiškos perspektyvos. Įdomios, turiningos paskaitos turinio plačiau nepasakosiu, nes numatome istoriko skaitytą tekstą netrukus paskelbti žurnale. Ši tema buvo svarstoma ir pokalbyje prie apskritojo stalo – diskutavo Schlögelis, *Eurozine* vyriausioji redaktorė ir Berlyno priešakinių tyrimų institute reziduojanti jaunesnės kartos lenkų sociologė Karolina Wigura, įtakingo lenkų žurnalo *Kultura liberalna* bendradarbis.

Beje, nors susitikime ne kartą bandyta ginčyti dichotomiją tarp Europos Rytų ir Vakarų, akivaizdu, kad ji ne tik buvo, bet ir dabar tam tikru mastu egzistuoja. Tą atspindėjo net pagrindinių pranešėjų „geografija“ – beveik visi jie, su retomis išimtimis, yra vakarinės žemyno dalies profesoriai, kultūros analitikai. Nors daug kartų apeliuota į Vidurio Rytų Europos išsivadavimą iš Blogio imperijos gniaužtų, minėtas *Solidarność* fenomenas, tačiau akivaizdi pirmenybė buvo teikiama vakarietiškam naratyvui. Man, kaip ir kai kuriems kitiems dalyviams, nedavė ramybės klausimas, kodėl susitikimo rengėjai, beje, akcentavę 1989-ųjų įvykius ne tik Vokietijoje, bet ir kitose vadinamojo Rytų bloko šalyse, savotiškai marginalizavo tos Europos dalies akademikus ir analitikus. Nejaugi jų naratyvai mažiau svarbūs ar įdomūs bendrame kontekste? Kai šį klausimą uždaviau porai senų bičiulių, priklausančių štabui, rengusiam susitikimą, jie, gerokai sutrikę, paaiškino, kad pranešėjų sąrašą teko derinti su institucijomis, finansavusiomis renginį. Visa tai patvirtino nuojautą, kad, nepaisant pakilios retorikos apie šalių lygybę pertekliaus, atotrūkis tarp Europos Rytų ir Vakarų nemažėja. Ši pastaba, beje, nesumenkina šio renginio reikšmės ir svarbos. Berlyno susitikime netrūko įdomių, prasmingų svarstymų, gilių, nevienadienių diskusijų, kurios bus plėtojamos tiek *Eurozine* interneto portale skelbiamuose tekstuose, tiek per būsimus susitikimus (kitąmet kultūros žurnalų sambūris numatytas Budapešte). Dar vienas pokalbis prie apskritojo stalo buvo skirtas Europos valstybių suverenumo ir solidarumo prieštaroms išryškinti. Apie tai diskutavo Londono universiteto profesorius Janas Plamperis, žurnalistas ir

publicistas Gary's Youngas, amerikiečių filosofė, Potsdamo forumo direktorė Susana Neuman, aktyviai dalyvavusi ir Europos kultūros žurnalų susitikime Vilniuje.

Reikšminga programos dalis buvo garsaus austrų istoriko Philippo Thero paskaita apie Europos politinės ekonomikos vingius po 1989-ųjų. Dėl kažkieno užgaidos „demokratiškai“ pastatytas salės centre ir iš visų pusių apsuptas klausytojų, profesorius visaip stengėsi sukiotis, kad nestovėtų nugara į auditoriją. Nepaisant dėmesį blaškančios erdvinės „režisūros“, Theras pažūrė įdomių ir gilių išvalgų, kurios tapo tolesnės diskusijos objektu. Beje, lenkų antropologijos profesorius, žurnalo *Czas kultury* vyriausiasis redaktorius Waldemaras Kuligowski atkreipė pranešėjo dėmesį į tam tikrą stereotipą, būdingą vakarietiškam diskursui, – istorikų ir politologų žodyne nuolat šmėžuoja nuoroda į komunizmą, esą klestėjusį rytinėje Europos dalyje. Kuligowskio manymu, sovietinis režimas ir jo atmainos veikiau sietinos su socializmu ar bandymais per prievartą kurti įsivaizduojamą utopinį komunizmą, tačiau anaip tol ne su jo praktika, nes tokios tiesiog nebuvo. Theras be išlygų sutiko su šia pastaba, atsiprašydamas už netikslų, tačiau plačiai įsišaknijusį žodyną. Įdomius austrų istoriko svarstymus irgi netrukus pristatysime *Kultūros barų* skaitytojams.

Karštų diskusijų netrūko ne tik scenoje, bet ir užkulisiuose. Kai kurios iš jų patvirtino, kad savų stereotipų, net ribotumo esama ne tik Europos Rytuose, bet ir Vakaruose. Antai Nobelio literatūros premiją pelnius Peteriui Handke'ui, kai kurie politikos kairuoliai ėmė piktintis, teigdami, esą rašytojas šios garbingos premijos nevertas, nes „neteisingai“ vertina Balkanų konfliktą. Visa tai man priminė cenzūros sovietmečiu aidą – rašytojų, kitų intelektualų tinkamumą gauti apdovanojimus anuomet nustatydavo kompartijos politinis biuras, diegęs vieniui vieną „teisingą“ istorijos naratyvą, kurio būtina laikytis visiems. Neįtikėtina, bet panaši praktika randa pritaikymą net ir tose Europos erdvėse, kurias prieš Berlyno sienos griuvimą siejome, netgi tapatinome su laisve. Kad ir kaip atrodytų paradoksalu, tačiau gerbti žodžio laisvę teks nuolatos mokytis ir Europos Rytams, ir jos Vakarams. ■

ISPANIJA SU POLITINIAIS KALINIAIS, arba KAS BENDRO TARP LIETUVIŲ IR KATALONŲ NEPRIKLAUSOMYBĖS

*Su Katalonijos nacionalinės asamblėjos koordinatore Aleida BERTRAN
kalbasi Tomas KAVALIAUSKAS (Vytauto Didžiojo universitetas)*

Aleida Bertran – kultūros antropologijos doktorantė Latvijos Kultūros akademijoje (Ryga). Tyrinėja Baltijos šalių ir Šiaurės Katalonijos tautinius festivalius, nacionalinę tapatybę. Skaito paskaitas apie socialinius sąjūdžius. Be to, ji yra Katalonijos nacionalinės asamblėjos koordinatore – ši nepolitinė organizacija skatina piliečius, kad nebūtų abejingi Katalonijos likimui, susiklosčius grėsmingai politinei situacijai.

Tomas Kavaliauskas. *Kataloniją su Baltijos šalimis sieja tai, kad esame mažos tautos ir norime apginti savo etniškumą, kultūrinę savastį. Tačiau dažnai sakoma, kad Katalonija siekia nepriklausomybės ne tiek dėl etniškumo ir kultūrinės tapatybės išsaugojimo, kiek dėl ekonominių priežasčių. Jeigu Madridas sąžiningiau elgtųsi su Barselona finansiniu atžvilgiu, nepriklausomybės klausimas esą atkristų... Kitaip tariant, ar kalbame apie politinį Katalonijos idealizmą, susijusį su romantiška nepriklausomos valstybės vizija, ar apie ekonominę gerovę, materialinius interesus?*

Aleida Bertran. Užsienyje plačiai išplito supratimas, esą katalonų „nepriklausomybininkų“ sąjūdis kilo dėl ekonominio deficito, aiškinama, kad Ispanija „melžia“ Katalonijos ekonomiką ir nedaro žadėtų investicijų. Tai ypač akivaizdu, žvelgiant į viešojo sektoriaus infrastruktūrą. Tačiau toks požiūris išleidžia iš akių tapatybės ir laisvės klausimą. Katalonų tapatybė

susijusi su kultūra, kuri grindžiama kalba, tradicijomis ir tuo, kaip visuomenė save artikuliuoja. Politinės laisvės katalonai nuolatos reikalauja nuo tada, kai Burbonų kariuomenė okupavo Kataloniją 1714-aisiais ir priskyrė Ispanijai. Būta daug audringų politinių protestų. Svarbiausias iš jų – atgimimo sąjūdis, žinomas kaip Katalonijos renesansas, kuris atitiko romantinius sąjūdžius visoje Europoje, buvo grindžiamas tautinės savimonės iškilimu kartu su katalonų kalba ir tradicijomis.

XX a. imta kelti tautinius reikalavimus, ypač siekta kalbos ir folkloro oficialaus pripažinimo, nes centrinė Ispanijos valdžia tą draudė. Atgauti prarastą laisvę mėginta 1931-aisiais, paskelbiant Katalonijos Respubliką, bet šią idėją sutrypė Franco fašistiniai būriai, kovoję prieš teisėtą Ispanijos režimą. Šis faktas itin svarbus, nes egzilyje atsidūrė didžiulė inteligentijos dalis, todėl kultūrinė veikla nuslopo. Cenzūra, persekiojusi bet

kokius kultūrinius, juo labiau politinius pasireiškimus, uždraudusi katalonų kalbą, vertė bijoti ir tylėti ištisus dešimtmečius iki pat vadinamosios tranzicijos. Kultūrinė tapatybė buvo atgauta nuo ano amžiaus 9-ojo dešimtmečio, pasitelkiant viską apimančią kalbos sistemą ir puoselėjant tautines tradicijas.

Tačiau postfrankiškoji Ispanijos konstitucija politiškai leidžia tik Katalonijos autonomiją, o koncepciją, kad esame tauta, gebanti nulemti savo bendruomenės ateitį, neigia. Tokiame kontekste ekonominiai klausimai sutampa su tautos poreikiu atgauti prarastą laisvę. Ispanijos Konstitucinis teismas 2010 m. apribojo reformuotą Katalonijos autonomijos statutą (kurį rėmė 80 proc. Katalonijos parlamento, dauguma Ispanijos kongreso ir kuris buvo patvirtintas Katalonijos piliečių referendumu), sumenkino jo galias, ir tai tapo viena iš pagrindinių nepasitenkinimo priežasčių, paskatinusių katalonus emociškai atsiriboti nuo Ispanijos, siekiant atgauti socialines, politines, ekonomines ir kultūrines teises, o vienintelis galimas kelias – nepriklausoma Katalonijos Respublika.

Prieš keletą metų įvyko referendumas dėl Katalonijos nepriklausomybės. Nuo to laiko matėme tam tikrą teisinio diskurso ir procedūrų evoliuciją, o kartu demonstracijas Barselonos gatvėse. Carles'as Puigdemont'as buvo suimtas Vokietijoje, bet vėliau paleistas, tuomet persikėlė į Belgiją. Dėl išduoto tarptautinės paieškos orderio pats prisistatė į policiją, tačiau teismas vėl jį paleido į laisvę. Tokie manevrai labiau dvelkia juridiniu advokato apsukrumu negu patriotizmu.

Ar tai, kad Puigdemont'as, de facto (gal jau net ir de jure) būdamas Katalonijos prezidentas, nusprendė pabėgti iš šalies, nemeta šešėlio nepriklausomybės sąjūdžiui, juk sakoma, kad „herojai nebėga, jie lieka ten, kur turi būti.“ Jei Puigdemont'as būtų pasilikęs ir kvietęs piliečius apjuosti Parlamento pastatą gyvu žiedu, ar žmonės būtų gynę savo prezidentą, kad Ispanijos policija jo neareštuotų?

Tikslumo dėlei reikia pasakyti, kad Katalonijos Respublika niekada nebuvo oficialiai paskelbta ir liko tik simbolinis gestas. Dar svarbiau pabrėžti, kad Ispanijos valdžia atmetė bet kokią dialogą dėl galimybės taikiai išspręsti konfliktą, prieš tai panaudojusi jėgą, bandydama sustabdyti balsavimą dėl nepriklausomybės 2017-ųjų spalio 1-osios referendume. Ispanija griebėsi represijų, kad nuslopintų teisėtą katalonų norą realizuoti savo apsisprendimo teisę.

Šiame kontekste nepamirškime, kad po simboliinio nepriklausomybės paskelbimo dalis Katalonijos vyriausybės narių pasiliko savo oficialiose vietose ir buvo įkalinti, pavyzdžiui, Carme Forcadell. Toks pats likimas ištiko net svarbiausių pilietinių ir kultūrinių Katalonijos institucijų vadovus, kaip antai Jordi Sànchezą ir Jordi Cuixart'ą. Taigi Puigdemont'as nusprendė išvykti į užsienį, kad išvengtų įkalinimo, kaip nutiko kitiems nepriklausomybės paskelbimo aktyvistams. Jeigu Prezidentas būtų aktyvavęs deklaraciją, žmonės tikrai būtų atėję ginti parlamento.

Bet Ispanijos vyriausybei nesileidžiant į jokią dialogą dėl taikaus sprendimo, baimintis, kad bus aukų, valdžiai ėmus plačiai taikyti represijas prieš parlamento gynėjus. Pagrindinė priežastis, kodėl nepriklausomybės akto paskelbimas nebuvo aktyvuotas, manyčiau, buvo ta, kad stokojame taikaus pilietinio pasipriešinimo patirties, be to, neaišku, ar mus palaikys kitos ES narės, kitos pasaulio valstybės.

Pakalbėkime apie tai, kad Ispanija, demokratinė šalis, priklausanti Europos Sąjungai, be skrupulų areštuoja žmones dėl visiškai teisėtus jų veiklos, taigi turi politinių kalinių. Kitos šalys protesto dėlei lyg ir turėtų boikotuoti Ispanijos produktus. Ar kas nors tokio vyksta? O kaip Katalonijos piliečiai protestuoja prieš tokią Madrido politiką? Pavyzdžiui, gal sportininkai atsako žaisti už Ispaniją? O viešieji Ispanijos intelektualai ar bent jau kritikuoja savo vyriausybę dėl drastiškų, su demokratija nesuderinamų veiksmų?

Ispanija neigia turinti politinių kalinių. Jos teisinį naratyvą, paminantį pamatines žmogaus teises, remia pagrindinės Ispanijos partijos, žiniasklaida ir stambios korporacijos. Šiuo atžvilgiu veikiama vieningai, nors liudytojai ir įrašai iš spalio 1-osios referendumo byloja visiškai priešingus dalykus. Katalonijos politikai kalinami už tai, kad laikėsi referendumo mandato ir pritarė parlamento daugumai. Toks įkalinimas ir persekiojimas egzilyje pamina žmogaus teises ir Europos Sąjungos vertybes. Tą patvirtina faktas, kad Vokietijos valdžia Puigdemont'ą paleido iškart po sulaikymo, neįžvelgusi nusikaltimo sudėties, o Belgijos teisinė sistema net suteikė jam apsaugą. Jungtinės Tautos aiškiai pareiškė, kad suimtus politinius ir pilietinius katalonų lyderius laiko politiniais kaliniais,¹ ragindama Ispanijos vyriausybę nedelsiant juos paleisti. Iki šiol Madridas ignoravo šį raginimą. Žiūrėsime, kokią poziciją užims Jungtinių Tautų Žmogaus teisių taryba.

Kita vertus, ispaniški produktai niekur neboikotuojami, o katalonų sportininkai neatsisako žaisti už Ispaniją. Priešingai – Madridas boikotuoja tam tikrus Katalonijos produktus, baudamas už norą atsiskirti. Tai sudavė smūgį Katalonijos žemės ūkiui ir pramo-

nei. Kita vertus, suaktyvėjo prekybos ryšiai su kitomis Europos šalimis – tai mūsų atsakymas į sąmoningą Katalonijos žlugdymą Ispanijos rinkoje. Kad susilpnintų mūsų ekonomiką, Madridas davė nurodymą stambioms kompanijoms ir bankams išsikelti iš „separatistų“ teritorijos. Sporto srityje Ispanija blokuoja Katalonijos pastangas turėti savo nacionalinę komandą, kuri dalyvautų tarptautinėse varžybose.

O prokataloniškas diskursas, apimantis faktus ir nuomones, susijusias su Katalonijos nepriklausomybe, dabar yra ypač atidžiai stebimas, žodžio laisvė smarkiai suvaržyta.

Ispanija, kad sugriautų Katalonijos įvaizdį, sakoma, net pasamdė kažkokią Amerikos viešųjų ryšių kompaniją?

Reaguodama į taikias demonstracijas Katalonijoje, į pilietinius visuomenės protestus dėl politinių kalinių, Ispanijos vyriausybė ėmė skleisti *fake news* socialiniuose tinkluose.

Anot *El Cierre Digital*, Ispanijos ambasada Vašingtone pasamdė *Glover Park Group* kompaniją, laikomą viena įtakingiausių lobistinių grupių, kuri specializuojasi viešųjų ryšių, reklamos, viešosios nuomonės tyrimų, krizių valdymo srityse. Tikslas – pagerinti Ispanijos įvaizdį JAV. Užsienio reikalų ministerija pasirašė kontraktą trims mėnesiams, tarsi nebūtų savaime aišku, kas tą įvaizdį taip smarkiai gadina.

Šiomet pradėta propagandinė kampanija *España Global* – visaip stengiamasi parodyti Ispaniją kaip klestinčios demokratijos šalį, bet kartu per ambasadas užsienyje skleidžiamas hegemoninis Madrido diskursas. Ispanijos vyriausybė paleido didžiulį *fake news* srautą, kad užmaskuotų, kas dedasi iš tikrųjų.

Keletas proispaniškai nusiteikusių politinių lyderių, nurodymai Olsterio scenarijų, ėmė gąsdinti tarptetine konfrontacija, esą tie Katalonijos piliečiai, kurie laiko save ispanais, pakels ginklą prieš nepriklausomybininkus. Bet Katalonijos nepriklausomybės siekis yra pilietinis, o ne tautinis. Jį palaiko ir kitos etninės grupės, todėl labai maža tikimybė, kad prasidės tarptentinė konfrontacija. Katalonijoje nėra ispanų mažumos. Tapatybės ir kalbos pas mus susi-

maišiusios labiau negu Baltijos šalyse ar kitur Rytų Europoje.

Kas kelia didžiausią grėsmę? 2017-ųjų spalį Ispanija atsiuntė į Kataloniją 6000 riaušėms parengtų policininkų, nuo kurių nukentėjo tūkstančiai taikių referendumo dalyvių. Nuo to laiko policijos pajėgos Katalonijoje sustiprintos, aktyviai veikia ir slaptosios tarnybos, nepamirškime, kad pas mus yra net keletas karinių Ispanijos bazių. Taip Madridas tarsi „primena“, kas gali nutikti, jei nepriklausomybės sąjūdis plėsis. Taigi nusiteikta Katalonijos autonomiją panaikinti *de facto*.

Katalonija kaip įmanyndama siekia tarptautinio pripažinimo. Savo ruožtu Ispanija daro tarptautinį spaudimą per savo ambasadas, rengia brangias propagandines akcijas, tokias kaip *Globali Ispanija*. Baltijos šalys, turėdamos savo teritorijoje Ispanijos karius, kaip NATO pajėgų dalį, irgi gavo politinį „patarimą“, kad Katalonijos klausimu verčiau patylėtų...

Ar Katalonijoje kyla lingvistinis antagonizmas dėl ispanų kalbos vartojimo? Ir atvirkščiai – kaip ispanai Madride ar kituose Ispanijos regionuose reaguoja, jeigu į juos kreipiamasi kataloniškai arba ispaniškai, bet su katalonišku akcentu?

Katalonijoje saugoma katalonų kalba ir tradicijos, tačiau niekas nesiima neigti ispanų kalbos, kuri yra patrimoninė daugeliui naujųjų atvykėlių iš kitų Ispanijos regionų. Tačiau tokios kraštutinių dešiniųjų partijos, kaip *Ciudadanos* arba *Vox*, ispanų kalbą laiko vienintele vartotina visose srityse, ne vien administraciniame ir juridiniame lygmenyje, kur ji ir šiaip dominuoja.

Kita vertus, katalonų kalba ir toliau lieka mažumos kalba dėl imigrantų, ypač iš Šiaurės Afrikos ir Pietų Amerikos, antplūdžio. Reikia stiprios lingvistinės politikos, kad katalonų kalba įstengtų įsitvirtinti kasdieniniame naujų bendruomenių gyvenime.

Mažumų, pavyzdžiui, galisų ir basų kalbas Ispanijos įlankoje valstybė istoriškai pašiepėdavo. Dėl institucionalizuotos propagandos ispanų žiniasklaida ignoroja tuos, kurie kalba kataloniškai. Tai susiję ir su jau minėtomis kraštutinėmis dešiniosiomis jėgomis.

Škotija nori atsiskirti nuo Britanijos, o Katalonija nuo Ispanijos, tačiau abi nusiteikusios likti Europos Sąjungoje. Ar sutiktumėte, kad Škotijos situacija šiuo atžvilgiu yra šiek tiek palankesnė tiek dėl negatyvaus Londono įvaizdžio, nes britai nesugeba baigti Brexit proceso, tiek ir dėl to, kad išvis jį pradėjo? Madrido įvaizdis irgi turėtų būti neigiamas, ypač dėl represijų ir politinių kalinių, bet Briuselis į tai žiūri kažkodėl atlaidžiai...

Škotija gali laisvai apsispręsti dėl savo likimo, nes yra sutarta rengti referendumą, o Katalonija tokios galimybės neturi, nes Ispanija atsisako patvirtinti referendumo rezultatus ir atmeta taikaus dialogo kelią, kuriuo norėtų eiti Barselona.

Daug šalių patiria panašius konfliktus, o tai gali sukelti rimtą Europos Sąjungos krizę. Štai Katalonijai atstovaujantis europarlamentaras Carles'as Puigdemont'as, surinkęs milijoną balsų per gegužės mėnesio rinkimus, negali patekti į Europos Parlamentą, nors taip pažeidžiamos demokratinės rinkėjų ir išrinktojo asmens teisės. Pagrindinės Europos Sąjungos institucijos labiau gina valstybių narių interesus, negu demokratiją ir žmogaus teises, t. y. tuos principus ir vertybes, dėl kurių teoriškai ir susikūrė Europos Sąjunga.

Dėkoju už pokalbį.

Post scriptum. Lapkričio 16-ąją, šeštadienį, Vilniuje įvyko katalonų ir jiems prijauciančių lietuvių demonstracija dėl Katalonijos teisės spręsti savo likimą. Eisena prasidėjo nuo Seimo rūmų, baigėsi prie Arkikatedros, bet buvo labai negausi, o Lietuvos žiniasklaida ją apskritai ignoravo. Sotus alkano neatjaučia... ■

¹ Human Rights Council Working Group on Arbitrary Detention Opinion No. 6/2019, concerning Jordi Cuixart i Navarro, Jordi Sànchez i Picanyol and Oriol Junqueras i Vies (Spain) <https://int.assemblea.cat/wp-content/uploads/2019/06/WorkingGroupOnArbitraryDetention.Opinion6.2019-1.pdf>. Human Rights Council Working Group on Arbitrary Detention Opinions adopted by the Working Group on Arbitrary Detention at its 84th session (24 April to 3 May 2019) <https://int.assemblea.cat/wp-content/uploads/2019/07/UNWAGD2-EN.pdf>

KELIOS PASTABOS APIE LIETUVOS VALSTYBĖS VIZIJĄ

Paradoksalu, tačiau pasiekėme tokią istorinės raidos pakopą, kai Lietuvos valstybingumo idėjai išlaikyti reikia nemenkų valdžios ir visuomenės pastangų. Pasak Mečio Laurinkaus, *„Lietuva išsivaikšto ne tik fiziškai, bet ir mintimis bei emocijomis valstybės atžvilgiu“*.¹

Siaučiant globalizacijos skersvėjams, Lietuvos ateitis lemtingai priklausys nuo etoso, kitaip tariant, nuo visuomenę saistančių dvasinių ryšių tvirtumo, nuo pasitikėjimo valstybe ir jos institutais, nuo bendruomeniškumo ir sutelktumo, net nuo pagarbos valstybės simboliams. Kitos, beje, ne tik mažos, šalys irgi yra susirūpinusios, koks bus jų valstybės, tautos ir kultūros likimas. Britai siekia per *Brexit* kančias apsaugoti etnokultūrinį savo koloritą nuo svetimų, dažnai agresyvių subkultūrų skverbimosi. Socialiniai ir politiniai procesai Austrijoje, Lenkijoje, Prancūzijoje, Vengrijoje irgi pakankamai iškaltinai – mėginama išgryninti savo tautos ir valstybės idėją. Panašu, kad tai tik pradinė tautų ir valstybių prisitaikymo prie visiškai naujos pasaulio tvarkos pakopa, bet anaipol ne susitaikymas su nepalankiai besiklostančiomis aplinkybėmis.

Laisvėjimo liudytoja

Tarp jubiliejinių sukakčių viena data liko nepastebėta – prieš tris dešimtmečius pasirodė straipsnių

rinkinys „Tautinis mentalitetas“,² parengtas viso labo per dvi savaites (tomis skurdo sąlygomis tai rekordiškai trumpas laikas). Šis tautinės saviraiškos proveržis nustūmė į šalikelę ideologinį „vieningos“ tarybinės liaudies konstruktą.

Redaktorių kolegijoje ir autorių sąrašė – šviesiausi to meto valstybingumo ir lietuvių etoso puoselėtojai (apie 30 pavardžių), tarp jų Romualdas Ozolas, Bronislovas Kuzmickas, Romualdas Grigas, kun. Ričardas Mikutavičius...

Buvo likę dar metai iki Nepriklausomybės paskelbimo, bet knygos autoriai jau spinduliavo entuziazmu, užkrečiančia viltimi ir optimizmu. Grynuoliškas jų tikėjimas šviesia valstybingumo ir tautiškumo ateitimi buvo visiškai atsietas nuo dviejų dalykų – tai pasaulinės raidos tendencijos ir galimi ne vien pozityvūs socialiniai pokyčiai. Ištrūkę iš dominuojančios ideologijos gniaužtų, jie projektavo optimistinę perspektyvą, nepaisydami stiprėjančių globalizacijos skersvėjų, nenujausdami, kokia klampi bus socialinių permainų lavina.

Leidiny s atliko prikeliančią ir telkiančią funkciją. *„Lietuva persitvarkys tik tuo atveju, jeigu jos žmonės atgims kaip asmenybės, kaip piliečiai, o tauta atgims kaip kovojantis dėl suvereniteto istorijos subjektas“*, – ši įžvalgi Kuzmicko tezė neprarado aktualumo iki šiol.

Sunku atspėti, kiek buvo šios tezės skaitytojų ir bendraminčių (knyga išleista 10 tūkstančių tira-

žu ir greitai išgraibstyta – Sąjūdžio laikais gaudytas kiekvienas laisvas tiesos žodis). Gali būti, kad pirmajame Nepriklausomybės dešimtmetyje įsivyravęs postkomunistinis mentalitetas ir iš viešojo gyvenimo pradėjęs jį stumti naivusis liberalizmas priskyrė šiuos išmintingus žodžius prie lozungų kategorijos.

Paskelbus Nepriklausomybę, dėmesys Lietuvos valstybingumui staiga sumenko. Greičiausiai tai buvo tarpinio finišo efektas – esame nepriklausomi, valio! Netrukus prasidėjo matavimosi europiniais drabužiais karštinė. Dar vėliau, kai džiūgavimas prisijungus prie geros kompanijos kiek nurimo, Kuzmickas, Grigas, Viktorija Daujotytė,³ kiti valstybingumo, pilietiškumo ir tautinių santykių tyrėjai, viešosios nuomonės formuotojai pradėjo skelbti nerimo kupinus liudijimus apie dvasingumo nykimą, apie augančią socialinę nesantaiką, net neapykantą, apie vertybinį tautos nuosmukį. Visa tai, galima sakyti, katastrofiškai sumenkino valstybės prestižą eilinių piliečių akyse. O juk „*tautinė savimonė ir valstybinis mąstymas – kiekvienos valstybės pamatas*.“⁴

Lietuvių nacionalumas ir etosas

Nacionalumas neatsiejamas nuo dvasinių tautos klodų, valstybinių ir patriotinių jos ambicijų, moralinių ir estetinių vertybių. Šis universalus lydinys ir vadinamas etosu, sintezuojančiu visų konkrečioje šalyje gyvenančių (ir gyvenusių) tautybių etnokultūras, apibrėžiančiu vertybinį jų santykį su valstybe. Taigi atsiranda triada: tautiškumai (lietuvių, lenkų, rusų, žydų, gudų, vokiečių, latvių ir kt.) – bendrinis sociumo etosas – valstybingumas. Kontinuumas, kuris lemia istorinę valstybės raidą.

Lietuvių nacionalumas, užsimezges jų apgyvenotoje teritorijoje, įgavęs unikalų socialinį, kultūrinį pavidalą, buvo įtvirtintas valstybingumo organizacijos ir nepaliaujamai atsinaujina visų pirma dėl vietinių subkultūrų poveikio. Ryšiai su lenkų, rusų, baltarusių, žydų, kitų čia gyvenančių mažumų etnokultūromis generuoja bendrinį Lietuvos etosą.

Nacionalumas turi savo istorinį laiką, geografinę erdvę, materialiąją ir dvasinę kultūrą. Jis kyla iš intensyvios ilgalaikės įvairių luomų, socialinių ir profesinių grupių sąveikos. Nacionalumas, viena vertus, susaistytas su vietininkiškumu(ais), yra įvairiausių bendrijų ir bendruomenių tapatumo „druska“. Antra vertus, jis įsikūnija valstybės organizacijoje. Tokia, galima sakyti, antroji minėtos triados paskirtis – užtikrinti tvarią dermę nuo vietininkiškumo per kultūrinį ir pilietinį tapatumą iki valstybingumo. Šios kategorijos suponuoja sampratą, kas mes esame.

Žmogus suvokia save pagal tai, koks jo vaidmuo šeimoje, kolektyve (mokykla, darbovietė, asociacija), platesniame kontekste (teritorija, kalba, istorija), pagaliau tautoje ir valstybėje. Žmonių pilietinis susitelkimas tam tikromis aplinkybėmis gali būti labai stiprus. Agresijos prieš valstybę, karo arba stichinių katastrofų atvejais tam tikra visuomenės dalis savo egzistencijos prasmę pradeda suvokti per valstybingumo idealus, be dvejonų juos gindama ir jiems atstovaudama.

Gyvename palyginti tikslių matavimų amžiuje. Todėl ir kalbėdami apie tai, kokį valstybinio sąmoningumo lygmenį pasiekusi visuomenė, turėtume vartoti kiek įmanoma tikslesnes kategorijas, nors aprėpti šį fenomeną nėra paprasta. Kalbant pakiliai, valstybės vizija yra tarsi dangaus mėlynė, riešukuio mis jos nepasisemsi, tačiau ja be perstojo „kvėpuojame“, maitindami savo sielas. Energetinius impulsus jai siunčia kultūra ir ekonomika, socialinė politika ir geopolitika. Dėl tų sąveikų sudėtingumo nėra lengva apibendrinti, kas labiau lemia visuomenės junglumą. Dažnokai šį diskursą tiesiog paskandina pernelyg jausmingi arba atvirksčiai – skepsio rūgštis persunkti komentarai.

Visuomenės grupių atvirumas Lietuvos vizijai

Visa tai, kas Vakarų Europoje vyko mažiausiai kelis dešimtmečius, Lietuvoje trinkelėjo keliais smūgiais – okupacinio režimo atsikratymas, ekonominės struktūrizacijos šokas, socialinio mobilumo chaosas.

Atsivėrimas pasauliui, radikalios ekonominės, politinės ir administracinės reformos, naujoji technologinės revoliucijos banga Lietuvoje sukėlė savotišką perkaitimą. Žmonės atrodė sutrikę, įtarūs, savanau-diški, užsisklendę tarp ribotų asmeninių interesų. Tai pakirto dvasinę visuomenės stuburą, jos etosą. Pakito ir socialinė struktūra – senieji dariniai išnyko, atsirado nauji su naujomis takoskyromis. Santykis su savo tautos arba tautinės bendrijos ir valstybės vertybėmis, su kultūros artefaktais formavosi iš naujo. Po trumpos euforijos ėmė rasti nepasitikėjimas valstybės institucijomis, apklausos rodė, kad procentas respondentų, nusiteikusių ginti šalį, jei kiltų karo grėsmė, kritiškai mažas, o susipriešinimas, konfliktiškumas tarp asmenų ir socialinių grupių smarkiai išaugęs.

Stokojant vientisos politinės strategijos, kaip spręsti konfliktus ir užmegzti socialinį dialogą, ryšys tarp piliečių ir valstybės neišvengiamai silpsta. Asmeninis gyvenimas nesiejamas su valstybės gyvenimu. Per pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį nepasitikėjimas šalies valdžia ir savivalda, teisėkūra ir teisėtvara, bankais ir socialine verslo misija nepaliaujamai augo.⁵ Pagal 1998 metų viešosios nuomonės apklausą, teismai, partijomis, Seimu, policija pasitikėjo nuo 8 iki 21 proc. apklaustųjų, Vyriausybė ir kariuomenė – kiek daugiau negu ketvirtadalis respondentų.⁶ Daug žmonių neigiamai vertino prievolę mokėti mokesčius valstybei.⁷ Didelio atgarsio sulaukė įtakingo verslininko viešas pareiškimas, kad jis nemokės esą „neteisingų“ mokesčių.

Kokie viso to erzelio ir socialinės resignacijos atgarsiai mūsų dienomis? Tradiciška, kad šalies gyventojai labiausiai nepasitiki Seimu (69 proc.) ir Vyriausybė (55 proc.). Įvairūs tyrimai apytikriai atskleidžia, kad tam tikros socialinės grupės į šalies valstybingumą apskritai žiūri abejingai.

Lietuvoje vidurinėsios klasės stuburą sudaro kvalifikuota valdininkija. Kitą jos dalį, kuri gerokai mažiau reiškiasi viešajame gyvenime, sudaro smulkieji ir vidutinio „kalibro“ verslininkai, aukštos kvalifikacijos amatininkai, aptarnavimo įmonių savininkai ir specialistai, aukštesnės kategorijos inžinerinis ir

techninis personalas, vadinamieji startuoliai – įvairių proveržių pradininkai... Tai nėra toji klasikinė pilietišškai brandi vidurinioji Vakarų Europos klasė, kuri po Antrojo pasaulinio karo užtikrino ekonominę ir politinę savo šalių stabilumą, puoselėjo vietinį koloritą, prierašumą prie tradicijų ir pagarbą valstybei.

Lietuvos vidurinioji klasė klostėsi, pasiduodama stipriai vakarietiško liberalizmo, atmetančio tautiškumą, įtakai. Stokodama pilietinės patirties, ji nevertina nacionalinės tradicijos, nejaučia sentimentų vietos dvasiai, o prisirišimą prie tėviškės laiko provincialiu, nes yra nepalyginamai mobilesne negu jos pirmtakė XX a. pradžioje. Santykis su istorine tradicija labai nuosaikus, ryšys su gimtosiomis vietomis silpnas, nes į viską žvelgiama per automobilio langą. Vienareikšmiškai nustatyti vidurinėsios klasės patriotizmo lygį nėra paprasta. Aišku tik tiek, kad dabartinė raidos pakopa neleidžia jai daryti bent kiek rimtesnio poveikio visuomenės įpročiams, gyvenimo būdai ir savimonei, jis yra palaikomasis ir ideologiškai diferencijuotas.

Lietuvos inteligentija politiniu ir kultūriniu požiūriu nevienalytė, o socialinė jos sudėtis labai marga. Išsiskiria pasiturintis technokratų ir aukščiausio lygio vadybininkų posluoksnis. Šios grupės nekamuoja neišsprendžiama dilema, kur – Lietuvoje ar užsienyje – kurti savo gerovę. XIX ir XX amžių sandūroje atgimusios Lietuvos istorija teikia vilčių, kad būtent ši terpė palaikys valstybinę mąstymą ir jį brandins, kaip būta anuomet.

Humanitarų ir menininkų požiūriai smarkiai išsisluoksniavę. Esama ultrapatriotinių ir nacionalistinių apraiškų. Kai kas svajoja atkurti istorinės Lietuvos didybę, yra puoselėjančių etnines tradicijas, kalbos kultūrą, rašančių Lietuvos kroniką... Tačiau tai nėra (bent kol kas) sutelkta, energinga intelektualų grupė, kuri pajėgtų daryti įtaką dvasinei visuomenės raidai.

Tradicinis kaimas, rajoniniai miesteliai, dėl emigracijos smarkiai nukraujavę, verčiasi kaip išmano, jų padėtis smarkiai skiriasi (pavyzdžiui, palyginkime Seirijus ir Pabradę, Anykščius ir Ignaliną), o įta-

ka postmodernios Lietuvos kultūrai ir etosui, deja, ribota. Kultūrinis, emocinis ryšys tarp dar išlikusio „senojo“ kaimo, miestelių sanklodos, papročių, mentaliteto ir kol kas „neapsiplunksnavusios“ vidurinėsios klasės nėra tvarus. Tad ir šio šaltinio, kuris galėtų gaivinti nacionalumą, etosą, srovę, vaizdžiai tariant, vos gyva.

Jauni, išsimokslinę, modernūs darbdaviai elgiausi jau palyginti atsakingai, yra socialiai orientuoti. To ypač reikia Lietuvos proveržiui. Tačiau šalia jų tarpsta naujieji lietuviai, visokie nuvorišai, kilę iš gariūniškos aplinkos, po pramoninių ir agrarinių sovietmečio monstrų griūties išlaikę tarpusavyje tvirtus buvusios nomenklatūros ryšius. Jų gobšumas, žema darbo santykių kultūra, socialinė nekompetencija paskatino nacionalinių ir etinių vertybių degradaciją, sukėlė visuomenės nusivylimą, nes dabartis dvelkte dvelkė sovietine praeitimi. Karolis Klimka, aptardamas socialinį šios „kastos“ vaidmenį, akcentavo jos „patologinį antivisuomeniškumą“ (Delfi. 2006-08-16).

Skaičiuojama, kad Lietuvoje yra daugiau kaip 300 multimilijonierių tarp aptirpusių 3 milijonų gyventojų. Neblogas rodiklis per 30 metų! Ar toji verslumo energija ir išradingumas pagaliau pakryps socialinio atsakingumo link? Ar atsiras bendri verslo veiksmas su pilietinėmis organizacijomis? Ar verslininkai taps mecenatais, globojančiais talentus, remiančiais vietos bendruomenes?

Šiaip ar taip, be aiškaus apsisprendimo remti savo valstybingumą Lietuva neturės užtikrintos ateities.

Bendruomenių Lietuva

Visuomenės tyrėjai pažymi, kad įsigali vienišumo kultas. Šeimyninius ir darbinius ryšius vis labiau silpnina begalinės klajonės po interneto portalus, elektroninė komunikacija, kompiuteriniai žaidimai, nuotolinės pažintys ir nuotykių... Ar šiose hibridinėse erdvėse bręsta naujo tipo individas? Kaip ir kiek šis individas socializuojasi, kaip ir kiek jis tampa visuomeniškas, pilietiškas, tautiškas?

Vienatvę masinės komunikacijos laikais šiek tiek neutralizuoja socialiai aktyvios ir pilietiškos gyvenviečių, šeimynų, darbo kolektyvų, religinės, įvairiausių pomėgių ir specifinių poreikių, turizmo, sporto rėmėjų bendruomenės, generuojančios tam tikrą socialinę, kultūrinę, tautinę ir net patriotinę patirtį. Tapatindamiesi su jomis, individai įprasmina save. Vietos bendruomenės ypač jautrios socialinėms problemoms, rūpinasi neįgaliųjų globa, švietimu, sveikatingumu, laisvalaikio organizavimu, gyvenviečių estetika, glaudžiai bendradarbiauja su savivaldos institucijomis.

Įregistruotų nevyriausybinių organizacijų Lietuvoje yra daugiau kaip 3 tūkstančiai, vietos bendruomenių – apie 2 tūkstančius. Sunku spėti, kiek iš tos aibės yra veiklių viešojo gyvenimo subjektų, darančių poveikį visuomenei. Neseniai atlikta *Vilmo-rus* apklausa rodo, kad pasitikėjimo visuomeniniais sambūriais indeksas yra palyginti aukštas (52 proc. apklaustųjų).

Dalyvavau bendrame Lietuvos ir Lenkijos mokslininkų tyrime, susijusiame su vietinėmis iniciatyvomis ir verslumu. Siekėme išsiaiškinti, kaip viešojo administravimo ir savivaldos institucijos skatina vietinių bendruomenių veiklą. Panašu, kad mūsų kaimynai turi daug geriau subalansuotą vietinių iniciatyvų finansavimo modelį. Valstybės mastu veikia Pilietinių iniciatyvų fondas, kuris 2018 m. parėmė maždaug tris tūkstančius nevyriausybinių organizacijų. Dar platesnę rėmimo programą vykdo vietos savivalda, kuri arba perleidžia tam tikras savo funkcijas vietos organizacijoms, arba kartu su jomis realizuoja socialines ir kultūrines programas pagal partnerystės sutartis. Bene įdomiausias kaimynų sumanymas – vadinamasis pilietinis biudžetas, sudaromas jau kelerius metus. Vietinės savivaldos taryba numato tam tikrą savo kasmetinio biudžeto dalį skirti visuomeninėms reikmėms (nustatytas minimumas – 0,5 proc. visų šio administracinio vieneto išlaidų praėjusiais metais). Patys gyventojai siūlo, kokiems konkrečiai tikslams tos lėšos labiausiai reikalingos, o vėliau balsavimu išrenka tinkamiausius. Populiarumas konkrečiose

vietovėse skirtingas – balsuoja nuo 3 iki 75 proc. gyventojų. Priėmus sprendimą, įrengiamos poilsio ir laisvalaikio vietos, vaikų žaidimų aikštelės, gėlynai, nutiesiami pasivaikščiojimo ir dviračių takai. Pilietinis ir visuomeninis efektas akivaizdus – į savivaldą įsitraukia tūkstančiai žmonių.

Pilietinio biudžeto idėja iš tikrųjų verta dėmesio, nes vietinės bendruomenės tampa principiniu partneriu, tiek sprendžiant ekologijos ir švaros problemas, tiek puoselėjant dvasinę sveikatą. Tačiau tam reikalingi finansiniai bei organizaciniai ištekliai. Ar dažnai išgirstame apie Lietuvos politikų dalykinius (ne proginis) susitikimus su nevyriausybinėmis organizacijomis atstovais? Tai būtų tarsi atskaitos taškas, palaikant pilietines iniciatyvas, skatinant subsidiarumą. Bet kažkodėl delsiama įteisinti fondą, kuris remtų vietines bendruomenes ir visą trečiąjį sektorių.

Seniai įrodyta, kad vietinių lyderių ugdymas, įtraukimas į visuomenei reikšmingų problemų sprendimą yra investicija į pilietiškumą. Neteko aptikti informacijos, kiek Lietuvoje vykdoma programų, skirtų, tarkime, kaimų, miestelių lyderiams ugdyti.

Bendra tendencija tokia – valstybė semiasi bendruomeniškumo, etnokultūros, patriotiškumo iš apačios, t. y. iš tos visuomenės dalies, kuri telkiasi sambūriuose. Kaip visa tai vyksta, rodo, pavyzdžiui, Dainų šventės, krepšinio čempionatai.

Valstybinis mąstymas, viešojo intereso gynimas dabar yra nepalyginamai brandesnis negu prieš 10 ar 20 metų. Vadinasi, visuomenė, nors lėtai, bet vis dėlto darosi pilietiškesnė. Didėja ir pasitikėjimas valstybės institucijomis, viešuoju administravimu. Daugiau svorio visuomenės opinijoje įgauna sąvokos *valstybės saugumas, socialinė atsakomybė, dvasinis sveikatingumas*. Tolesnė Lietuvos valstybingumo vizijos dinamika, manyčiau, ypač glaudžiai susijusi su tokiais problemineis laukais:

– lietuvių ir kitų Lietuvos tautybių nepagražinta autentiška istorija. Labai trūksta sistemingo ir išradingo (bet ne prievarta brukamo) švietimo;

– dialogo kultūra ir jos brandinimas visais lygmenimis. Prisiminkime, kaip reagavo valdžia į pasta-

raisiais metais surengtus mokytojų streikus (vienas buvęs ministras įžiūrėjo juose net priešiško užsienio tarnybų kėslus). Tačiau turime ir puikių pavyzdžių, tarkime, šiemet įvykęs Dialogo festivalis Birštone. Žinoma, reikės nemenkų pastangų, kad dialogo kultūra, jos nuostatos visais lygmenimis paveiktų santykius tarp valstybės ir piliečių;

– programa, skirta imigrantų iš kitų šalių socializacijai ir integracijai, pavyzdžiui, tokia kaip Švedijoje. Atvyksta tūkstančiai darbuotojų su šeimomis – tai problema, reikalaujanti itin skubaus sprendimo. Tačiau kol kas mūsų valdžia primena kiaurą kišenę – kas ten įdedama, iškart iškrinta;

– būtinybė remti vietos bendruomenes ir susivienijimus, kad žmonės galėtų atskleisti pilietinį savo potencialą, nes tada valdymo procesai taps skaidresni.

Lietuva, kaip ir kitos šalys, kurių kalbos ir kultūros sklaidą apriboja jų teritorija, jaučia nuolatinį pavojų, kad praras tautiškumą, etnokultūrą. Neatsitiktinai Europoje tai šen, tai ten išplisčia karštos etnokultūrinės diskusijos, kyla net konfliktai. Šiandien, kai piliečių, socialinių ir profesinių grupių, vietinių bendruomenių santykiai su valstybe palaipsniui stabilizuojasi, ypač svarbu turėti aiškią Lietuvos valstybingumo projekciją. ■

¹ Mečys Laurinkus, *www.lrytas.lt*, 2019-08-18.

² Tautinis mentalitetas. *Mintis*. 1989.

³ Bronislovas Kuzmickas. Tautos tapatumo savimonė. Lietuvių savimonės bruožai. Vilnius: MRU. 2007. Viktorija Daujotytė. Tautiškumas / nacionalumas: kultūros lygmuo, *www.tekstai.lt*, rugpjūtis–rugsėjis. 2013; Romualdas Grigas. Lietuvių tautos išlikimo drama. Vilnius: *Diemedžio leidykla*. 2014.

⁴ Bronius Genzelis. Tautinės savimonės išlikimas ir brandimas Lietuvos okupacijos sąlygomis. Vilnius: *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*. 2012, p. 65.

⁵ Paribio Lietuva. 1996, p. 156, 174; Socialinis pranešimas. 2000, p. 171.

⁶ Socialiniai pokyčiai: Lietuva. 2000, p. 182.

⁷ Stanislovas Juknevičius. Skirtingumo dimensijos. 2002, p. 41.

Stasys EIDRIGEVIČIUS

NOBELIO NUOJAUTA, arba 777 IDĖJOS „NEPRIORITETINĖJE“ JAPONIJOJE

Mobiliajame telefone sumirksi žinutė – Nobelio literatūros premija šiemet, tiesa, už 2018-uosius, skirta Olgai Tokarczuk. Na, ką gi, geriau vėliau negu niekad... Įsijungiu internetą – informuojama, kad 2019-ųjų laureatas yra austras Peteris Handke.

Tokarczuk? Ką man sako ši pavardė? Aha, štai toks nuotykis. Lietuvos ambasada Varšuvoje yra įsteigusi Knygų klubą, kuriam vadovauja panevėžietė Jūratė Čerškutė. Čia prie vyno taurės ir kavos puodelio literatūros mylėtojai aptaria kurią nors pasirinktą knygą. Buvo planuojama, kad rudenio aptarsime Olgos Tokarczuk romaną „Bėgūnai“ (*Bieguni*). Todėl nuėjau į *Empik* knygyną paieškoti šios rašytojos knygų. Ant lentynų matau jų daug. Vartau, svarstau ir nusiperku net penkias – „Bėgūnai“ (*Bieguni*), „Namai dieniniai, namai naktiniai“ (*Dom dzienny, dom nocny*), „Pertrauk savo plūgą per mirusiųjų kaulus“ (*Prowadz swój plug przez kosci umarłych*), „Keisti pasakojimai“ (*Opowiadania bizarne*), „Brangūs knygos žmonės“ (*Podroz ludzi Ksiegi*).

Kasininkė siūlo tapti knygyno draugu, tada gausiu nuolaidą. Sutinku. Į kompiuterį įvedamas elektroninis mano adresas, sumoku beveik 167 zlotus ir tik tada dingteli mintis, kad nuo dabar „knygyno draugas“ gaus šūsnis jam visiškai nereikalingų reklamų.

Grįžęs į dirbtuvę, išrikiuoju knygas, žiūriu į viršelius, bet nė vienas nepatinka. Svarstau, gal rašytoja

vizualiesiems menams nereikli arba tiesiog nesikiša į viršelių grafinį projektavimą. Taigi prieš imdamasis „didžiojo skaitymo“, pradėdau tobulinti viršelius. Jau esu pakeitęs Mariaus Ivaškevičiaus „Žalių“, Marinos Abramovič „Eiti kiaurai sienas“, kitų knygų viršelius.

Ką reiškia pakeisti? Paėmęs flomasterį, pieštuką, peiliuką, pradėdau chirurginę operaciją – palieku rašytojo pavardę, knygos pavadinimą, viršelio plote išraižau savotišką veidą-kaukę su akių kiaurymėmis. Taigi dabar skaitytojas gali paslėpti savo veidą už atversto knygos viršelio, pro jį stebėdamas, kas vyksta aplinkui. Tikrai įdomu žaisti tokias slėpynes. Kas žino, gal netrukus atsiras daugiau norinčių imtis viršelių tobulinimo – naujos meno rūšies.

Beje, sužinojęs, kad svarbiausią literatūros premiją pelnė Tokarczuk, pamaniau, kad penkios mano nusipirktos knygos buvo lyg nuojauta, gal net savotiškas to Nobelio išpranašavimas... Panašiai atsitiko 1996-aisiais – pamenu, radijas skaitė kandidatų į nobelistus pavardes, tarp kurių buvo paminėta ir poetė Wislawa Szymborska. Savo trims tada dar mažiems vaikams pasakiau: galėčiau lažintis, kad Nobelio premija atitektų Szymborskai. Mat neatėjo į galvą, iš ko gi lažintis su vaikais, net nežinančiais, kas tas Nobelis. Kaip tik tuo metu buvau pakviestas į Frankfurto tarptautinę knygų mugę. Atskrendu, o lenkų stende baisus

Kaukių salėje. Musashino Meno universiteto muziejus. 2019

sąmyšis – Szymborska gavo Nobelį, bet nėra atvežta jokių jos knygų. Aš pasiūliau – nupiešiu keletą iliustracijų jos eilėraščiams, o jūs galėsite išleisti proginį lankstinuką. Taip ir buvo padaryta...

Po Frankfurto knygų mugės skrisdamas į Vilnių, lėktuve išverčiau į lietuvių kalbą Szymborskos eilėraštį „Katinas tuščiame kambaryje“.

Gavęs elektroninį Čerškutės pranešimą, kad Tokarczuk „Bėgūnus“ Knygų klubas aptars spalio 23 dieną, skubu skaityti. Tą storą knygą atsiverčiu improvizuodamas ir pataikau, galima sakyti, per patį vidurį – 201 puslapis. Skyrelio pavadinimas „Varlė ir paukštis“. Ten rašoma: „...Bet jau Tokijo oro uostas, kurio forma primena didžiulį hieroglifą, sukelia painiavą. Kokia čia raidė?“ (Ale już lotnisko w Tokyo w kształcie ogromnego hieroglifu wprawia w zakłopotanie. Co to za litera?)

Aš, ką tik grįžęs iš Japonijos, svarstau, kad čia kalbama, ko gero, apie Naritos oro uostą, kur nusileidau rugsėjo 15, o atgalios išskridau rugsėjo 23-iąją. Internetu susirandu šio oro uosto planą – iš tikrųjų primena keistą raidę! Rašytoja teisi.

Užmetęs akį į kitus knygos puslapius, įsitikinu, kad Tokarczuk yra daug mačiusi, daug girdėjusi – tiesiog

žongliruoja istorinių vietovių pavadinimais, meno, architektūros, medicinos, anatomijos, istorijos, kitų sričių terminais. Skaitytojas, jei norės pažinti visą knygos turinį, turėtų būti ypač atidus, o skaityti lėtai...

Dabar susimąstau, kodėl atvertęs šią knygą, iškart radau žodžius apie Japoniją... Lyg loteriją laimėjau... Persikeliu mintimis į Tokiją, kur buvau gal dvylika kartų. Pastaroji kelionė susijusi su mano kūrybos paroda Musashino meno universiteto muziejuje.

Kai atskridau, Naritos oro uoste mane pasitiko Reiko Onodera ir Tomoto Kitazawa, abu gerai pažįstami, nes atrinko darbus parodai ir parengė siuntimui iš vienos sostinės į kitą. Iškart įteikia katalogą ir stebi mano veido išraišką – ar Stasys patenkintas?

Viršelyje įdėtas ekslibriso fragmentas šviesiai pilkų, sidabrinių atspalvių migloje. Moteris ant rankų laiko vaiką, o tas nori žaisti, todėl tiesia rankytę, kad pasiektų kabliuką ir atidarytų dėžutę, kurioje paslėptas Motinos veidas. Tačiau toji dėžutė atvira, o jos duralėse įkomponotas dar vienas veidas – jis visai kitoks, gana rūstus... Šis grafikos darbas, sukurtas 1976 m., susijęs su mano biografija. Parodos rengėjams šis ekslibrisas itin patiko, todėl parinko jį parodos reklamai. Sidabrinės raidės išpaustos reljefu. Profesionalus grafinis projektas.

Spauda ideali. Leidinys TOBULAS. Į 512 puslapių katalogą sudėta viskas, kas eksponuojama parodoje. Kaip ant delno beveik visas mano kūrybos kelias – miniatiūrinė tapyba, miniatiūrinė grafika, ankstyvoji dokumentinė fotografija, piešiniai, iliustracijos, plakatai... Pradžioje – tėvų, gyvenusių Lepšių kaime prie Panevėžio, portretai. Abu dabar tarytum žiūri į mane, esame kartu čia, tolimame krašte. Geras jausmas, ypatingas. Mano veidas nušvinta, dėkoju linkčiodamas galva.

Netrukus vaikštau po parodą. Kaip ir kataloge, pirmoje salėje eksponuojamos fotografijos iš Lepšių kaimo, tėvai, sesės, kaimynai... Kitoje po stiklu guli 135 miniatiūros, išrikiuotos viena šalia kitos. Toks vaizdų takas...

„Neprioritetinė“ šalis

Kai mano dirbtuvėje prieš metus viešėjo keturi japonai ir atrinkinėjo darbus šiai parodai, beveik kasdien su vertėju kažkur vis išvykdavo. Paklausiau, kur? Man paaiškino, kad ieško finansinės paramos keliose ministerijose, tai įprasta praktika. Tada pagalvojau, gal galėčiau ir Lietuvoje tuo tikslu į ką nors kreiptis. Parašiau laišką savo gerai pažįstamai Rūtai Valentaiti, kuri dirba Lietuvos kultūros institute, klausdamas, koks kelias geresnis – kai kreipiasi autorius ar parodos organizatoriai? Po kiek laiko gavau atsakymą – man mandagiai išaiškino, kad Lietuvos kultūros institutui Japonija – „neprioritetinė“ šalis. Netekau žado...

Įspūdingi skaičiai

Truputis matematikos – jei lankytojas mano parodai skirtų vieną valandą, tai per minutę turėtų apžiūrėti... tryliką kūrinių. O jei norėtų pamatyti dviejų spektaklių „Baltas briedis“ ir „Medinis žmogus“ įrašus, jam tektų čia praleisti tris valandas. Dar septyniuose ekranuose prabėga reginiai iš septynių didelių knygų, kiekvienoje yra apie du šimtus puslapių – tai maždaug 1400 pastelinių piešinių.

Japonų paklausiau, kiek jiems kainuos mano darbų siuntimas į abi puses. Įjungę kompiuterį, jenas pavertė į eurus, atsakė, kad daugiau kaip 45 000 eurų. Pribloškianti suma, ypač kad paroda vyksta šalyje, kuri kai kam atrodo „neprioritetinė“...

Tyla

Musashino meno universitete visą savaitę dirbau su 22 studentais. Per įžanginę paskaitą paklausiau, ar jie žino Lietuvos sostinės pavadinimą. Nė viena ranka nepakilo. Tada ant lentos užrašau pavardę – Čiurlionis. Klausiu, gal žino, kas jis? Tyla. Nutariau nebeklausinėti, tik parodžiau, kaip laikyti žirkles, kaip kurti koliažus. Ant kito stalo plačiu teptuku demonstravau, kaip man, europiečiui, sekasi tapyti japonišku tušu. Studentai, sulaikę kvapą, stebėjo kiekvieną mano rankos judesį... Patariau, kad nešiotųsi su savim eskizų knygeles, pieštų, ką mato aplinkui, lavindami fantaziją. Paskutinę dieną buvo eksponuojami studentų sukurti darbai. Kiekvienas pats pasakojo apie juos, po to aš komentavau. Paprašiau, kad parodytų eskizų knygeles. Dauguma jų neturėjo...

Tokijo kvartalas *Tachikawa*

Parodos organizatoriai pakvietė ir mano sūnų Ignacy, kuris labai prisidėjo prie parodos rengimo, nufotografavo daugiau kaip tūkstantį darbų. Paskutinę viešnagės dieną nutariau sūnui parodyti savo skulptūrą, pa-

Tušo galimybių demonstravimas japonų studentams

Skulptūra „Autoportretas“. 1994. Metalas. Tokijas-Tachikawa

statytą toje miesto dalyje, kuri vadinasi *Tachikawa*. Iš viešbučio ėjome vos 15 minučių, nesunkiai rado-me, nufotografavome ir jau ketinome leisti į ilgą pasivaikščiojimą, bet staiga išgirdau kažką šaukiant: „Stasys!“ Koks netikėtumas – pribėgo japonas Yoshino Atsuchi su išskėstomis rankomis. Sveikinamės. Jis – bankininkas, yra įsigijęs keletą mano darbų įvairiuose aukcionuose... Kviečia vykti traukiniu į miesto centrą. Po valandos išlipame – *Asakusa*. Čia tikra turistų maišalynė. Pilna suvenyrų parduotuvių, yra keletas šventyklų, vilioja restoranai... Užei-name į *Kumiya* barą. Nuotaika ypatinga – kažkoks neapsakomas laisvumas, paprastumas, sėdi žmogus prie žmogaus, kažkas valgo, kažkas geria, visi kalba-si, tarsi būtų seni pažįstami... Tokio Tokijo dar nebu-vau matęs...

Skrydžio klasė

Aptariant parodos rengimo detales, vienintelė mano sąlyga buvo skrydis verslo klase. Sužinojau, kad lei-džiama turėti tris lagaminus po 30 kilogramų. Vadi-nasi, grįždamas galėsiu pasiimti nemažai katalogų ir plakatų. Skrendu, patogiai ištiesęs kojas, gaunu šūs-nį laikraščių keliomis kalbomis. Vienas iš jų – *New York Times*, kur ne kartą buvo spausdinami mano piešiniai ir pastelės. Tokijo parodoje tas laikraštinis periodas irgi atspindimas. Grįždamas į Varšuvą, vėl atsiverčiu tą laikraštį – beveik per visą puslapį įdėta garsaus teatro režisieriaus Peterio Brooko fotografi-ja. Antraštė stambiu šriftu skelbia, kad jam sukako 92-eji. Straipsnyje pristatomas naujausias jo spekta-klis „Kodėl“ (*Why*). Fotoportretas išpūdingas, akys jaunatviškai švyti. Grįžęs piešiu jo veidą savo vaizdų dienoraštyje.

Knygų klubas

Varšuvos lietuvių knygų klube spalio 23 d. aptariame Olgos Tokarczuk knygą „Bėgūnai“. Aplink stalą vie-nuolika moterų, Martynas ir aš. Čerškutė, išžiūrėjusi į ekraną, siūlo pradėti pašnekesį pagal laikrodžio rody-klę. Virginijai tenka kalbėti pirmai, bet ji sutrinka. Jo-ana ištisia pagalbos ranką ir pradeda pasakoti, kokias mintis jai sukėlusį knygą. Estafetę perima Rūta, Rita, Dvilė, Edita... Kai kurios teisinasi lyg mokykloje, kad romano dar nebaigusios skaityti. Jūratė tvirtai laiko va-deles savo rankose ir šnekamės ilgiau kaip dvi valandas.

Neringa pridūrė, kad neseniai lankėsi Venecijos meno bienalėje ir kaip savanorė kelias valandas gulėjo ant smėlio Lietuvos paviljone „Saulė ir jūra“. Smėlis, daugybė smėlio...

Jau kelis mėnesius smėlio kalnai stūkso ir priešais mano dirbtuvę – vyksta remonto darbai. Kaskart įei-damas ir išeidamas turiu tarsi koks bėgūnas šuoliuo-ti per tas dirbtines kopas. Apima noras žaisti, kaip tą daro maži vaikai, pasiėmus kibirėlį statyti smėlio pilis, namus, net muziejų, į kurį būtų galima atvežti parodą, grįžtančią iš „neprioritetinės“ Japonijos. ■

GAIDA – SVAJONĖS IR ABEJONĖS

Dvi spalio savaitės Nacionalinė dailės galerija intensyviau negu dailės gerbėjus traukė melomanus – spalio 4–19 d. čia vyko aktualios muzikos festivalis *Gaida*, nuskambėjo vienuolika koncertų, buvo įkurdintos trys audiovizualinio meno instaliacijos. Tik paskutinis *Gaidos* koncertas surengtas įprastoje vietoje – Vilniaus Kongresų rūmuose, kuriuose po šviesios ir modernios NDG erdvės, deja, buvo neįdomu tarp sovietų menančių sienų. NDG didžioji salė irgi turi savų (akustinių) trūkumų, bet šioje galerijoje buvo gerokai maloniau leisti vakarus negu ankstesnio *Gaidos* partnerio – Šiuolaikinio meno centro – salėse.

Erdvių pakeitimas – ne vienintelis ryškesnis festivalio pokytis. Apskritai šiemet *Gaida* pristatė įvairesnes muzikos rūšis – lygiaverte programos dalimi tapo elektroninės muzikos koncertai, per visą festivalį veikė trys audiovizualinio meno instaliacijos. Mano nuomone, tokia strategija teisinga – pasaulyje egzistuoja tiek daug muzikos krypčių, kad *aktualios* muzikos festivaliui nederėtų apsiriboti vien akademinė kūryba, juolab kad audiovizualinių ar elektroninių kūrinių raiška dėl nepalaujamai tobulėjančių technologijų yra ne mažiau turtinga, kompozitoriai tyrinėja ir atveria vis kitokias garso, skambesio briaunas.

Gaidos atidarymo vakaras irgi buvo netradicinis – net trijų dalių koncertas aprėpė tiek akademinę, tiek balansuojančią tarp akademinės ir populiariosios, tiek elektroninę šokių muziką. Festivalį pradėjo viena iš lietuvių autorių premjerų (šiemet jų nedaug) – Dominyko Digi-mo „I Daydreamed the Dripping Sand“ kameriniam orkestrui (2019), o baigė Francesco Tristano „*pasirody-mas*

su gyvąja elektronika“, nors iš tiesų tai buvo veikiau ilgo vakaro *afterparty*, o ne visavertė koncerto dalis. Tristano festivalis pristatė kaip vieną ryškiausių šiemetinės *Gaidos* „žvaigždžių“, savaime suprantama, tai kėlė nemažus lūkesčius, be to, ir pati esu girdėjusi kelis įdomius šio atlikėjo projektus su kitais muzikantais (pavyzdžiui, albume „Versus“ įrašyti vieno iš Detroito *techno* pionierių Carlo Craigo elektroniniai kūriniai, Tristano aranžuoti simfoniniam orkestrui). Antroje koncerto dalyje skambėjęs jo koncertas „Island Nation“ fortepijonui ir orkestrui, manyčiau, yra pavyzdys tokios muzikos, kuri patraukli platesnei negu akademinė terpė auditorijai. Kūrinys, klasikinio koncerto tradicijas derinantis su *drive'o* kupiniais, *techno* įkvėptais ritmais, intensyviu skambesiu ir emocine ekspresija, yra pelnęs palankių atsiliepimų, pabrėžiančių būtent emocinį muzikos poveikį. Koncerte skambėję fragmentai iš naujausio Tristano albumo „Tokyo Stories“ (2019) jau smarkiai krypto į populiariosios muzikos lankas. Girdėjome keletą iš šešiolikos kompozicijų fortepijonui, sintezatoriui ir elektronikai, šios miniatiūros irgi sklidinios įvairių stilistinių – baroko, džiaz, minimalizmo – atspalvių, tačiau šios polistilistinės jungtys atrodo naivokos ir pernelyg paprastos, gana akivaizdžiai pritaikytos ausims, įpratintoms prie populiariosios muzikos cukraus. Dar labiau nuvylė žadėtas gyvosios elektronikos pasirodymas, kuris veikiau priminė Ibizos vakarėliuose skambančią bendrinę *tech-house* muziką. *Gaida* jau ne vienerius metus pristato rafinuotą elektroninę muziką (Autechre, Robert Henke, Squarepusher etc.), todėl kažko panašaus laukiau ir dabar, tačiau skambėjo muzika, skirta ne klausymuisi, o šokiams.

Vis dėlto kitą vakarą (spalio 5 d.) lūkesčiai išsipildė su kaupu. Tiek Vytauto V. Jurgučio ir Vaclovo Nevčesausko audiovizualinė instaliacija „Quantonom Live“ (2019), NDG veikusi per visą festivalį, tiek Andy'o Stotto gyvas koncertas įrodė, kad elektroninė muzika nei išraiška, nei paveikumu nenusileidžia akustinei. Nors stilistiškai skirtingi, abu pasirodymai buvo turtingi garsų klodais ir gerokai nutolę nuo negyvos, robotizuotos elektronikos įvaizdžio. „Quantonom“ apjungė įvairiausius tembrus (*drone*, praėjusio amžiaus kompiuterinių žaidimų muzikai būdingą 8 bitų skambesį, konkrečių objektų garso efektus – laikrodžio švytuoklės svyravimą, industrinius ūžesius, sirenas, smulkių šratų byrėjimą ir pan.), o visą garsų srautą lydėjo efektinga vizualika – mechatroniniai objektai, grafinės skritulių švytuoklės, judančios pagal gyvai atliekamą muziką. Garsinis ir regimasis komponentai organiškai susijungė į dinamišką, hipnotizuojamą patrauklį visumą.

Britas Andy's Stottas dar labiau nustebino muzikos skambesiu ir garso efektų įvairove, kuri galėtų pasirodyti net eklektiška (girdėjome ir *drone*, ir laužytus ritmus, ir *techno* būdingus industrinius metalinius dūžius, ir žmogaus balso *semplus* su akustiniais instrumentais, papildančius skaitmeninį tembrų arsenalą, ir nemažai iliustratyvių skaitmeninio garso efektų). Tačiau Stottas, žongliuodamas įvairiausiais tembrais, kūrė organiškai kintančią, nepaprastai sodrią, daugiasluoksnę garsinę visumą su turtinga atmosfera ir įvairiomis (kontempliatyviomis, šviesiomis, svajingomis, „šokliomis“, tamsiomis ir t. t.) nuotaikomis. Vis dėlto labiausiai išskirčiau šio kūrėjo gebėjimą sukurti itin plačią, apgaubiančią sonorinę erdvę – poveikis buvo toks įtaigus, kad kartais jausdavomės atsidūrę nesvariame, bekraščiame kosmose. Šį *erdviškumo* jausmą dar labiau sustiprina paties skambesio ekspresija, tiek „nugramzdinanti“ į tamsias, klampias garso gelmes, tiek pakylėjanti į „dangišką“ skaidrumą.

Savo ruožtu Tristanas Perichas (spalio 9 d.) įrodė, kad įdomiam garsiniam potyriui sukurti tembrų įvairovė nėra būtina. Kiek skeptišką pirminį mano nusiteikimą išsklaidė nuostaba, kaip įtaigiai galima manipuluoti vienu vienu tembru – šnypščiančiu skaitmeniniu 1 bito triukšmu (*noise*). Niujorkietis garso menininkas žino-

mas kaip vieno bito – tai žemiausia įmanoma skaitmeninio garso versija – muzikos kūrėjas. Pokalbyje prieš koncertą Perichas sakė, kad vieno bito garsas jį sužavėjęs „žaliu“, neapdirbtu (*raw*) skambesiu. Girdėjome du kūrinys – „Parallels“ suderintiems trikampiams, lėkštelėms ir keturių kanalų vieno bito elektronikai (2013), o antroje dalyje – „Noise Patterns“ dviejų kanalų vieno bito elektronikai (2016), užhipnotizavusį nuo pat pradžių. Pericho valdomas triukšmo tembras dinamiškai kito – liejosi sklandžiai, pulsavo, trūkčiojo... Kaip ir Stotto muzika, tai suteikė tam tikrą erdvinį potyrį – buvo galima pajusti, kaip triukšmo bangos tankėja / sklaidosi erdvėje, ją apsupa arba koncentruojasi viename taške.

Dar kitokia elektronika skambėjo spalio 10 d., grojant Maxui Cooperiui. Ji labai dinamiška, vizualiai apipavidalinta – akis prikaustė tiek grafinės, abstrakčios nuolat besikeičiančios iliustracijos, tiek video fragmentai. Priešingai negu Stottas, atlikęs niekur neįrašytą, gyvai improvizuojamą muziką, Cooperis pristatė savo albumą „One Hundred Billion Sparks“ (2018). Jo elektroninė muzika yra arčiausiai populiariosios sferos, nors šiuo atžvilgiu, žinoma, nepranoksta Tristano pasirodymo. Į šokių muzikos „lankas“ retkarčiais nuklysta, tačiau ten neužstringa. Palyginti su ankstesniais *Gaidos* svečiais, Cooperio muzikos išraiška kur kas paprastesnė – harmonija aiškesnė, ritmas stabilesnis, tembrais manipuluojama saikingai. Jo muzika drauge su vaizdu sukūrė emociškai patrauklį, gana šviesų (kartais net euforišką) atmosferą. Dinamiški, estetiški vaizdai, į savo tinklus neištrūkstamai pagaunantys akis tarsi žuvis, suteikė Cooperio muzikai itin stiprų prieskonį. Ko gero, be vizualikos šis pasirodymas padarytų, nors gana gerą, bet vidutinišką įspūdį (o ir įgarsinimas, deja, nelabai kokybiškas). Vaizdo ir garso sintezė, visapusiškai estetiška tęstinė transformacija buvo iš tikrųjų patraukli patirtis.

Iš visų aplankytų koncertų bene konvencionaliausias pasirodė finalinis *Gaidos* vakaras. Beje, tam tikrais atžvilgiais jis buvo tarsi festivalio pradžios reminiscencija – vėl grojo orkestras (šįkart simfoninis), vėl skambėjo lietuvių muzikos premjera, vėl scenoje matėme šių metų kūrėją *in focus* ir, pridurčiau, ambicijos vėl viršijo realybę. Šįkart dėmesio centre atsidūrė britų kompozitorius

ir dirigentas Thomas Adès – pirmoje koncerto dalyje jis dirigavo du simfoninius savo kūrinius „Polaris: Voyage for Orchestra“ (2008) ir „In Seven Days“ fortepijonui (skambino pianistas Kirillas Gersteinas) su orkestru (2010). Abu kūriniai meistriški, atskleidžiantys orkestro skambesio spalvų įvairovę, kompleksiški tembriniais ir ritminiais sluoksniais, bet kartu konvencionalūs – tipiški šiuolaikinės akademinės muzikos opusai, parašyti išties profesionaliai, tačiau atmintyje neišliekantys. Skambėjo ir Žibuoklės Martinaitytės naujo kūrinio „Saudade“ simfoniniam orkestrui (2019) premjera. Tiek šis, tiek Dominyko Digimo opusas „I Daydreamed the Dripping Sand“ yra būsenų muzika. Martinaitytė garsais interpretavo *saudade* – šis portugališkas žodis nusako „nostalgijos nostalgiją“, o Digimas kontempliavo laiko tėkmę ir jos stebėjimą. Abu kompozitoriai laikosi įprasto savo stiliaus, nesiimdami eksperimentų ir nenustebindami, tačiau būseną, regis, geriau pavyko perteikti Martinaitytei, kurios opusas, nuspalvintas nerimo, desperacijos, net tragizmo spalvomis įtaigiai atvėrė ilgesio ir nostalgijos atspalvių skalę. Digimas truputį „užstrigęs“ savo pamėgtoje estetikoje – klausant kūrinio kartais atrodydavo, kad muzika stovi vietoje ir niekur neveda, tačiau bent jau garso požiūriu skambėjo estetiškai, neretai švelniai, svajingai.

Koncerto pabaigoje atliktas Steve'o Reicho kūrinys „Music For Ensemble And Orchestra“ (2018) sudrumstė mintis klausimu, ar tokią muziką galima vadinti aktuاليا, nes minėta kompozicija remiasi autoriui įprasta, pusę amžiaus nekintančia estetika. Apskritai minimalizmo *Gaida*, regis, neišvengs, šio stiliaus kūrinių programos festivalyje visada laukiamos ir gausiai lankomos. Lancausi ir aš, nes simpatizuoju minimalizmui, tačiau ar tikrai jis tebėra *aktuali* muzika? Kita vertus, lietuvių muziką smelkte persmelkusi minimalizmo estetika. Minimalizmas – mūsų klausai įprasta, artima muzika, tad ir jos populiarumas nestebina. Galbūt kasmet sušmėžuojanti minimalistinė estetika išties suteikia *Gaidai* tam tikrą tapatumą, nulemtą mūsų pačių muzikos savitumo? Tačiau kompozitorius, griežtai ištikimas savo stiliui, ilgainiui liaujasi stebinęs, o festivalis, įsikibęs į vieną estetiką, gali pražiopsoti tikrąsias aktualijas. ■

Simona ŠLIAUPAITĖ

DISKUSIJOS APIE ARCHITEKTŪRĄ KAUNE

Kauno architektūros festivalis šiemet kvietė visus pasvarstyti, ar įženklinanti architektūra kuria, ar griaua miesto tapatybę. Daugybė pasaulio miestų varžosi dėl galimybės turėti pasaulinio garso architektų sukurtą pastatą (*landmark*). Tačiau tokie objektai dažnai statomi, neatsižvelgiant į esamą urbanistinę struktūrą, todėl drastiškai keičia susiklosčiusią istorinę aplinką. Viešosiose diskusijose vis labiau abejojama, ar tikrai tie pastatai suteikia miestui išskirtinumo, gal atvirkščiai – naikina jo tapatybę, nes išderina, sujaukia vietos dviasią? Ar šie didžiuliai, reikia manyti, patogūs, išpūdingų formų ir konstrukcijų, tačiau su aplinka disonuojantys statiniai iš tikrųjų yra būtent tas viešasis gėris, kurio šiandieninė visuomenė laukia ir tikisi iš architektų? Kaip suderinti jos ir užsakovų norus? Galbūt „įženklinanti“ (*landmark*) architektūra su garsaus architekto vardu galėtų būti ne tik įmantrūs stikliniai bokštai, orientuoti į turistus, tenkinantys verslo interesus? Gal architektūra taptų išskirtinė, būtų tikras konkretaus miesto ženklas, jei pabrėžtų vietovės savastį, darniai papildydama jau esamą urbanistinę struktūrą. Būtent tokios įženklinančios architektūros ir urbanistinės raiškos paieškoms buvo skiriamas pagrindinis Kauno architektūros festivalio dėmesys.¹

„Britanikos“ griaučiai

„Įženklinantys pastatai palieka gilų pėdsaką miesto urbanistiniame ir socialiniame audinyje. Jie kuria tam tikrus pasakojimus apie save pačius ir apie miestą, generuoja tam tikrą krūvį, kuris traukia arba

Lietuvos ribų, vis mažiau lieka savitumo, bandoma suvokti globalų kontekstą ir keisti aplinką pagal jį. Konkrečiau tariant, bandoma, pasitelkiant architektūrą, tarsi stumti Kauną į priekį. Ar tai teisinga kryptis?“ – neslėpė abejonių koordinadorius.

KAF 2019 atidarymas

Artūro Novikovo nuotraukos

atstumia skirtingas žmonių grupes, įgyja skirtingą prasmę įvairioms bendruomenėms. Tai yra vienas iš svarbiausių įženklinančio pastato bruožų,“ – teigia KAF koordinadorius Tautvydas Urbelis.

Ankstesnis Kauno architektūros festivalis įvyko 2016 m. Tai nėra itin ilgas laiko tarpas, tačiau dviejų upių miestas keičiasi ir modernizuojasi ypač sparčiai. „Manau, kaitos patosas dabar įgyja kiek kitokias, labiau sofistikuotas formas. Turint prieigą prie tendencijų, vyraujančių už

Architektūros įdomybių kupini mėnesiai

Daugiau kaip du mėnesius trukęs Kauno architektūros festivalis buvo su trenksmu atidarytas ant įžymiojo viešbučio „Britanika“, kuris yra puikus įženklinančios architektūros pavyzdys, stogo. Pastatas, pramintas vaiduokliu, miesto gyventojams ir svečiams buvo atviras nuo rugsėjo 21 d. iki 23 d. Visi užsiregistravusieji galėjo užlipti ant „vaiduoklio“ stogo

ir apžiūrėti pribloškiančią Kauno panoramą, klausydami *Ghia* didžėjų, įsitačiusių prie aukščiausio pulto mieste. „Šis pastatas labai kontroversiškas, surengti atidarymą ant jo stogo buvo didelis iššūkis, bet puiki galimybė aptarti platesnį architektūros kontekstą, nepasiduodant tuščiam, apgaulingam patosui. Be to, žmonės, apsilankę atidaryme, galėjo geriau suvokti patį pastatą kaip miesto dalį – koks jis yra, ką jis reiškia. Kaip mes jaučiamės mieste, o ypač atsidūrę ant „vaiduoklio“ stogo, kokia turėtų būti šio pastato ir miesto ateitis?“ – svarstė Urbelis.

Dar vienas iš akį traukiančių pastatų, tapęs Kauno architektūros festivalio dalimi, buvo „Sakramentas“. Architektūros festivalis, sujungęs jėgas su Tarptautiniu Kauno kino festivaliu, spalio 3 d. sukūrė įsimintiną architektūros ir kino šventę. Ištaigingoje „Sakramento“ erdvėje lankytojai galėjo susipažinti su intriguojančia šio pastato istorija. Po ilgų užmaršties metų bažnyčia pagaliau atgimė kultūros lauke – tapo kino teatru. Tai paskatino kalbėtis apie glaudų kino ir architektūros ryšį.² Po ekskursijos buvo parodytas Jill Magid filmas „Pasiūlymas“ apie meksikiečių architektą Luisą Barraganą, kuris tradicinę meksikiečių architektūrą bandė derinti su modernizmu. Jo suprojektuoti šviesos ir erdvės lyrizmo sklidini pastatai, pasižymintys drąsiomis spalvomis ir griežta geometrija, padarė didelę įtaką architektūros raidai.³

Festivalį vainikavo Kauno „Žalgirio“ arenos amfiteatre vykęs Architektūros forumas. Žinomi pasaulio architektai, kritikai, istorikai kvietė diskutuoti, kokią įtaką miestams daro „ženkliški“ pastatai.⁴ Tarptautiniame forume dalyvavo pasaulyje puikiai žinomi architektai ir architektūros tyrinėtojai. Tarp renginio svečių buvo Ole Gustavsenas, vienas iš garsiosios Oslo operos architektų, Xanderas Vermeulen Windsantas iš Olandijos – abu yra pelnę prestižinius šiuolaikinės architektūros prizus. Kiti forumo dalyviai – portugalas Manuelis Airesas Mateusas, ispanas José Selgas (*SelgasCano*), Arno Brandlhuberis (*TerrassenHaus*), vienas iš Vokietijos paviljono Venecijos architektūros bienalėje 2016 m. autorių, meno istorikas iš Airijos Davidas Crowley's (*National Col-*

Architekto herbaras

lege of Art and Design). Svečiai ne tik skaitė pranešimus, bet ir pristatė po vieną savo darbą, labiausiai atitinkantį šių metų KAF'e temą.

Parodų ir pristatymų įvairovė

Kauno architektūros festivalis supažindina ne tik su įženklinančių pastatų istorija, bet ir su architektais, kurie projektavo tuos pastatus arba iš profesinių pasakų stebėjo, kaip keičiasi Kauno architektūra įvairiais laikotarpiais.

Kauno menininkų namuose Aistė Ambrazevičiūtė spalio 4 d. surengė neįprastą parodą, pavadintą „Architektūro herbaras“, skirtą specialiai Kauno

architektūros festivaliui. Buvo pristatytas įsivaizduojamas Kauno raštų žemėlapis, tyrinėjantis miesto gamtinio paviršiaus įvairovę. Vienodas dėmesys teikiamas ir gamtinei, ir žmogaus sukurtai aplinkai, bet skirtingos Kauno erdvės buvo identifikuojamos ne pagal architektūrinę, o pagal gamtinę struktūrą. Šis projektas kvietė žiūrovus pažvelgti į savo aplinką kitaip, skatino grožėtis gamtos fantazija mieste.⁵ Kauno menininkų namuose spalio 26 d. įvyko architektės, KAF'e kuratorės Rasos Chmieliauskaitės ir Kauno menininkų namų inicijuotas projektas „(Ne)matoma architektūra“. Siekta Lietuvos architektūros raidą nuo gotikos iki postmodernizmo nevizualiomis priemonėmis pristatyti neregiamis ir silpnaregiams.⁶

Pagrindiniai šių metų festivalio tikslai – atidumas aplinkai ir prieinamumas. *„Architektūra suteikia tam tikrą tvarkos ir struktūros iliuziją laikiname ir nenuspėjamame pasaulyje. Padeda orientuotis erdvėje, bet kartu ir labai apriboja, nes nubrėžia griežtas trajektorijas, kaip judėti erdvėje, kaip elgtis, perša savo taisykles, nebūtinai tokias, kokiomis norėtume vadovautis. Tarsi darome tam tikrą kompromisą, kad išgyventume dirbtinėje aplinkoje, gana nejaukioje betono ir stiklo apsuptyje. Kita vertus, architektūrai būdingas paradoksalus dvilypumas. Tai žmogaus rankų kūrinys, bet savo masteliais, tūriais, medžiagomis ji labai tolima žmonėms, vis dėlto tai vieninteliai jų namai,“* – pabrėžė Urbelis.

Itin gausi, daugialypė Kauno architektūros festivalio programa įtraukė miestiečius į diskusijas apie juos supančią aplinką, parodė, kad architektūra turi du veidus – savą ir svetimą. Svarbiausia nuspręsti, kuris iš jų mums mielesnis... ■

Talentingo kūrėjo būties neįrėmina dvi datos, žyminės gimimo ir mirties laiką. Jam išėjus Anapilin, lieka kūryba ir tik nuo kultūros lauko „matininkų“ – istorikų, menotyrininkų, parodų kuratorių – priklauso, ar ji gyvuos, ar bus pamiršta.

Ar Augustino Savicko (1919–2012) kūryba aktuali sparčiai kintančio laiko, globalėjančio pasaulio, naujų meno procesų kontekste? Toks klausimas kyla, vertinant ne tik jo, bet ir kai kurių kitų XX a. Lietuvos dailininkų – kiek vyresnio Antano Gudaičio (1904–1989), amžininko Algirdo Petulio (1915–2010), jaunesnių – Jono Švažo (1925–1976), Vinco Kisarausko (1934–1988), Antano Martinaičio (1939–1986) – palikimą. Šiandien daugelio iškilių menininkų kūrybos išsaugojimas ir aktualizavimas tapo tarsi privačia problema, jaudinančia tik jų artimuosius. Liūdnas to pavyzdys – nuo 1985 m. besitęsianti Antano Gudaičio galerijos byla.¹ Lietuvos muziejuose sukauptos kolekcijos papildomos menkai, o ten esantys kūriniai dažniausiai ramiai ilsisi rinkiniuose, vos vienas kitas iškeliamas į temines ar progines parodas. Platesnės asmeninės retrospektyvos rengiamos retai ir dažniausiai siejamos su jubiliejinėmis datomis.

Nesant galimybės matyti menininko kūrybos visu-
mą, prarandamas kontekstas, nutrūksta tęstinumas,

¹ <https://kafe.lt/2019/>

² <https://kafe.lt/2019/programos/kino-erdves/>

³ <https://sightlinesmag.org/the-proposal-jill-magid>

⁴ <https://kafe.lt/2019/programos/architekturos-forumas/>

⁵ <https://kafe.lt/2019/parodos/architekto-herbaras/>

⁶ <https://kafe.lt/2019/parodos/nematoma-architektura/>

Augustinas SAVICKAS. *Besimaudanti tarp gėlių*. 1990–1992. Drobė, aliejus; 180 x 180

Augustinas SAVICKAS. Juokdarys. 1990. Drobė, aliejus; 100 x 80

Arūno Baltėno reprodukcijos

Savicko paveikslių galerija ką tik išleido Danutės Zovienės monografiją-albumą „Esu Savickas. Ir man to užtenka“, o Nacionalinėje dailės galerijoje atidaryta Augustino Savicko personalinė paroda „Dirbtuvė. Kūrinio genezė“ (veiks iki 2020 m. sausio 26 d.). Tai puiki proga prisiminti talentingą tapytoją.

Danutė ZOVIENĖ

„AKADEMIKAS BE AKADEMIZMO“

iškraipomas meno procesų suvokimas. Dabartinė (ne tik žiūrovų, bet ir menininkų, ir meno vertintojų) karta menkai pažįsta Lietuvos XX a. dailės istoriją, jos raidą ir specifiką. Susiklostė situacija, lemianti, kad aktualiosios dailės vaizdas darosi vis fragmentiškesnis, pabiras, susmulkėjęs. Kiekviena paroda, kurių srautas ištis didelis, tampa „etapine“, kiekvienas autorius vadinamas „išskirtiniu“. O tai jau dvelkia provincialumu. Pavienių autorių meno albumai, sparčiai leidžiami pastaruoju metu, deja, neužpildo platesnio suvokimo spragų, o analitinių apibendrinamųjų studijų, vertinančių XX a. ir XX–XXI a. sandūros meną, kol kas vienetai.

Augustino Savicko kūryba, apimanti daugiau kaip šešis dešimtmečius, neatsiejama nuo XX a. Lietuvos valstybės ir lietuvių tapybos istorijos. Tačiau ir permainingas XXI a. pirmasis dešimtmetis priklauso jo kūrybos laikui. Dailininkas liudija beveik viso šimtmečio Europos ir Lietuvos istoriją. Gimęs pirmaisiais Nepriklausomos Lietuvos metais (1919), kaip asmenybė brendo tarpukariu, patyrė Antrojo pasaulinio karo dramą, pokariu – Lietuvos okupaciją, sovietmečio grimasas, atgimstančios valstybės entuziazmą... Savicko kūryba, paženklinta ir giliai persmelkta asmeninės patirties, yra tarsi tiltas tarp dviejų krantų – Lietuvos

dailės tarpukariu ir XXI a. pradžioje. Kauno meno mokykloje (1939) ir Vilniaus dailės institute (1945–1949) studijavęs pas lietuvių modernistinės tapybos mokyklos kūrėją Justiną Vienožinskį, pats dėstęs institute (1951–1972), vėliau profesoriavęs Vilniaus dailės akademijoje (1985–1993), plėtojo vertingiausias tarpukario modernistinės lietuvių tapybos savybes, kūrybiškai perteikdamas jas savo studentams, kuriems buvo ne tik mokytojas, bet pirmiausia – kolega. Pasak buvusių mokinių (Adomo Jacovskio, Aleksandro Jacovskytės, Aleksandro Vozbino, Ričardo Bartkevičiaus, Gintaro Palemono Janonio, Lino Liandzbergio, Audriaus Gražio), tai buvo visais atžvilgiais didis žmogus – savo talentu, stotu, gyvenimo geismu, žaižaruojančiu temperamentu. Jiems imponavo Savicko darbštumas, kūrybos užmojis, ano meto dogmų nepaisymas – gimęs ir brendęs laisvame krašte, gebėjo ir sovietmečiu išsaugoti bent jau vidinę laisvę. „Kai maestro įžengdavo į studiją (o tai būdavo ne taip jau dažnai, per savaitę kartą, o gal ir dar rečiau), mums būdavo tiesiog šventė. Jis atnešdavo kažkokią ypatingą atmosferą ir neapčiuopiamą laisvės pojūtį... Ir visada lengvai numesdavo keltą prancūziškų frazių.“²

Būdamas dviejų amžių liudytojas, Savickas gyveno ir kūrė įvairiomis politinėmis ir socialinėmis aplinky-

bėmis, tačiau niekada neprarado pamatinių žmogiškumo principų. Išlaikyti tiesų „stuburą“, išlikti savimi padėjo aštrus protas, platus akiratis ir erudicija (mokėjo kelias kalbas), intelektas ir darbštumas, tolerancija ir sveika, kartais kandi ironija. Individualaus raiškos stiliaus stiprybė – jausmo tikrumas ir profesinė meistrystė.

Inteligentijos vaidmuo ir laikysena sovietmečiu dažnai vertinama labai tiesmukai ir vienareikšmiškai – dažniausiai kaip kolaboravimas su okupacine valdžia. Pasak literatūrologės Vandos Zaborskaitės, „*norėdami suprasti save ir savo istoriją, turime aiškiai įsivaizduoti, kas vyko su mumis ir mummyse sovietinės okupacijos metais*“.³ Kad gebėtum gyventi ir kurti, „*stebimas Didžiojo brolio*“, George'o Orwello žodžiais tariant, reikėjo išminties, gudrumo, net sveiko humoro. Savickui nestigo nei to, nei ano... Dailininko asmenybė ryškiai išsiskyrė ir pilkame meninio gyvenimo sovietmečiu fone, ir jau laisvoje Lietuvoje, kai atsivėrė visas pasaulis, nepažinti, platūs kūrybos horizontai, naujos raiškos bei sklaidos galimybės. Savickas buvo ir liko XX a. antrosios pusės Lietuvos tapybos bei meninės aplinkos legenda. Kūrybos, intelekto, asmeninio žavesio požiūriu nūdienos kultūros lauke kol kas sunku rasti tokio iškilau ir išsiskiriančio kūrėjo atitikmenį. [...]

Savickas puikiai suprato sovietinio „žaidimo taisykles“, tačiau nevengė ir aštresnės, kartais net necenzūrinės ištarmės, kuri jo lūpose skambėdavo kaip nutrūktgalviška bravūra. Pasak dailėtyrininkės Ramutės Rachlevičiūtės, „*Savickas buvo be galo žavinga asmenybė. [...] jo išmintis ir gebėjimas kalbėti šmaikščiai, su ironija ne tik apie kitus, bet, svarbiausia, apie save, taip pat mokėjimas fantazuoti, mokėjimas kurti istorijas darydavo didžiulį įspūdį*“.⁴ Humoras, ironija, bohemiška poza, net „pijokėlio“, kaip save vadino, įvaizdis ne kartą gelbėjo sovietinės kasdienybės akivaizdoje. Kaip ir daugelis ano meto menininkų, nuo nykumos gynėsi alkoholiu ir to neslėpė. Tai buvo įprasta – tikrasis gyvenimas vyko studijose, virtuvėse. Čia skambėjo atviresnės kalbos, liejosi vynas, o ši sovietmečio „bohema“ vieniems baigdavosi ligoninėse, kitiems – kapinėse. Atrodė, Savickas, gudriai primerkęs akį, tarsi

šaiposi iš savęs ir iš aplinkos, kuri anuomet priminė kreivų veidrodžių karalystę. Niekada nesišaipė tik iš kūrybos – nei savo, nei kitų. Buvo labai darbštus, produktyvus, disciplinuotas – tapyti jam reikė gyventi. O kaip įžvalgus meno vertintojas matė ir rimtus kolegų bei mokinių kūrybinius siekius, ir simuliuojamą originalumą, ir tuščias pastangas „nustebinti pasaulį“.

Kritikų dėmesio Savickui niekada netrūko. Visų grupinių parodų recenzijose jis minimas pirmose pas-traipose – ilgainiui tas tapo savotiška kliše. Antra vertus, jo kūryba visada vertinta, siejant ją su procesais, vykstančiais Lietuvos mene – ne tik su tarpukario modernizmu, ne tik su amžininkų užmojais, bet ir su jo paties mokinių siekiais. Tai byloja apie dailininko gebėjimą nesustabarėti, atsinaujinti. Dailėtyrininkės Gražinos Kliaugienės teigimu, Savickas buvo „*akademikas be akademizmo*“.⁵ Pats dailininkas, kuris 1988 m. iš tikrųjų buvo išrinktas SSRS dailės akademijos nariu korespondentu, į tai žiūrėjo filosofškai: „*Ne titulai ir ordinarai daro meną. Jei Dievulis nedavė tau talento, tai nieko ir nenutapysi*“.⁶

Pasaulis irgi „atrado“ Savicką. 1994 m. Italijoje, Romoje, surengta jo kūrybos paroda sulaukė pelnyto įvertinimo. Italų, lietuvių, vokiečių kalbomis išleista me kataloge Vito Apuleo rašė: „*Už Savicko pečių – Lietuvos dailės istorija*“.⁷ ■

¹ http://old.idm.lt/Parodos/Muziejusirpataliniai/A_Gudaicio_galerija.htm#KURIAMA%20ANTANO%20GUDAI%4%8CIO%20DAIL%4%96S%20GALERIJA.

² Adomas Jacovskis: scenografo ir tapytojo kūrybos albumas. Vilnius: Lietuvos aidų galerija. 2008, p. 201.

³ Vanda Zaborskaitė. „Prisitaikymo variantai“. Prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2008-02-12-vanda-zaborskaite-prisitaikymo-variantai/4005>.

⁴ Prieiga internete: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/kultura/portretai/augustinas_savickas_isejo_i_rojaus_sodus; dokumentinis filmas „Sujungęs amžius“, LRT, 2019.

⁵ Gražina Kliaugienė. „Atsakas – teptuko šuoras“. *Krantai*. 1989, nr. 4, p. 49.

⁶ Augustinas Savickas. Žalia tyła. *Memuarai*. Vilnius: Tyto alba. 2002, p. 81.

⁷ Ten pat, p. 189.

MENINIS TYRIMAS IR MENO REŽIMAS*

Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatyme įtvirtinta nuostata, kad būtina užtikrinti mokslo ir meno veiklos bei studijų vienovę. Menininkai gali imtis mokslinių tyrimų, eksperimentinės pažinimo plėtros, kad įgytų praktinės patirties, plėtotų veiklą, teikiančią papildomų žinių, kaip sistemingai, kūrybiškai pažinti gamtos, žmonijos, kultūros ir visuomenės reiškinius, o savo tyrimų rezultatus pritaikytų mene.¹ Meno doktorantas – tai trečiosios pakopos meno studijų studentas ir tyrėjas, aukštąjį išsilavinimą turintis asmuo, plėtojantis pažinimą, conceptualizuojantis procesus, kuriantis naujus produktus, metodus ir sistemas arba vadovaujantis mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros projektams. Menininko disertacijos forma – meno projektas, kuriame pateikiama doktorantūros metu parengtų ir ginti teikiamų darbų visuma. Jį sudaro dvi lygiavertės dalys – meninė-kūrybinė ir tiriamoji. Meno doktorantūros įstatymas numato, kad visuomenė turėtų būti supažindinama su tokiais meniniais tyrimais.²

Kūrybinė tyrimo dalis remiasi įprastine praktika – kurti meną, tuos kūrinius viešai pristatyti. Jų visuma turėtų atskleisti doktoranto profesinį tobulėjimą, meninę individualybę, kūrybinę brandą. Kūrybinės dalies reglamentavimas atliepia įprastą veikimą meno lauke ir

(ar) tos veiklos dokumentavimą. Tiriamoji dalis apibūdinama kaip doktoranto atliktų tyrimų apibendrinimas, kuriame atsiskleidžia metodiško tiriamojo darbo įgūdžiai, gebėjimas savarankiškai interpretuoti, argumentuoti gvardinti aktualias meno ir kultūros procesų problemas. Nuo įprastinės menotyras tai skiriasi mažiau griežtais reikalavimais ir tiriamojo darbo pobūdžiu, nevaržančiu eksperimentavimo laisvės. Įstatymo papildymas meno doktorantūros dėmeniu, žinoma, nėra didelė inovacija, tiesiog įteisinama tai, kas Lietuvos meno akademijose (nors ir neoficialiai) vyksta gana ilgą laiką. XXI a. 1-ajame dešimtmetyje „*menininis tyrimas dar nebuvo išsikovojęs akademinių pozicijų*“,³ bet jau buvo praktikuojamas, veikė kaip meno edukacijos dalis. Tuo metu pradėjo keistis meninės veiklos apibrėžimai, vietoj tradicinių, nurodančių į romantizuotą kūrybą, įsistvirtino kiti: „*Menininkai ne kuria, bet analizuoja, tiria, tyrinėja, kvestionuoja, nagrinėja ir pan.*“⁴

Tiesa, Lietuvoje meno doktorantūra buvo nemenkas sąmonės, kūrybinės ir institucinės praktikos šuolis. Pasak Arūno Gelūno, dešimtmetį formavęsis pokytis – meno doktorantūros steigimas – iš pradžių laikytas „idiotizmu“, neigiančiu kūrybos gaivalą. Tačiau palaipsniui įvykęs lūžis, kuris, anot buvusio Vilniaus dailės akademijos (VDA) prorektorius, „yra paradigminis, nes keitėsi pats požiūris į tai, kas yra menas. [...] Jis turėjo įgauti prasmę, semantiką ir tapo artimesnis mokslui.“⁵ Pasipriešinimas kilo dėl daugybės priežasčių, bet esminė buvo klasikinė takoskyra tarp meno ir

* Parengta pagal Vilniaus dailės akademijoje 2019 m. apgintą bakalauro diplominį darbą „Meninis tyrimas kaip meno sąmonė“ (vadovė – prof. dr. Giedrė Mickūnaitė).

Žygimantas AUGUSTINAS. Vaizdo poreikis. Meno projektas

mokslo. Bandymas akademinę sistemą papildyti nauju dariniu, atitinkančiu įvairius raštus (pavyzdžiui, Bolonijos mokslų sistemos reikalavimus), kritikuojamas iki šiol. Toks veiksmas, anot kritikų, susijęs ne su idėjomis, juo siekiama pragmatinių tikslų.

Christopheris Fraylingas viename iš pirmųjų programinių tekstų „Tyrimas mene ir dizaine“ (1993), nustačiusių meninio tyrimo prielaidas ir teorines gaires, atskleidžia priežastį, kodėl meninį tyrimą bandoma susieti su moksliniu: „Tyrimas virto politine arba išteklių panaudojimo, kartu ir akademinė problema. [...] Tyrimas tapo statuso reikalu“.⁶ Tyrėjai verčiami „atkreipti dėmesį į plačius rinkos poreikius ir būtinumą didinti mokslininko karjeros galimybes“.⁷ Asmeninių pokalbių su menininkais ir VDA dėstytojais metu išryškėjo požiūris, kad meno doktorantūra tampa būdu ilgiau išsilaikyti instituciniame glėbyje, o pačiai institucijai leidžia lengviau apskaičiuoti jos absolventų kuriamą pridėtinę vertę. Pašnekovai neretai abejojo ir meninių tyrimų tiriamosios dalies kokybe, prilygindami ją prastiems humanitarinių mokslų darbams. Apskritai kritikuojamos ir pačios mokslo įstaigos, pavyzdžiui, meno istorikas ir kritikas Jamesas Elkinsas teigia, kad Jungtinėje Karalystėje meno doktorantūra yra tiesiog būdas generuoti pajamas pačioms akademijoms, ir vadina tai „drambliu kambaryje“ (angl. *elephant in the room*) – anot jo, tas visiems akivaizdu.⁸

Nepaisydamos kritikos, VDA ir LMTA įsteigtos meno doktorantūros jau įtvirtino meninį tyrimą. 2011 m. VDA įkurtas Aukštųjų studijų fakultetas, kuriuo siekiama „stiprinti meninių ir mokslinių tyrimų vaidmenį studijų procese, rengti tyrėjus – menininkus ir mokslininkus“.⁹ 2014 m. surengta ir pirmoji paroda, skirta meniniams tyrimams. Jos kuratorė Danutė Gambickaitė siekė aktualizuoti problemas, susijusias su meno doktorantūra, išanalizuoti meninį tyrimą, „dekonstruojant kūrybinį procesą, parodant jo išsklaidą“.¹⁰ Parodos kataloge rašoma, kad žiūrovams suteikiama galimybė įžvelgti menininkų kūrybai svarbius kontekstus, „idėjų generalizavimo ir realizavimo strategijas“.¹¹ Aptarti ir vertinimo kriterijai, siekiant papildyti „meninio tyrimo ir meno doktorantūros diskursus“.¹² Pirmajame lietuviškame straipsnių rinkinyje „Meninis tyrimas: teorija ir praktika“ (2015)¹³ mėginta apsvaistinti problemas, susijusias su meninio tyrimo apibrėžtimi, teorija ir prasme, nustatyti pagrindinius teorinius meninio tyrimo metmenis. Pirmasis Lietuvoje meno daktaro laipsnis už meninį tyrimą „Vaizdo poreikis“ (2015) suteiktas Žygimantui Augustinui.¹⁴ Nuo tada ši sąvoka vietiniame kontekste tapo įprastinė. Vytauto Michelkevičiaus kanoninė monografija „Meninio tyrimo suvesti. Žinojimo kontūrais“ (2016)¹⁵ įtvirtino požiūrį, kuris meninio tyrimo teoriją Lietuvoje tarsi išaldė, į priekį pasistūmė nebent praktiniu ar taikomuoju lygmenimis. Nepaisant to, kad menininkai, kuratoriai, meno kritikai šį terminą plačiai vartoja, teoriniame lygmenyje iki šiol dominuoja klausiamasis diskursas. Tą liudija ir Lietuvos tarpdisciplininio meno sąjungos leidinys „Postdisciplininis leksikonas“ (2018),¹⁶ kuriame palikta tuščių puslapių, – taip išreiškiamas sąvokų atvirumas, keliant klausimus, „koks yra menas, kas yra menininkas, kas yra mokslininkas, kur yra kūryba ir tyryba?“¹⁷

Šiandien meniniais tyrimais domisi ne tik menininkai, bet ir filosofai, mokslininkai. Svarstomos hibridinės praktikos, tarpdisciplininės strategijos. Apskritai mokslo terminijos įsiterpimas į meninius kontekstus ypač ryškus, o meno kontekste pastaruoju metu gausu tokios

praktikos pavyzdžių. Nomeda ir Gediminas Urbonai, bendradarbiaudami su Kauno technologijos universitetu, XII Baltijos trienalėje kūrė zooetikos paviljoną, siekdami meninės ir mokslinės praktikos simbiozės.¹⁸ Julijonas Urbonas, dalyvaudamas CERN laboratorijos meno rezidencijoje (šis mokslo centras dažnai kviečia menininkus ir suteikia jiems galimybę atlikti meninius tyrimus), nagrinėjo choreografinę dialektiką ir gravitacinę estetiką.¹⁹ Kristupas Sabolius surengė konferenciją „Materija ir vaizduotė“, susiejusią menininkų ir mokslininkų ateities vizijas.²⁰ Lietuvos tarpdisciplininio meno kūrėjų sąjungos projektas „siNbiozė“ nagrinėjo biologijos mokslo diskursus, mokslinės informacijos vizualumo klausimus.²¹ Nacionalinės dailės galerijos projektas „Miesto gamta: pradedant Vilniumi“ siekė vizualizuoti ir konceptualizuoti mokslinę informaciją.²²

Šie ir panašūs projektai rodo šios simbiozės aktualumą, meninio tyrimo įsigalėjimą, meninės praktikos priartėjimą prie mokslinių ar filosofinių, etinių idėjų. Tokia tendencija būdinga visam pasauliui. Masačusetso technologijos institutas, pirmaujantis pagal universitetų reitingus, nuo 1960 m. vykdo programą, susiejiančią įvairias mokslo ir meno sritis, o meninę praktiką laiko neatsiejama technologinės raidos dalimi.²³ Pats principas nėra išskirtinai būdingas dabarčiai, meno istorija rodo, kad daugybė praeities menininkų rėmėsi mokslo ir filosofijos žiniomis, savo kūrybą suprato kaip estetinę mokslinio mąstymo išraišką. Pavyzdžiui, Johannas Sebastianas Bachas nebūtų galėjęs sukurti kai kurių savo preliudų ir fugų be tuometinių matematikos pasiekimų, o save kompozitorius laikė labiau mokslininku (matematiku), negu menininku.²⁴ Biologijos profesorius, neurologas Dave'as Featherstone'as apskritai deda lygybės ženklą tarp mokslo ir meno, teigdamas, kad „jie yra tas pats.“²⁵

Vis dėlto akivaizdu, kad jie nėra tas pats, antraip nereikėtų nei meno doktorantūros įstatymo, nei skirtingų sąvokų. Tačiau tapatumo precedentų ieškoma – Christopheris Fraylingas, siekdamas įteisinti meninį tyrimą, pasitelkia istorinę analizę ir pavyzdžius nuo Renesanso laikų, pabrėždamas meno ir mokslo veiklų persidengimą. Mokslo filosofas Thomas S. Kuhnas

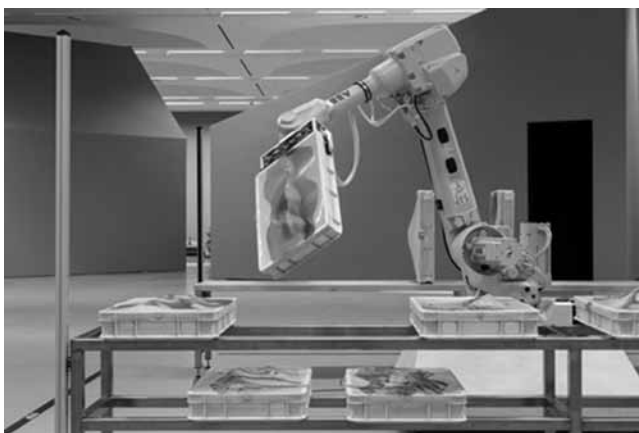
savo knygoje „Mokslinių revoliucijų struktūra“ (1970) teigia: „*Daugelį amžių, ir antikoje, ir vėliau ankstyvojoje Europos modernybėje, tapyba buvo suvokiama kaip progresą skatinanti disciplina.*“²⁶ Renesanso menininkai neįsivaikė skirties tarp meno ir mokslo, laisvai keliavo „*pirmyn ir atgal iš vieno ir kito lauko, kurie tik vėliau buvo kategoriškai išskirti. Be to, net ir tada, kai įprasti mainai nebeegzistavo, terminas „menas“ toliau buvo taikomas, apibūdinant ir technologijas, ir amatus, o šie laikyti tokiais pat progresyviais kaip tapyba ar skulptūra.*“²⁷ Umberto Eco knygoje „Atviras kūrinys: forma ir neapibrėžtumas šiuolaikinėje poetikoje“ (2004) irgi pabrėžia ryšį tarp mokslo ir meno, kiekvieną epochą ar didįjį meno virsmą siedamas su to meto mokslo revoliucijomis. Tačiau toks ryšys pagal Eco teoriją yra vienpusis – mokslas daro įtaką menui, bet menas nepatenka į griežtą mokslinę gnoseologiją, jis yra tik „*stulbinanti analogija*“.²⁸ Vis dėlto meno kūrinių šis mąstytojas laiko poetine epistemologine tikrovės metafora, lyg pažinimo šešėliu.²⁹

Sabolius, aptardamas schemomis ir racionalumu suvaržyto pasaulio logiką, teigia, kad siekiant mokslų proveržio, reikia ieškoti alternatyvų, todėl „*būtina keisti ne tik mokslines paradigmas, bet ir priverstinį izoliacinių schemų galiojimą. Hibridinių praktikų iššūkis iškelia ne tik atsitiktinio bendradarbiavimo, kai mechanškai jungiamos kelios sferos, poreikį. Priešingai – reikia pripažinti, kad šios sferos niekada nebuvo iki galo atskilusios, tačiau dabar šią genetinę priklausomybę galima iš naujo permąstyti kaip bendramatės ir hibridinės vaizduotės projektą.*“³⁰

Apskritai mokslinių disciplinų vidinė demarkacija (nominalistinė prasme), susiformavusi pragmatiniu, iliuziniu, socialiniu ar politiniu pagrindu, iki šiol priklauso nuo vyraujančio diskurso. Akivaizdu, kad išskristalizavimą lėmė ir veiklos specializacija. Ji paranki tuomet, kai labai siauri, specifiniai tikslai reikalauja adekvačių kompetencijų. Nepaisant to, bet kokiam mokslui yra būtinos tam tikros esminės, apjungiančios filosofinės ar metodologinės pozicijos, leidžiančios į vieną sistemą susieti skirtingų disciplinų diskursus. Juk pats mokslas kadaise buvo suprantamas kaip

apjungiančios filosofijos subkategorija. Viena pirmųjų disciplinų, gavusių mokslo pavadinimą, buvo Euklido geometrija. Ji, atskilusi nuo filosofijos kūno, vadinta, pasak Alexo Rosenbergo, „erdvės mokslais. Vėliau Galileo Galilei'aus, Johanneso Keplerio, Isaaco Newtono idėjos atskyrė fiziką nuo metafizikos, Charleso Darwino teorija – biologiją nuo filosofijos ir teologijos.“³¹ Mokslų fragmentacija, disciplinų atsiskyrimas paremtas sutartiniais kriterijais, kurie galėtų būti suvokiami kaip patogus pasiskirstymas. Ši pragmatišką žingsnį plačiai aprašo politinės ekonomijos raštija, pradedant nuo Adamo Smitho. Nors klasikinės ekonomijos pradininkui rūpėjo darbo jėgos paskirstymas manufaktūroje, tačiau pati efektyvumo ir darbo technikos logika galėtų būti taikoma ir šios mokslinės veiklos kontekste pagrindiniams šiuolaikinio mokslo segmentams. Vis dėlto, nepaisant atsiskyrimo ir išsigryninimo, išlaikoma fundamentaliai apibrėžta pozicija, problema, tema ar tikslas, tačiau visa tai svarstoma jau ne šių mokslų „viduje“ – tam skirta mokslo filosofijos disciplina.

Žvelgiant iš meno perspektyvos, kyla problemų. Menas „netelpa“ į vieningai apibrėžtą koncepciją, veikiančią universaliai ir galiojančią visuose kontekstuose. Vytautas Michelkevičius teigia: „galutinio meninio tyrimo apibrėžimo šioje situacijoje neįmanoma suformuluoti“.³² Išsiskeldamas tikslą pateikti bent jau detalesnę meninio tyrimo sampratą, autorius siekia jį apibrėžti, atskleisdamas sąsajas su moksliniu tyrimu ir menine praktika apskritai.

Pakui Hardware. Dvejojanti ranka. 2017 Andrejaus Vasilenko nuotr.

Tačiau metodologinis redukcionizmas rodo, kad menas iš principo negali būti apibrėžtas moksliskai, t. y. ta pačia kalba, kokia apibrėžiamas mokslinis tyrimas. Tam skirtos teorijos yra dalinės, nes, anot Morriso Weitzo, kiekviena „teisinga“ teorija vis tiek „klaidingai interpretuoja meno koncepcijos logiką.“³³ Meno neįmanoma apibrėžti, nedarant „pagrindinių loginių klaidų – pateikiamas arba per platus, arba per siauras apibrėžimas.“³⁴ Tokie simptomai būdingi ir Michelkevičiaus tekstui – tą rodo pateikiamų sąvokų laisvumas. Be to, menas neturi „save kuriančios filosofijos“ kaip metapozicijos – menininkas, skirtingai negu fizikas, gali kelti klausimą, kas yra menas.

Tačiau meninis tyrimas laikomas atskira sritimi su savais metodais. Menininkai remiasi mokslinių tyrimų duomenimis, pasitelkia juos ne vien kaip išraiškos, bet ir kaip (auto)interpretacijos priemonę, geriau atskleidžiančią kūrybines intencijas. Remiamasi įvairiomis mokslui būdingomis metodologijomis, o viso to rezultatas turi du dėmenis – tekstą ir vaizdą. Atsiranda atviros formulės ir formos ryšys, galintis integruoti bet koki kultūros fenomeną. Formulė – tai menininkų vartojami kalbiniai formatai, kurie „garantuoja lankstesnę meno projektų cirkuliaciją ir santykį su meno istorijos bei kritikos diskursu. Kai meno kūrimas tampa veikiau veiksmu nei gamyba, jam reikalingas liudijimas, kuris atliktų ir papasakotų meno kūrinio istoriją.“³⁵ O forma – tai vaizdai, kūriniams išliekant tradiciniame meno kontekste, išlaikant interpretacinį atvirumą, unikalų individualumą ir estetinį autentiškumą.

Meninis tyrimas padeda kaupti ir kurti žinias, siekiant meninių tikslų – vidinės meno dialektikos. Kiekvienas meninis tyrimas, turėdamas konkrečius poreikius, refleksijas, metodus, veikia kaip reiškinys, (trans)formuojantis paties meninio tyrimo ir meno sampratą, atskleidžiantis jam taikomas strategijas, darantis įtaką tų sampratų kaitai.

Meninio tyrimo teoretikai vis dėlto išvelgia sąsajas su mokslu, akcentuodami skirtingų disciplinų praktikos panašumus. Meniniai tyrimai plėtojami konceptualiai ir praktiškai, o nuorodos į pažinimą pabrėžia meninės praktikos kaip „žinių mediacijos“³⁶ – informacijos rizominio tinklo – konstravimą. Meniniam

tyrimui būdingas atvirumas, takumas, o jis pats „*neturi nustatytų ribų, yra istorinis*“ ir veikia kaip menininkui aktualios informacijos klasteris, „*sąmoningai suvokiant jo kontekstą ir naratyvumą*“.³⁷ Tokį klasterį daugelis teoretikų ir praktikuojančių menininkų laiko lygiaverčiu moksliniam informacijos tinklui. Tačiau „nujaučiamas“ ir skirtumas. Tiesa, tokią nuojautą sustiprina paties mokslo legitimacijos problema. Pasak Jeano-François Lyotard'o, net „*ir mokslo teiginys priklauso nuo taisyklės, pagal kurią turi atitikti tam tikras sąlygas, kad būtų pripažintas moksliniu*“.³⁸ Taisyklės lemia autoritetai, apibrėžiantys tas sąlygas, o šios saistomos su galios santykiais ir kalbos struktūromis, todėl pats mokslas laikytinas socialiniu konstruktu.³⁹ Bruno Latouras aprašo mokslo procedūras, kur visi aktantai priklauso tinklams, reikšmės kuriamos, remiantis socialinėmis interakcijomis ir kolektyviniu įprasminimu, o tai akivaizdžiai būdinga ir menui. Pasak Michelkevičiaus, „*lygiai taip pat ir menininkai sukonstruoja (menines) žinias ir patirtis savo laboratorijose arba studijose*“.⁴⁰ Tiesa, panašu, kad tokios paralelės ir kriterijai turėtų dekonstruoti ir paties meninio tyrimo steigties pagrįstumą. Tačiau toks tyrimas (dėl jį apibūdinančios sąvokos „meninis“) negali būti tapatinamas su mokslu – tai tik poetinė jo analogija, panaši į Alexanderio Baumgarteno poetinę išmonę.⁴¹

Kadangi meninio tyrimo esminė struktūra netapati mokslinei pragmatikai, o pats menas neturi konkretaus objekto ar tikslo, reikėtų remtis visai kitomis kategorijomis – atsiranda samprata *meno režimas* (angl. *artistic mode*), veikianti kaip bendra visuma, siejanti meninius tyrimus, kurie tą struktūrą nuolatos keičia ir koreguoja. Taigi menas, kitaip nei nemeninės struktūros, nesiekia ieškoti to, kas nekintama, o naujumą (plačiąja prasme) kaip sisteminių neatitikimų vertina teigiamai, nes tai išplečia meno sąvoką, bet neatmeta jo praeities, nelaiko jos klaida. Lietuvoje atliekami meno doktorantūros tyrimai kol kas veikia kaip autonomiškos struktūros, neturinčios mokslui būdingos sangražinės kilpos, nesileidžiančios į tarpusavio polemiką. Tai reiškia, kad kiekvienas meninio tyrimo segmentas, jeigu taptų aktualus mokslui, turėtų būti

išplėštas iš meno kūrinio visumos ir perkeltas į mokslinį režimą. Meninis tyrimas, veikdamas po meno skėčiu, peržengia savo, bet ne paties meno ribas, nes fundamentali jo riba ir yra menas. Meno kuriamos „tiesos“ neredukuojamos į kitus, tarp jų ir filosofijos registrus, menas yra imanentiškas, t. y. griežtai tapatus savo kuriamoms tiesoms, ir singuliarus, t. y. šios tiesos atsiskleidžia tik mene.

Nors meninio tyrimo steigtis pagrįsta, turi ryškų istorinį precedentą, yra aktuali ir šiuolaikiniame kontekste, vis dėlto meniniam tyrimui taikytina meno apibrėžties logika, leidžianti suprasti jį kaip mokslinių principų pastišą. Meno režimas suteikia meniniam tyrimui struktūruotą patirties arba atminties formą, paverčia informaciniu tinklu, skirtu pačiam menui. Taigi meninio tyrimo teorija ir jos raida atitiktų dialektikos principą, raginantį siekti to, ką vadinčiau menine tiesa ar meno epistemologija, reprezentuojančia vis didėjančią atskleidimo ir išvalgumo laipsnį. Tai suteikia galimybę eksperimentuoti, pasitelkiant mokslinės veiklos formas, ieškant naujų meno krypčių. Menas, įveikdamas savąsias pažinimo pakopas, patirdamas virtines krizių, kurios dažniausiai pasitaiko naujų formų atsiradimo išvakarėse, visuomet ieško atramos meno istorijoje. Meno režimo koncepcija čia yra būdas įveikti problemas, susijusias su naujomis sampratomis, nuolatos aktyviai tikrinant ir dekonstruojant meno metodologiją, meninių tyrimų pagrįstumą ir bendras teorines idėjas. Kitaip tariant, menas pradeda veikti kaip filosofija – visuomet save kvestionuoja, o siekdamas išsiaiškinti, kas jis yra, ieško kažko panašaus į tai, ką turi filosofija, ir bando tapti koherentiška kolektyvine, o to, kas jis yra, vizija. ■

¹ Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. Vilnius: LRS. 2017.

² Įsakymas dėl meno doktorantūros nuostatų patvirtinimo. Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija. 2017.

³ Žygimantas Augustinas. Vaizdo poreikis. Meno projektas. Vilnius: VDA. 2015, p. 85.

⁴ Vytautas Michelkevičius. „Meninio tyrimo sampratos ribos ir kontekstai: paini pradžia ir atspirties taškai“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 79:

- Meninis tyrimas: teorija ir praktika. Sudarė Vytautas Michelkevičius. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2015, p. 33.
- ⁵ „Interviu su Arūnu Gelūnu, kalbina Linas Bliškevičius“, in: *VDA interviu: meno mokykla*. Sudarė Jogintė Bučinskaitė. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2018, p. 142–144.
- ⁶ Christopher Frayling, „Research in Art and Design“, in: *Royal College of Art Research Papers*, (1993) p. 5.
- ⁷ Svarbiausi Bolonijos proceso dokumentai: *EAME dokumentai, priimti Bukarešto ministrų konferencijoje 2012 m.* Vilnius: *LR švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras*. 2013, p. 9.
- ⁸ James Elkins, „The Three Configurations of Studio-Art PhDs“, in: *Artists with PhDs: On the New Doctoral Degree in Studio Art*. 2009, p. 145.
- ⁹ „Aukštųjų studijų fakultetas“, in: *vda.lt*, [interaktyvus], [žiūrėta 2019-05-01], <https://www.vda.lt/lt/aukstujustudiju-fakultetas/apie-fakulteta>
- ¹⁰ Danutė Gambickaitė, „Apie sąvokų interjerus: Kuratoriaus pamąstymai po parodos „Išsklotinė“ atidarymo“, in: *Meno doktorantų paroda „Išsklotinė“*. Sudarė Algė Andriulytė. Vilnius: *VDA leidykla*. 2014.
- ¹¹ *Ibid.*
- ¹² *Ibid.*
- ¹³ *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 79: Meninis tyrimas: teorija ir praktika. Sudarė Vytautas Michelkevičius. Vilnius. 2015.
- ¹⁴ Žygimantas Augustinas. Vaizdo poreikis.
- ¹⁵ Vytautas Michelkevičius. Meninio tyrimo suvesti. *Žinojimo kontūrais*. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2016.
- ¹⁶ Postdisciplininis leksikonas. Sudarė Vytautas Michelkevičius. Vilnius: *LTMKS*. 2018.
- ¹⁷ *Ibid.*
- ¹⁸ Viktorija Šiaulytė, „Zooetikos paviljonas XII Baltijos trienalėje 2015 rugsėjo 5–spalio 18“, in: *zooetics.net*, [interaktyvus], 2015, [žiūrėta 2018-05-21], <http://www.zooetics.net/blog/zooetics-pavilion-at-xii-baltic-trienal/>
- ¹⁹ „Julijonas Urbonas“, in: *arts.cern*, [interaktyvus], 2016, [žiūrėta 2018-05-21], <https://arts.cern/artist/julijonasurbonas>
- ²⁰ „Konferencija „Materija ir vaizduotė“ sujungs mokslininkų ir menininkų ateities vizijas“, in: *naujienos.vu.lt*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2018-06-17], <http://naujienos.vu.lt/konferencija-materija-ir-vaizduote-sujungsmokslininku-ir-menininku-ateities-vizijas/>
- ²¹ „Sinbiozė: laboratorija + studija“, in: *letmekoo.lt*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2018-05-21], <http://www.letmekoo.lt/sodu-4/sinbioze-lab-studio/>.
- ²² „Miesto gamta: pradedant Vilniumi“, in: *ndg.lt*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2018-05-21], <http://www.ndg.lt/parodos/buvusios-parodos/miesto-gamta-pradedant-vilniumi.aspx>
- ²³ „Arts at MIT“, in: *Arts.mit.edu*, [interaktyvus], 2018, [žiūrėta 2018-05-23], <https://arts.mit.edu/about/>
- ²⁴ Steve Koppes, „Combining math and music“, in: *uchicago.edu*, [interaktyvus], 2014, [žiūrėta 2018-05-21], https://www.uchicago.edu/features/combining_math_and_music/
- ²⁵ Dave Featherstone, „Why Art And Science Are More Closely Related Than You Think“, in: *forbes.com*, [interaktyvus], 2016, [žiūrėta 2018-05-21], <https://www.forbes.com/sites/quora/2016/03/16/why-art-and-science-are-more-closely-related-than-you-think/#7d7ad48869f1>
- ²⁶ Thomas S. Kuhn. *The Structure of Scientific Revolutions*. USA: *The University of Chicago Press*. 1970, p. 161.
- ²⁷ *Ibid.*, p. 161.
- ²⁸ Umberto Eco. Atviras kūrinys: forma ir neapibrėžtumas šiuolaikinėje poetikoje. Vilnius: *Tyto alba*. 2004, p. 84.
- ²⁹ *Ibid.*, p. 54.
- ³⁰ Kristupas Sabolius, „Įvadas: Apie hibridinę vaizduotę“, in: *Materija ir vaizduotė. Hibridinė kūryba tarp meno ir mokslo*. Sudarė Kristupas Sabolius. Vilnius: *Vilniaus Universiteto leidykla*. 2018, p. 15.
- ³¹ Alex Rosenberg. *Philosophy of Science: A contemporary introduction*. New York, London: *Routledge*. 2005, p. 2.
- ³² Vytautas Michelkevičius, „Meninio tyrimo sampratos ribos ir kontekstai: paini pradžia ir atspirties taškai“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, p. 41.
- ³³ Morris Weitz, „The Role of Theory in Aesthetics“, in: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, t. 15, nr. 1, 1956, p. 28.
- ³⁴ Ieva Straukaitė, „Meno apibrėžties problema: Morriso Weitzo metodologinis reduktvizmas“, in: *Problemos*, nr. 82, 2012, p. 177.
- ³⁵ Lina Michelkevičė, „Kalbiniai diskursai meniniame (pa)tyrime ir kalbančio menininko vaidmenys“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 79: Meninis tyrimas: teorija ir praktika. Sudarė Vytautas Michelkevičius. Vilnius. 2015, p. 69.
- ³⁶ Wolfgang Strauss, Monika Fleischmann, „Artistic Practice as Construction and Cultivation of Knowledge Space“, in: *Leonardo*. 2004, t. 37, nr. 2, p. 141.
- ³⁷ Mika Hannula, Juha Suoranta, Tere Vadén. *Artistic Research Methodology: Narrative, Power and the Public*. New York: *Peter Lang Publishing*. 2014, p. 15.
- ³⁸ Jean-François Lyotard. *Postmodernus būvis: Ataskaita apie žinojimą*. Vilnius: *Baltos lankos*. 2010, p. 27.
- ³⁹ Bruno Latour, Steve Woolgar. *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. Princeton: *Princeton University Press*. 1987.
- ⁴⁰ Vytautas Michelkevičius, „Pirmasis pokalbis apie meninį tyrimą: (kodėl gi) menininkui (reiktų) vėl į akademiją?“, in: *artnews.lt*, [interaktyvus], 2014, [žiūrėta 2019-04-10], <https://artnews.lt/pirmasis-pokalbis-apie-menini-tyrimakodel-gi-menininkui-reiktu-vel-i-akademija-22912>
- ⁴¹ Aleksandras Gotlybas Baumgartenas, „Estetika“, in: *Filosofijos istorijos chrestomatija*. Naujieji amžiai. Vilnius: *Mintis*. 1987, p. 146–147.

SIRENŲ AGOROS

Istorija apie „pofestivalinį“ straipsnį

*„apie tai mes ir galvojame iš tikro, apie festivalį kaip socialinį reiškinį, kaip **agorą** pokalbiams ir diskusijoms, kurios, sako, Lietuvoj neįmanomos, bet reikia kažkaip tą paklibinti.“*

Iš susirašinėjimų su a. a. Viktorija Ivanova, kuri būtų vadovavusi šių metų *Sirenoms*, jeigu žmonės galėtų programuoti savo gyvenimą

Koks būtų tradicinis tekstas apie festivalį? Pirmiausia, ko gero, pasamprotautume apie komandos suformuluotą ir iš anksto per viešinimo kampaniją pateiktą koncepciją. Kaip ir kasmet atsirastų vietos ironizavimams, esą spektaklių rinkinys akivaizdžiai nulemtas anaip tol ne konceptualių priežasčių (dažniausiai jos susijusios su finansų, vadybos ar kompetencijos stoka), o visi šūkliai buvo „prigalvoti“ jau *post factum*, todėl nieko verti. Čia puikiai tiktų ir itin originalūs pasvarstymai apie anonsų hegemoniją, komunikacinių strategijų diktatą, prologus, užvaldžiusius informacinę erdvę, ir itin vangiai formuluojamus epilogus, nykstančią refleksiją to, kas jau įvyko. (Nes bene visus gebėjimus reflektuoti iššvaistome, aptarinėdami dar neįvykusius reiškinius, sakyčiau, pats metas prisipažinti, kad ši vaizduotės veikla neretai būna gero-kai įdomesnė.) Kritiškai ištaršius festivalio ideologiją, derėtų „perbėgti“ per jo programą, vis dėlto bandant kiekvieną spektaklį pasverti pagal ką tik dekonstruotą koncepciją, tokiu būdu pripažįstant, kad vienas svarbiausių festivalio vertinimo kriterijų yra būtent (ne)prasilenkimas su ja.

Taip pat žinome, kad „programoje nėra tikrų tarptautinių žvaigždžių“, jeigu kokia ir pasitaiko, tai „publika tam dar nepasirengusi / tinkamai neparengta, be to, šis nėra geriausias jo / jos spektaklis“. Arba, jei „žvaigždė“ atvyksta nebe pirmą kartą, klausiamo, „kiek galima vežti tą patį per tą patį“, dejuojama dėl

inercijos ir vaikščiojimo lengviausiu keliu.

Dar labai svarbu paminėti nerašytą taisyklę, kad tarptautinio festivalio esmę sudaro užsienio programa (turiu omeny ne tik *Sirenas*), – nesvarbu, koks būtų lietuviškosios dalies procentas, ją vis tiek tarsi skliaustuose palieka tiek „normali“ publika, tiek teatralai. Tiesą sakant, festivalių viešinimo kampanijos irgi tradiciškai sutelkia jėgas į „atvežtinių“ spektaklių pristatymus, skelbia interviu su jų kūrėjais. Logika čia paprasta – kad žmonės pirktų bilietus, reikia juos supažindinti su negirdėtais vardais ir pavadinimais, įtikinti, kad šis patyrimas ne tik praturtins, bet ir įtrauks į tarptautinį išskirtinės kultūros vartotojų tinklą. Todėl viso renginio ideologiją lemia būtent užsienio programos tematika (kuri, jei „paveža“ festivalio biudžetas, bent šiek tiek atkartoja globalųjį pasaulinių teatro vardų, madų, tendencijų skliautą). Vietinių kūrėjų naratyvai sukasi visai kitoje orbitoje pagal tradicinę sezono ritmiką – nuo premjerinės „sėjos“ iki derliaus lūkesčių per *Auksinių scenos kryžių* teikimo ceremoniją.

Idealiu atveju tarptautinis ir „vietinis“ kontekstai turėtų susilieti tarpusavyje, suteikdami vienas kitam papildomų prasmų, kad rastųsi metatekstai, užsimegztų dialogas. Apie visa tai labai mėgstama fantazuoti, tačiau abi programos dažniausiai būna izoliuotos laike – lietuviškas „blokas“ formuojamas prieš arba po tarptautinio, publika renkasi tai, kas vienaip ar kitaip sunkiau prieinama, kas išmuša žiūrovus iš

rutinos, sukuria (intensyviai žadėtą) šventę, įtvirtina festivalio lankytojų kaip ekspertų statusą – „*šiomet Sirenos kažkokios ne tokios*“, „*pernai Naujasis Baltijos šokis buvo stipresnis*“, „*o ar matei tą ir aną?*..“

Labai svarbu paminėti, kad festivalių nacionalinės programos jau kelerius metus pozicionuojamos kaip *showcase* – šiuo atveju tai spektaklių rinkiniai, skirti vis aktyviau kviečiamiems tarptautinių festivalių, teatrų, besidairančių koprodukcijos, ar tinklinių organizacijų atstovams. Atranka į tokias vitrinas vyksta, iš dalies mėginant įsivaizduoti spektaklių „tarptautiškumo“ laipsnį (o jį lemia skirtingi dalykai – nuo turinio globalumo, formos originalumo iki logistikos galimybių), iš dalies taikant sambūrio principą (dažniausiai teatrai ateina į vitriną su savais finansais, kiekvienas atskirai platina bilietus). Taigi lietuviškoji programa neretai skiriama ne tiek „sava“ publikai, kiek „tarptautiniams ekspertams“, kurių būrys, beje, užima nemažai vietos žiūrovų salėje, tad „neprofesionalai“ tiesiog sunkiai telpa. Vadinas, šios dvi festivalio dalys nuo pat koncepcijos iki publikos įtraukimo yra kuruojamos pagal visiškai skirtingus principus ir po vienu „stogu“ egzistuoja tik formaliai.

Grįžkime prie tradicinių straipsnių apie (tarkim, teatro) festivalius strategijos – lyg ir padoru paminėti, kad lietuviškoji programa irgi buvo, bet kažkaip ypatingiau ją analizuoti arba konceptualiai sieti su tarptautine festivalio dalimi iš esmės nepavyktų dėl visų jau minėtų priežasčių.

Ir čia turbūt atėjo laikas pasakyti, kad šių metų *Sirenos* gana sunkiai telpa į tradicinius „pofestivalinės analizės“ stalčiukus.

Istorija apie idealųjį *Sirenų* žiūrovą

Dabar, kai *Sirenos* nuaidėjo, afišos apsilupo, spektakliai sulaukė komentarų socialiniuose tinkluose, recenzijų internete ir „popieriuje“, šis straipsnis bus, ko gero, vienas iš paskutinių. Todėl norėčiau (akivaizdžiai įkvėpta festivalio tarptautinės programos spektaklio „Sukūrimas / Paveikslai Dorianui“) nupiešti tiek idealiojo šių metų festivalio žiūrovo, tiek ir atitinkamai

įsipareigojusio (rašyti) žiūrovo / kritiko paveikslą.

Žodžiu, šis žmogus turėtų pasižymėti kalendoriuje visus vakarus nuo rugsėjo 25 iki spalio 13-osios, pasižyžęs pasižiūrėti Lietuvos vitriną (šįkart – būtinai!) su 14, tarptautinę programą su 5 spektakliais, įsipareigojęs, kad pasiliks visuose jų aptarimuose, be to, rugsėjo 24–25 d. išklausys visus Baltijos dramos forumo konferencijos *Mind the Gap* pranešimus (dienos metu), seks, kas vyksta *Sirenų* klube, dalyvaus performatyviuose įvykiuose, popdainų tekstų skaitymuose, atvirose diskusijose, muzikinėse garso instaliacijose, teminėse diskotekose ir uždarymo koncerte. Be abejo, dar gerokai prieš festivalį jam derėtų užmesti akį į pre-dienoraštį, kurį skelbia *Facebook* su aktorių, režisierių, scenografų, kompozitorių, poetų, filosofų, kultūros istorikų ir festivalio organizatorių pasvarstymais apie teatro tiesas ir melus. Perskaityti (prieš arba po festivalio) ne tik anonsinius straipsnius, bet ir puikų festivalio katalogą su kūrėjų pristatymais ir interviu (bravo jo sudarytojai Rimgailei Renevytei!). Šiam idealiajam *Sirenų* paviliotam žiūrovui praverstų dalyvauti visuose tinklaveikos renginiuose, o ten gerai „pasitinklinti“ – pabendrauti su profesionalais, suvažiavusiais iš viso pasaulio, paklausinėti jų, kaip vertina Lietuvos vitrinos spektaklius.

Klystate, jeigu jums pasirodė, kad ironizuoju, veikiau liūdžiu, sutikusi rašyti apie *Sirenas*, galvoje tebeveikiant ilgametei schemai, esą bent kiek „analitiniam“ tekstui pakanka vien tarptautinės programos. Šių metų tikrovė tokia, kad interpretacinis penkių spektaklių „ratelis“ aplink festivalio koncepciją, mano nuomone, būtų tiesiog nykus teatrologinis „retro“.

Tuo geriau Kristinos Savickienės vadovaujamam festivaliui, kuris, sakyčiau, tikrai pajudėjo Viktorijos Ivanovos numatytos „agoros“ link – tai diskusijų aktualiomis temomis, atvirų pokalbių erdvė. Lietuvos teatro vitriną pirmąkart pabandyta konceptualiai įtraukti į festivalio „metaspektaklį“ apie ryšį tarp kartų, tradicijų (ne)perimamumą, tiesą ir melą. Priimtas ištis drąsus sprendimas spektaklių „pirkliams“ iš užsienio pristatyti ne potencialiai lengviau „išvežamus“ meistrų kūrinius, o pradedančiųjų potencialą (bravo Agnei

Pulokaitei!). *Sirenų* klubo, kurį įkvėptai kuravo Agnė Matulevičiūtė, diskusijos pratęsė ir pagilino spektaklių problematiką, o meninis vyksmas, užuot trynęs ribas tarp skirtingų menų, cechų, ratelių ir būrelių, paprasčiausiai parodė, kad tų ribų paisymas irgi yra beviltiškas „retro“ dalykas.

Deja, festivaliui sulaukti tokio viską apimančio, vientiso atsako turbūt nerealu – ne veltui idealūs paveikslai, meno kūriniai, žiūrovai, kritikai ir pašnekovai yra tik iliuzija. Bene klampiausia iliuzijos savybė ta, kad esame linkę ją visada matyti rožinę, pozityvią ir kitais atžvilgiais patrauklią. Idealas nebadys pirštu į nesėkmes, nenurodys, kurie pasirinkimai silpnėsni... O to labai reikia, ypač tiems, kurie išdrįsta veikti, atmesdami patogiai nuzulintas schemas.

Kad *Sirenų* įsuktas polemikos ir dialogo ratas neliktų vien teorinė konstrukcija, susimuluota, reklaminė aktualija, užgęstanti sulig paskutiniu spektakliu ir žemyn „nusiskrolinusiais“ įrašais, jis turėtų viena ar kita forma tęstis kaip žmonių, mąstančių apie teatrą, refleksija. Tai visiškai banali tiesa, o vietoj žodžio „festivalis“ galėtume įrašyti bet kokią kitą kultūros reiškinį. Tačiau šiuo atveju gana aiškiai matyti, kad „agoros“ steigimas yra ilgalaikis, daugiaplanis procesas, kad jį bus gyva tik tada, kai visaverčio, socialiai ir kultūriškai reikšmingo pokalbio galimybe patikės ne tik agorų architektai, bet ir priešingi – tiek realūs, tiek virtualūs – mūsų visuomenės „poliai“ (kas gi patikės, kad polius yra tik vienas...), t. y. menininkai ir amatininkai, profesionalai ir mėgėjai, analitikai ir svaičiotojai. Antraip grįžtamasis ryšys niekada neužsimegs, o diskusijų erdvė virs turgaus aikšte ar butaforine konstrukcija.

Istorija apie istorijas

O tuo tarpu – kad jau nesugebėta adekvačiai įsilieti į visus festivalio procesus, – nelieka nieko kito, tik imti penkias kaladėles (užsienio programos spektaklius) ir statyti iš jų savo konstrukcijas, dėlioti ornamentus, kurti istorijas. Ko gero, tai pats tikriausias (bent jau man asmeniškai šiuo metu įdomiausias) meno kūrinys, sujungtų į bet kokią programą, suvokimo būdas,

„Sukūrimas / Paveikslai Dorianui“

laikant juos ne izoliuotais pasauliais, o veidrodžiais, atspindinčiais vienas kitame.

Būtent taip vienas kitame atspindėjo dviejų moterų – britų *Gob Squad* spektaklio „Sukūrimas / Paveikslai Dorianui“ kūrėjos Sarah'os Thom ir indų spektaklio „Būk atsargi“ autorės, atlikėjos Mallikos Tanejos – nuogi kūnai. Vienas drąsus dėl ilgametės gyvenimiškos ir sceninės patirties, kitas drąsus, nes jaunas, gražus ir ištis labiau primena kovotojos šarvus negu apnuogintą esybę. Pirmasis – tai aktorės monologas apie senatvę ir jaunystę, erotiškumą ir buitį, feminizmą ir postkolonializmą su visais kitais įmanomais *-izmais*, apie scenos klišes ir proveržius. Tonas ramus, kiek pašaipus, auto-meta-uber ironiškas, labai intymus, tarsi aktorė kalbėtųsi ne su kitais, o su savo atspindžiu, bet nė kiek nemistifikuotoje aktoriaus / žiūrovo, spektaklio / publikos situacijoje (šviesos tapybiškai švelnios, nė kiek neprimenančios žiauriai tiesmuko liftų ar operacinės lempų spindesio). Aktorė jaučiasi taip, tarsi publika irgi būtų nuoga, bet vien Sarah tai matytų. O antrąjį kūną supa keletas (gal dešimt? Penkiolika? Ar vis dėlto mažiau?) labai prisodrintos tylos minučių – mažutėje salės „kišenėje“ girdėti kiekvienas kvėptelėjimas, lydimas žvilgsnio-lozungo, kuris virsta skenuojančiu kiekvieno žiūrovo vertinimu, bet prieš pat pereinant prie ilgo monologo, šiek tiek primena infantilų koketavimą, o rūsti terakotos

statula tampa kūnu su visais Sarah'os jau apkalbėtais kontekstais. Kai publikos patirčių veidrodžio dugne jos pasižiūri viena į kitą, tampa aišku, kad Sarah'os monologas toks pats puikus, kaip ir Mallikos tylėjimas. Spektaklis „Būk atsargi“ sulig ta tyla galėtų ir baigtis – jau viskas pasakyta apie drąsą ir baimę, apie jėgą, bejėgiškumą, prievartą, stereotipus, sukultūrinimą ir dekonstrukciją, kūną-objektą ir kūną-kūrinį, pasitikėjimą ir valią, teisę į provokaciją ir teisę nesielti atsargiai. Šis vidinis, įtemptas lyg spyruoklė monologas šimpa ir dyla ne tik dėl to, kad vienas ant kito maunami begaliniai drapanėlių sluoksniai, bet ir dėl balastinio teksto su mėgėjiškomis aktorės intonacijomis. Įprastomis sąlygomis šis spektaklis veikia kaip bendruomenės, kovojančios už savo teises, šūkis, demonstracija. Dažniausiai jis rodomas nekultūrinėse Naujojo Delio erdvėse ir yra skirtas tam, kad įkvėptų drąsos potencialioms aukoms, sustabdytų potencialius grobuonis. Siekiama, kad jis būtų absoliučiai aiškus visiems – ir biurų darbuotojams, ir aikščių prekeiviams, tad išraiškos priemonės parenkamos iš visko, kas pakliūva po ranka.

Bet veidrodžių kambaryje niekada nebūna vos vienas atspindys – jie persidengia, užkloja vieni kitus, keičia atspalvius ir sąskambius, kartais praturtindami, o kartais iškreipdami suvokimą. Spektaklis „Būk atsargi“ šalia „Paveikslų Dorianui“ kiek prarado savo pilietinį, idėjinį svorį, nes rafinuotos teatro kalbos fone išryškėjo visiškai kita teatrinė tradicija, skirtiną kultūrinę, socialinę ir žmogiškoji patirtis, atvedusi į sceną. Beje, skirtumų fiksavimas ir mūsų kultūroje dažniausiai nukreipia dėmesį nuo esmės (kad ir kaip postkolonialistiškai tas teiginys skambėtų).

Kontekstų susikirtimuose išryškėjo ir britų *Forced Entertainment* spektaklio „Naktis seka dieną“ silpnybės. Tarptautinės *Sirenų* programos visi spektakliai šiemet vienaip ar kitaip modeliavo daugiabliaunes **teatro kaip pokalbio** situacijas – tai pokalbis tarp spektaklio kūrėjų ir suvokėjų, tarp senatvės ir jaunystės, patirties ir atradimų, senųjų klišių ir naujųjų „selfinių“ veidų, tarp ausyse aidinčių praeities ovacijų ir baigiai spengiančios ateities tylos, tarp senų vaidmenų plastikos,

įsigraūzusios į kūną, ir jaunystės paklusnumo tiems, kurie turi galią kūnus formuoti pagal savo fantazijas („Paveikslai Dorianui“). Pokalbis, prieš dešimtmečius skambėjęs ginklų salvėmis ir politinių lyderių „lojimu“ eterijoje, pokalbis tarp vakarykščių priešų, dabar atsidūrusių vienoje scenoje, tarp pasaulį užvaldžiusios anglų ir kadaise vandenynus kirtusios ispanų kalbos, tarp Vakarų ir Rytų, tarp ideologijų ir šeimos legendų, tarp spalvotų žurnalų ir asmeninių dienoraščių, tarp tikrovės ir teatro, tarp sceninio *dabar* ir asmeninio *vakar*, tarp vaidybos, vaizdavimo ir buvimo. Tarp jų, tiek visko mums atnešusių, ir mūsų, nieko apie tai nežinojusių (Lolos Arias „Minų laukas“, Argentina – Didžioji Britanija). Pokalbis tarp aktoriaus Amero Hlehelio ir poeto Tahos Muhammado Ali, kurį jis įkūnijo labai smulkiomis detalėmis, pirštų galiukais, beveik neregimai keičiama plastika. Tarp nuoseklaus naratyvo ir skaidrios, nepaprastai erdvios, beribės poetinės tikrovės, tarp istorijos ir gyvo potyrių nervo, tarp laikraštinų antraščių mūsų galvose ir žodžių, sklindinų dykumos smėlio, tarp aktoriaus, žiūrovų ir beveik regimos sienos, kurią tarp mūsų stato kraštutiniai introvertiškas, bet labai tiksliai mus, besislapstančius už tos sienos, aptinkantis aktorius („Taha. Poeto gyvenimas“, Palestina).

Timo Etchellso „Naktis seka dieną“ nekalba apie ryšio klaidas, kartų konfliktus, melą ir tiesą, veikiau atskleidžia, kad kūrinys, net ir turintis absoliučiai visus formalius pokalbio, dialogo, polemikos požymius, ne visada prašneka scenoje. Septyniolika (savaime nuostabių, kiekvienas iš jų tiesiog fantastiškas) vaikų visą valandą skandavo negyvus šūkius apie tėvų jiems kamas tiesas, melus, normas, taisykles ir kitokias nėsąmones. Manau, tuose tekstuose nebuvo faktinių paklaidų (nebent britiškieji „kriketai“ ne iki galo išsivertė į mūsų „krepšinius“), tiesiog šis spektaklis ganėtinai „nusodino“ svajones apie teatrą kaip diskusijų erdvę. Čia vis dėlto egzistuoja labai elementarūs (todėl nei koncepcijoms, nei refleksijoms nebeįdomūs) sceninio veiksmo konstravimo dėsniai. Jeigu jų nepaisoma, atsisakoma, bet nieko doresnio vietoj to nesugalvojama, publika pavirsta druskos stulpu. ■

PASAULIS BE RIBŲ

*Su Almyra BARTKEVIČIŪTE-WEIGEL
kalbasi Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ*

Ramutė Rachlevičiūtė. *Beveik prieš dvidešimt metų emigravote. Kaip jus paveikė ši patirtis?*

Almyra Weigel. Jau 18 metų gyvenu Berlyne, bet šiuolaikinės technologijos leidžia nesijausti „atplyšusiai“ nuo Lietuvos. Pasaulis tapo beribis. Galime atsiverti jam, sėdėdami namų kėdėje, galime naudotis visa mums reikalinga informacija, nepajudėję iš vietos. Galime keliauti, kur panorėję. Niekas daugiau nebesistebi mano lietuvišku pasu, kaip 1992-aisiais, kai traukiniu važiauvau per Lenkiją į Austriją, o pasieniečiai, vartydami mano pasą, matyt, galvojo, kad esu „ateivė“ iš nesamos šalies. Bet aš, neturėdama anuomet privalomos vizos, sugebėjau pervaziuoti Austrijos – Vokietijos sieną ir sugrįžti atgal.

Nesvarbu, kur atsidurčiau, mano šaknys yra Lietuvoje ir kaip menininkė atstovauju Lietuvai. Kūrybos geną pabudino ir brandino aplinka, kuri mane supo, mokytojai, padėję atrasti kūrybines gelmes savyje, skatinę tobulėti, ir daug kitų aplinkybių. Esu už tai dėkinga.

Visada džiaugiuosi, kai gaunu iš Lietuvos kvietimą dalyvauti meno projektuose. Tada jaučiuosi reikalinga, žinau, kad nesu pamiršta.

Kaip jūsų gyvenimas, kūryba pasikeitė, Lietuvai atgavus nepriklausomybę?

Kai ateina laisvė, pirmiausia turime išmokti su ja gyventi. Nepažįstamas jausmas – atsiveria nauji toliai, nauji horizontai. Turime tai suvokti, kad iš-

drįstume pasinaudoti naujomis galimybėmis. Kyla ir pavojų. Kad jų išvengtume, svarbiausia išsiaiškinti esmines vertybes ir išmokti pasirinkti. Taip sakydama galvoju globaliai.

Mano gyvenimas, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, radikaliai pasikeitė. Pati pradžia, gyvenimo skirčiai ryškiausiai išlikę atmintyje. 1992 m. atsidūrusi Austrijoje, Zalcburgo vasaros menų akademijoje, patyriau tikrą kultūrinį šoką. Grįžusi į Kauną negalėjau kurti diplominio darbo, prašiau dėstytojų truputį palaukti, kol atsipeikėsiu, galėsiu susikonsultuoti. Meno, kurį ten mačiau, įtaka irgi buvo didžiulė. Sukūriau labai inovatyvų diplominį darbą, kuris per gynimą sulaukė prieštaringų vertinimų. Iš šių dienų perspektyvos puikiai galiu tą suprasti – panaudojau naujas medžiagas, taikiau naujus plastinius sprendimus, jų kaip reikiant pati dar nesuvokusi, be to, jie pernelyg kirtosi su tuometiniu Lietuvos meno kontekstu.

Ar dabar jaučiatės esanti savo gyvenimo režisierė? O gal tikite iš anksto nulemtu likimu?

Jaučiuosi esanti savo gyvenimo režisierė, bet aukščiau režisierės visada yra dar ir „teatro direktorius“. Netikiu iš anksto nulemtu likimu, tačiau tikiu kvietimu ir atsiliepiu į tą kvietimą. Arba paklūstu, arba ne. Paklūsus reikalai klostosi sklandžiai. Neatsiliepus į kvietimą ar jo neišgirdus, tenka akiai klajoti būties labirintais. Dialogas – pati svarbiausia kalbėjimosi forma. Tai daro įtaką ir gyvenimui, ir kūrybai.

Stebiu aplinką, bandau išvelgti ženklus, kurie nukreiptų mano mintis, žingsnius, veiksmus tinkama linkme.

Ar jums svarbi plačiosios publikos nuomonė? Ar susidūrėte su aršia savo kūrybos kritika?

Visada malonu, jei publikai patinka tai, ką kuriu. Nebijau kritikos, ją netgi mėgstu, tik gaila, kad žiūrovai ne visada išdrįsta pareikšti neigiamus vertinimus, o teigiamų esu jau daug girdėjusi. Mielai priimu kritiką, bet neleidžiu, kad mano kūrybai ji darytų didesnę įtaką, negu man pačiai norisi. Sakyčiau, geriausia savo kūrybos vertintoja esu aš pati.

Kartais būna nelengva suspėti perskaityti periodinės spaudos apžvalgas ar sužinoti visas, aktualijas. Spaudos man tenka dviguba norma – ir lietuviškos, ir vokiškos.

Ar namiškiečiai visada palaiko jūsų kūrybinius planus?

Esu dėkinga savo šeimai, kad mane supranta ir padeda įgyvendinti kūrybines idėjas. Mano vyras žavi si tuo, ką darau, palaiko, jei ištinka kūrybinė krizė. Prireikus net pasirenku jį modeliu savo darbams. Abu mėgstame keliauti. Kai parodos vyksta kituose miestuose ar kitose šalyse, važiuojame visa šeima ir pasidarome mažą šventę.

Ką jums reiškia palikti namus? Ar galite kurti ne namuose, ne savo dirbtuvėje?

Aš galiu kurti, būdama bet kurioje pasaulio vietoje. Kūryba man nenutrūkstamas procesas, visur esantis, kaip ir Esatis. Aišku, smagiausiai jaučiuosi savo dirbtuvėje, – ten labiausiai susikaupiu ir mėgaujuosi ramybe. Bet smagu dalyvauti simpoziumuose, pleneruose, kai esi su kolegomis, daliniesi idėjomis.

Ar didžiuliojate esanti moteris? Ar būtumėte daugiau pasiekusi, jeigu ne žmonos, mamos ir kiti moteriški vaidmenys?

Būti moterimi, vadinasi, suspėti apglėbti ir sustyguoti tris pagrindines gyvenimo sferas – namus,

meną ir keliones. Praėjus keletui metų po vedybų, pradėjau suprasti posakio – dovanoti vyrui ranką ir širdį – reikšmę. Moters rankos namuose visada juda, jos viską liečia ir keičia, yra stebukladarės. Ir taip diena iš dienos. Buitis reikalauja savo duoklės. Širdžiai irgi turime skirti laiko – turime ją pasirūpinti kaip gėlynu, kad rūpesčiams prispaudus, neužželtų piktžolėmis. Visi trokštame tik vieno dalyko – meilės.

Linkėjau sau tapti ne tik menininke, norėjau turėti ir daugiau pareigų – žmonos, mamos. Šiandien galiu pasidžiaugti, kad turiu puikią šeimą – rūpestingą vyrą ir nuostabų sūnų. Noriu ir galiu viską suspėti. Man patinka būti moterimi.

Koks buvo jūsų debiutas, svarbiausios grupinės ir asmeninės parodos?

Ryškiausiai prisimenu vieną iš pirmųjų Kauno tekstilės bienalių, kurioje eksponavau kūrinį „Nekabink makaronų“. To meto tekstilės kontekste jis buvo labai netikėtas, nes... iš spagečių. Prieš parodos atidarymą sapnavau, kad mano darbas nukrito ir subyrėjo. Atėjusi į atidarymą radau jį kabantį, o netrukus buvau apdovanota už netradicinių medžiagų panaudojimą ir novatoriškumą.

Labai įsiminė 2005 m. mano pačios kuruota paroda „Jaunoji Lietuvos tekstilė“ Kiornerparko galerijoje Berlyne, paroda „Modernus Pabaltijo tekstilės menas“ (*Moderne Textilkunst des Baltikums*) Dortmundėje, „Lietuvos tekstilės menas“ moterų kūrybos muziejuje Kelne. Jos sulaukė labai didelio Vokietijos žiūrovų pripažinimo. Pirmoji buvo net lyginama su tuo pat metu Berlyne veikusia labai populiaria Niu-jorko *MoMa* paroda. Visada džiaugiuosi atsirandančiomis progomis Vokietijoje pristatyti ne tik savo, bet ir kolegų iš Lietuvos kūrybą.

Man kiekviena paroda – šventė. Eksponuodama darbus tam tikroje erdvėje pradedu jausti šventišką nuotaiką. Tuo metu atplyštu nuo įprastos kasdienybės, mėgaujuosi buvimu kitokioje aplinkoje. Šventės kulminacija vyksta per atidarymą, o tęsiasi iki parodos pabaigos.

Almyra BARTKEVIČIŪTĖ-WEIGEL. Sotus. Instaliacija ir šokio performansas. Kostiumai šokio teatrui Aura. Laikraščiai. Berlynas, Kiornerio parkas. 2016
Lino Burneikos nuotrauka

Ar galėtumėte apibūdinti savo ideologines nuostatas, politinius įsitikinimus? Ar jaučiatės socialinės bendruomenės dalimi? Ar laikėtės / laikotės apolitiškumo, politinio indiferentiškumo ir manote, kad tai geriausias menininkės pasirinkimas?

Socialiniai klausimai man labai svarbūs. Esu viena iš daugybės skubančių ir nuolat užsiėmusių žmonių. Mane labai domina vidiniai pasauliai – mano ir kitų. Tai, kas išorėje, mums visiems matoma ir prieinama, o kas viduje yra labai paslaptinga ir individualu. Noriu gražių santykių, malonaus bendravimo, geros nuotaikos. Bet dažnai būna priešingai. Tenka pripažinti, kad gyvenime esama visko – ir grožio, ir bjaurasties.

Kokios epochos – klasikos, modernizmo ar postmodernizmo – idealai, samprata jums priimtinesnė?

Man asmeniškai priimtinausia klasika ir modernizmas. Noriu pati kurti ir matyti kitų sukurtą meną tokį, kuris jaudina, suvirpina sielą, pakylėja virš kasdienybės. Man svarbi estetika, inovacijos, intelektualios idėjos. Optiškai menas turi būti labai estetiškas, tada net ir bjaurūs dalykai praranda savo bjaurumą. Menas tam tikru atžvilgiu primena meilę, galinčią nuginkluoti net pikčiausią priešą.

Ar jums svarbus yra tikėjimas?

Prisimenu save paauglystėje ir jaunystėje, kai viduje jaučiau tuštumą ir didžiulį kažko laukimą, il-

gesį, be to, nuolatinį aplinkos spaudimą. Kūnas atrodė išsekęs, be vidinės energijos. Žinojau, kad yra kažkas daugiau, negu tai, kas matoma, kas materialu, apčiuopiama. Ir mane surado Dievas. Domėjausi įvairiais tikėjimais, bet širdį pasiekė ir joje pasiliko krikščionybė. Tada tarsi atgimiau, atvėriau savo širdį ir mokiausi gyventi iš naujo. Tai įvyko panašiu laiku kaip ir Lietuvos tautinis Atgimimas. Esu laiminga, kad turiu tikėjimą.

Ar pavyko įgyvendinti visas savo svajones, asmeninius ir kūrybinius planus?

Pavyko, bet vis dar svajoju... Kūryba laiko mane savo glėbyje (kartais, aišku, paleidžia). Ji – „motoriukas“, užvedantis mane naujiems ieškojimams. Sunku pasakyti, kur yra riba tarp jos ir asmeninio gyvenimo, bet jaučiu, kad jis stabilesnis, rutiniškesnis.

Kūryba – tarsi jūra su potvyniais ir atoslūgiais. Labiausiai „subanguoja“, kai aplanko puikios idėjos, atsiranda projektai, kuriems pritaria kiti asmenys arba institucijos. Tada sustiprėja motyvacija ir užplūsta kūrybinė energija. Dažniausiai tai būna pakvietimai į parodas arba finansinė parama projektams.

Didžiausias iššūkis, kai atvažiavau į Vokietiją, buvo rasti savo kaip menininkės vietą internacinėje meno scenoje. Tekstilė čia laikoma tiesiog mados dizainu. Apie mūsų, lietuvių, pavadinčiau, ypatingą tekstilės meno fenomeną mažai kas žinojo. Tai įkvėpė mane organizuoti pirmąją Lietuvos tekstilės meno parodą Berlyne.

Jeigu reikėtų pasirinkti vieną savo kūrinių, kuris geriausiai pristatytų jūsų kūrybą, koks kūrinys tai būtų? Kada ir kokiomis aplinkybėmis jis buvo sukurtas?

Mano prijuosčių projektas. Ryškiausi trys objektai – jaunamartės, kirpėjos ir namų šeimininkės prijuostės. Ciklą sukūriau 2005-aisiais, rengdama Lietuvos tekstilės parodą Berlyne.

Prijuostė, kaip drabužis ar tautinio kostiumo dalis, labai mane sudomino. Tai įvyko tuo metu, kai pati nuolat sukiojaisi virtuvėje, auginau kūdikį. Namų šeimininkės vaidmuo ir meno ilgesys tam tikrą laiką buvo mano

kasdienybė. Kai giliau pasidomėjau prijuosčių tema, mane įkvėpė mintis, kad anksčiau moteris, nešiodama tautinį kostiumą, be prijuostės neišeidavo iš namų, nes tikėjo, kad prijuostė saugo jos sielą nuo blogo aplinkos poveikio. Šis svarbus tradicinis tautinių drabužių elementas savo semantine prasme ir paskatino mane toliau narplioti šiuolaikinėms moterims aktualias temas. Kurdama šį projektą, išradau gausybę technologinių gudrybių, naudoju karštus kljus, kurie ilgą laiką buvo ypač svarbi mano darbų medžiaga.

Papasakokite, kaip jums apskritai sekasi Berlyne?

Čia yra apie 28 000 menininkų. Tad vieniša savo srityje nesijaučiu (juokauju). Didžioji mano kasdienybės dalis prabėga toje miesto dalyje, kur gyvenu ir netoliese turiu studiją. Neukelno gyvenamasis rajonas labai kontrastingas, įvairaspalvis – žmonių, tautybių, veiklos atžvilgiais. Čia nenuobodu, gyvenimas verda ir dieną, ir naktį. Šalia yra puikus laisvalaikio parkas, kur anksčiau buvo oro uostas – *Tempelhofas*. Profesinis ir visuomeninis mano gyvenimas labai aktyvus – bendradarbiauju su šios miesto dalies kultūros organizacijomis, vedu meno kursus, dalyvauju bendruomenės veikloje. Berlynas – didelis, įvairus, įdomus miestas. Čia kiekvienas žmogus gali rinktis sau tinkamą gyvenimo būdą, laisvalaikio pomėgius, maistą, drabužį... Aš mėgaujuosi plačia kultūrine programa, kurios šiame mieste nestinga. Bendrauju ir su lietuvių bendruomene, lankausi Lietuvos ambasados organizuojamuose renginiuose, turiu nemažai bičiulių. Smagu čia gyventi, bet malonu kuriam laikui ir išvažiuoti – pabėgti iš didmiesčio į tylią, jaukią vietelę. Kai nubunda šis poreikis, važiuoju į savo brangiąją gimtinę arba tiesiog į gamtą. Kartais atsiranda ir kiti kelionių tikslai, kuriuos padiktuoja parodų tvarkaraščiai.

Šį rudenį ėmiausi nemažo edukacinio projekto Frankfurte prie Oderio. Su Brandenburgo simfoniniu orkestru, su mokiniais ir visa kūrybine komanda rengiame kalėdinį spektaklį. Kuriu kostiumus ir sceninius objektus. Labai nekantrauju, viliuosi, kad viskas pavyks...

Dėkoju už pokalbį.

■

Almyra BARTKEVIČIŪTĖ-WEIGEL. Sotus. 2016. Instaliacija. Laikraščiai. Berlynas, Kiornerio parkas

Lino Burneikos nuotr.

Almyra BARTKEVIČIŪTĖ-WEIGEL, *Itakos*. 2016. Skaitmeninė spauda. 6 x 57 X 79

„FATALISTO, MORALISTO IR STILIAUS MANIAKO“ ALFREDO HITCHCOCKO KINAS

Šiomet rugpjūčio 13-ąją kinematografijos pasaulis paminėjo 120-ąsias britų režisieriaus Alfredo Hitchcocko gimimo metines. Vienintelė iš Lietuvos televizijų – LRT – prisiminė šią sukaktį, dar sykį pakartojusi pernai rudenį kartą per savaitę rodytą aštuonių Hitchcocko filmų retrospektyvą: „Sabotažas“ (1942), „Įtarimo šešėlis“ (1943), „Psichopatas“ (1960), „Paukščiai“ (1963), „Marnė“ (1964), „Praplėšta uždanga“ (1966), „Topazas“ (1969) ir „Šeimos intrigos“ (1976). Puikus finalinis jos akcentas buvo dokumentinis filmas „Hitchcockas ir Truffaut“ – prancūzų režisieriaus François Truffaut pokalbiai su Hitchcocku 1966 m. buvo išleisti atskira knyga, kuri vėliau išversta į daugelį kalbų.

Sovietmečiu šis originalus kino klasikas nebuvo žinomas, didžiuosiuose ekranuose neparodytas nė vienas jo filmas. Tačiau tai netrukdė vadinti Hitchcocko beprasmiškų siaubų karaliumi, kabinti kitokias negražias etiketes. *Ekrano naujienos* spausdino piktus feljetonus, žurnale *Nemunas* buvo įdėta nuobodžiaujančio britų režisieriaus nuotrauka su jo galvos muliažu ant kelių.

Ko gero, kalčiausi dėl to buvo du tikrai ne patys geriausi Maestro filmai „Praplėšta uždanga“ ir „Topazas“, pelnę antitarybinių kūrinių reputaciją. Natūralu, kad kūrėjas, daugiausia dėmesio skyręs kriminaliniams filmų siužetams ir istorijoms apie šnipus, nevengė Šaltojo karo realijų. Bet abu bandymai savo filmų fonu padaryti įtemptus tarptautinius santykius, atskleidė keistą paradoksą – Hitchcockas kaip pasakotojas ir psichologas buvo nepralenkiamas abstraktaus Blogio teritorijoje, bet aktualios politikos plotuose pasirodė esąs visiškai naivuolis.

Sovietų valdžią papiktinusi „Praplėšta uždanga“ iš tikrųjų panaši į operetę be muzikos, nors aptaria superaktualią tematiką. Anksčiau panašūs eksperimentai Hitchcockui pavykdavo geriau. Tikriausiai todėl, kad režisierių domino ne pati „nematomojo fronto“ ideologija, bet žmonių, į šnipinėjimo sūkurius įtrauktų prieš savo valią, bandymai perprasti totalaus absurdo mechanizmą. Po filmo „Dama išnyksta“ (1938) režisierius sakė: „Sėkti šnipus taip pat neįdomu, kaip ir aiškintis, ką jie ten medžioja.“ Todėl stengėsi atsiriboti nuo konkretaus intrigos

I šiaurę per šiaurės vakarus

turinio, pakeisdamas jį paslaptingu *makgafinu* – taip režisierius vadino kažką, kas visiškai abstraktu arba neįtikėtina. Pavyzdžiui, kažkokią slaptą formulę, kurią amerikiečių fizikas bando sužinoti socialistinėje Vokietijoje („Praplėšta uždanga“). Šios paslapties, susijusios su branduoline fizika, esmė režisieriui visiškai nesvarbi, kur kas įdomiau stebėti, ar pavyks patikliam amerikiečiui, atsidūrusiam prieš teritorijoje, išsisukti iš jam spendžiamų spąstų. Žiūrovams pakanka užuominos, kad slaptoji formulė gali nulemti komunizmo pergalę visame pasaulyje. Ne mažiau absurdiškas ir abstraktus *makgafinas* veikia filme „Prasta šlovė“ (1946) – vyno rūsyje, šampano buteliuose, laikomi urano milteliai, iš kurių naciai, po karo radę saugų prieglobstį Amerikoje, neva ketina pasigaminti... atominę bombą. Tikrovėje sunku įsivaizduoti tokią situaciją, tačiau žmonės labiausiai linkę tikėti grandioziniu melu. Hitchcockas vertė žiūrovus, kad bijotų to, ko bijoti yra tiesiog kvaila. Ši triuškinanti ironija ir buvo tasai „slaptas ginklas“, su kuriuo režisierius bandė įveikti baimės isteriją, apėmusią pasaulį.

Bene painiausią šnipinėjimo istoriją atskleidžia trileris „I šiaurę per šiaurės vakarus“ (1959), bet šį kartą detektyvinę fabulą dažnai atmiešia subtilus humoras, politinės machinacijos vietomis nuspalinamos parodijos intonacijomis. Siužetas plėtojamas režisieriaus pamėgtuose labirintuose, kur tarp-

tautiniai šnipai rezga sąmokslus. Šįkart tarp kūjo ir priekalo atsiduria reklaminės kompanijos agentas Rodžeris Tornhilas, policininkų persekiojamas už žmogžudystę, kurios neįvykdė. Bet vyrui gresia dar vienas, kur kas didesnis pavojus – tarptautinė šnipų organizacija, vadovaujama Filipo Vandamo (Jamesas Masonas), laiko jį dvigubu agentu Kaplanu ir nori pašalinti iš kelio. Painią šaradą primenantis siužetas ilgai „mėtys pėdas“, veddamas į mirtinai pavojingas aklavietes. Scenarijus iš tikrųjų toks painus, kad pagrindinio vaidmens atlikėjas Cary Grantas, anksčiau vaidinęs Hitchcocko filmuose „Įtarimas“ (1941) ir „Prasta reputacija“, neapsikentęs paklausė režisieriaus: „Nufilmavom jau gerą trečdalį, bet aš niekaip negaliu suprasti, kas gi čia vyksta?“

Beveik iki filmo pabaigos panašiai jaučiasi ir žiūrovai, kuriems reikia perprasti daug rebusų ir klaidinančių manevrų. Bent dvi filmo scenos įtrauktos į Hitchcocko miniatiūrinių šedevrų, puikiai iliustruojančių režisieriaus išradingumą, sąrašus. Pirmoje scenoje Granto herojų kukurūzų lauke persekioja lėktuvas, skraidantis jam virš galvos, antroje Tornhilas su pagalbininke slepiasi nuo persekiotojų milžiniškuose keturių JAV prezidentų biustuose, kurie iškalti Rašmoro kalne. Humoro galėtų būti ir daugiau, bet ne visus pokštus režisierius galėjo sau leisti (pavyzdžiui, atsisakė scenos Rašmoro kalne, kur norėjęs parodyti, kaip Grantas bando pasislėpti, įlindęs į Lincolno nosies vidų, o tas nusičiaudėja).

Originalaus braižo beiėskant

Sakoma, kad paralyžiuojančios baimės jausmą dar vaikystėje Hitchcockui įskiepijo vienuolės, auklėjusios jį Londono jėzuitų gimnazijoje. „*Būtent ten mane apėmė baimė – bijojau būti įtrauktas į kažką nuodėminga. Visą gyvenimą stengiuosi išvengti šios grėsmės. Kodėl? Tikriausiai bijau būti fiziškai nubaustas.*“¹

Kitą baimės pamoką, įstrigusią visam gyvenimui, mažasis Alfredas gavo iš tėvo, kuris po sūnaus iškrėstos vienos eibės paprašė vietinį policininką (Anglijoje jie vadinami konstebliais), kad už netinkamą

elgesį užrakintų vaiką kelioms minutėms į nuovados kamerą ir pagrasintų: „Štai kas atsitinka neklaužadoms.“ Tąsyk berniuko širdyje giliai įleido šaknis baimė, sukelta uniformuoto teisėsaugos pareigūno.

Gal todėl Hitchcockas anksti pamėgo Edgaro Allano Poe siaubo noveles: „*Abu mes ir kūryboje, ir gyvenime buvome tapę siaubo įkaitais. Jeigu aš ekranizuočiau „Pelenę“, tai būtų siaubo filmas. O jei Poe rašytų „Miegančiąją gražuolę“, tai skaitytojai su siaubu lauktų, kada pasirodys žudikas.*“ Kinas patraukė jaunuolio dėmesį visų pirma todėl, kad pasąmonėje slypinčius vaizdinius leido paversti fiziškai įtaigiais.

Nemažai kino paslapčių Hitchcockas perprato Vokietijoje, kai kartu su montuotoja Alma Reville, kuri netrukus tapo jo žmona, atvyko į Berlyno priemiestyje Babelsberge įsikūrusią studiją, kad pabaigtų du britų ir vokiečių bendros gamybos filmus. Gretimame paviljone savo nebylųjį šedevrą „Paskutinis žmogus“ (1924) tada filmavo režisierius Friedrichas Wilhelmas Murnau. Iš jo naujokas išmoko daug naudingų dalykų, pavyzdžiui, sužinojo, kad kamera turi judėti kartu su filmo herojumi, įsitikino stambaus plano privalumais – jei reikia pavaizduoti rūmus ar bažnyčią, nebūtina statyti viso šių objektų maketo – pakanka parodyti marmurinę koloną, masyvių durų fragmentą, o visa kita vaizduotėje susikurs patys žiūrovai. Murnau sakė savo jaunam kolegai: „*Nesvarbu, ką jūs matote filmavimo aikštelėje. Svarbu, ką žiūrovai matys ekrane.*“⁴²

Hitchcockas sukūrė pirmąjį garsinį anglų filmą „Šantažas“ (1929). Jame savąjį baimės „orkestravimo“ metodą, taikytą jau ankstyvuosiuose kūriniuose, režisierius praturtino vokiečių ekspresionistinio kino atradimais. Siužetas gana sudėtingas, tačiau esminė scena įvyko dailininko dirbtuvėje, kurios šeimininkas pabandė į svečius pasikviestą merginą paimiti jėga. Elė (Any Ondra), gindamasi nuo smurtautojo, nuduria jį virtuviniu peiliu pabėga iš įvykio vietos. Bylą tiriantis policininkas, kuris yra Elės vaikiną, greitai išsiaiškina, kas atsitiko, ir bando nusišalinti tiesą. Šia aplinkybe nori pasinaudoti šantažuotojas, bet, užspeistas į kampa, nukrinta nuo Britų muziejaus bibliotekos stogo ir užsimuša.

Režisierius kūrė nebylų filmą, bet studijos vadovai, darbams einant prie pabaigos, nusprendė pasinaudoti nauju išradimu – Hitchcockas iš pradžių prieštaravo, tačiau vėliau sutiko nufilmuoti kelias papildomas scenas ir jas įgarsinti. Taigi „Šantažas“ – iš dalies garsinis filmas. Ypač efektinga scena, kai kitą dieną po nusikaltimo kaimynė per pusryčius sako: „*Kaip barbariška nužudyti žmogų peiliu į nugarą. Aš būčiau trenkusi jam plyta per galvą.*“ Tolesnis pokalbis panašus į vos girdimą murmėjimą, tačiau žodis „peilis“, kartojamas įvairiomis intonacijomis, skrote perskrodžia merginos pasąmonę. O išgirdusi tėvo frazė: „*Ele, paduok man peilį!*“, ji paima virtuvinį duonriekį, panašų į siaubingą nusikaltimo įrankį. Garsas, kaip papildoma režisūros priemonė, atskleidė savo galimybes.³

Tikro pripažinimo Hitchcockas sulaukė jau po filmo „Nuomininkas“ (1927). Vienų nakvynės namų ir apylinkių gyventojus terorizavo žudikas maniakas. Tiesa, nė viena žmogžudystė nebuvo parodyta tiesiogiai (Hitchcockas niekino patį lengviausią būdą sukelti siaubo įspūdį), tačiau žiūrovams dėl to darėsi dar baisiau. Tokį metodą režisierius vadino *suspensu* (laipsniškai didinant įtampą, įvyksta netikėta atomazga) ir naudojo beveik visuomet.

„Nuomininką“ pats režisierius dažnai vadino „*pirmuoju tikru Hitchcocko filmu*“, nors tai buvo jau penktas jo darbas kine. Pernai rugsėjo viduryje jį parodė festivalis „Pirmoji banga“, jau tampantis tradiciniu, Vilniuje ir Kaune filmo seansus lydėjo gyvai atliekama muzika.

„Nuomininko“, sukurto pagal rašytojos Marie Belloc Lowndes romaną, paantraštė „*Londono rūko istorija*“ tarsi žadėjo parodyti tikrą realaus žmogžudžio, praminto Džeku Skerdiku, istoriją. Bet filmas neturėjo nieko bendra su pasakojimu apie šiurpų monstrą. Įtampai augant, darėsi aišku, kad pagrindinis herojus pats tapo auka dėl jam priešiška susiklosčiusių aplinkybių. Dramatišką kontrastą išryškino, užuojautą kėlė ir tai, kad fatališką nuomininką vaidino simpatiškas aktorius Ivoras Novello, žiūrovams gerai žinomas iš spektaklių vaikams. Jam, anot režisieriaus, ant kaktos parašyta: „Nekaltas!“ Todėl

finalinėje scenoje, kai įsiutusi minia linčiuoja, tikėtina, nekaltą žmogų, antrankiais surakintomis rankomis bejėgiškai pakibusį ant tvoros, logiškai kyla asociacija su bibline Golgota.

Keletas profesinių paslapčių ir „bombos teorija“

Viename „Nuomininko“ epizode pirmą kartą trumpai pasirodė ir pats režisierius. Savo aktorinį „debiutą“ Hitchcockas aiškino noru užpildyti kadra. Vėliau tai tapo prietaru ir net savotišku *gegu* (taip amerikiečiai nuo seno vadina trumpą juokingą pokštą filme). Įdomu, kad prisiekę Hičo kūrybos gerbėjai lengvai pasidavė tokio fetišizmo žavesiui ir, žiūrėdami kiekvieną naują filmą, stengdavosi nepražiopsoti, kokiame kadre šmėstels karikatūriška autoriaus figūra. Režisierius mielai tenkino tokį fanų norą, bet pasirodydavo pačioje pradžioje, kad vėliau *„žmonės ramiai galėtų žiūrėti filmą, nesistengdami statistų minioje pamatyti manęs.“*

Hitchcockas modernizavo kriminalinio kino žanrą. Anksčiau pagal klasikinį Agathos Christie arba Arthuro Conan Doyle'io detektyvo kanoną kūrinyse prasidėdavo nusikaltimu, o žudiko vardas paaiškėdavo finale. Skaitydami tokius romanus arba žiūrėdami pagal juos sukurtus filmus, įtariame visus, kol koks nors Erkiulis Puaro ar Šerlokas Holmsas tik jiems suprantamu būdu suranda vienintelį teisingą ir logišką atsakymą. Hitchcocko filmuose viskas dažniausiai vyksta priešingai. Režisierius laikėsi savo išrastos taisyklės, kad žiūrovai turi žinoti daugiau už filmo herojus. Iš pradžių jis pristato nusikaltimą ir pateikia kokią nors labai svarbią detalę, charakterizuojančią nusikaltėlį (pavyzdžiui, jam trūksta vieno rankos piršto arba nervingai trūkčioja akies vokas). Todėl žiūrovai nuo pirmų kadro įsijaučia į seklio vaidmenį ir, užuot abstrakčiai įtarinėję, gauda net menkiausias užuominas. Grandiozinių sąmokslų tikslą irgi sužino iš anksto, todėl sėdi kaip ant adatų ir nervingai žvilgčioja į laikrodį, nes dabar jiems svarbiausia – spėti ar nespėti herojus paskutinę akimirką likviduoti pavojų. Chrestomatinis pavyzdys – vėlyvasis režisieriaus šedevras „Žmogus, kuris žinojo per daug“ (1956).

Teroristai suplanavo pakenkti britų vyriausybei itin rafinuotu būdu – svetimos šalies ambasadorių viešoje nužudyti vietoje taip, kad niekas nieko nepastebėtų. Nusikaltimo vieta – Albertholas. Garsią Londono koncertų salę su keliais tūkstančiais žiūrovų sunku laikyti idealiai tinkama žmogžudystei. Bet rafinuoto sąmokslu organizatoriai gerai išstudijavo tą vakarą atliekamo simfoninio kūrinio partitūrą, tad samdomas žudikas, saugiai įsitaisęs ložėje priešais gyvą taikinį, paspaus gaiduką būtent tada, kai milžiniškas orkestras gros trankų finalą, taigi šūvio niekas neišgirs. Šias plano detales žino tik žiūrovai su aktorių Jameso Stewarto ir Doris Day herojais, bandančiais sukliudyti teroristams ir išgelbėti Anglijos prestižą. Beveik dešimt minučių trunkančios kompozitoriaus Bernardo Herrmanno specialiai šiam filmui parašytos simfoninės kantatos „Audringi debesys“ privalumų žiūrovai neįvertina, nes neramiai laukia atomazgos.

Tokią manipuliavimo publikos emocijomis metodiką Hitchcockas vadino „bombos“ teorija, kurią aiškino labai paprastai: *„Įsivaizduokime, kad žiūrime filmą, kuriame yra labai ilgas epizodas – du vyrai sėdi prie stalo ir dešimt minučių apie kažką kalbasi, pavyzdžiui, apie beisbolą. Žiūrovams, ypač nieko nenutuokiantiems apie šią sporto šaką, bus nuobodu visą šį laiką stebėti tą patį kadra. Bet jeigu po dešimties minučių įvyks sprogimas, juos tai šokiruos. O dabar įsivaizduokime, kad žiūrime truputėlį pakeistą to paties filmo variantą. Sakykime, filmo autoriai iškart parodo po stalu tiksinčią bombą ir praneša, kad iki sprogo liko 10 minučių. Argi dabar žiūrovai nuobodžiaus? Nieko panašaus, nuo šiol jie lauks atomazgos su vis didėjančiu nerimu.“*

Panašią „bombą“, valdančią emocijas, matome beveik visuose brandžiuose Hitchcocko filmuose. Išradingumo, fantazijos režisieriui netrūko. Dramatiškiausius savo filmų epizodus jis filmavo pačiame Laisvės statulos viršuje („Sabotažas“, 1942) arba ant Rašmoro kalno („Į šiaurę per šiaurės vakarus“). Kai kas režisieriui net prikišdavo elementarios logikos stoką, tačiau jis atšaudavo: *„Jeigu suraudau efektingą siužeto posūkį arba įtampą keliančią*

detalę, tai logiką galiu tiesiog išmesti pro langą“.

François Truffaut sako: „Menas kurti įtampą tuo pat metu yra ir menas įtraukti žiūrovus į veiksmą. Filmo kūrimas negali būti žaidimas dviems (režisieriui ir jo filmui), tai žaidimas trims (režisieriui, jo filmui ir publikai), o suspensas yra tarsi balti akmenėliai iš pasakos apie Berniuką nykštuką arba pasivaikščiojimas istorijoje apie Raudonkepuraitę. Kine jie tampa poetine priemone, kurios tikslas – sujaudinti žiūrovus, kad širdys plaktų smarkiau... Hitchcocko kinas taip sukoncentruoja dėmesį į ekraną, kad arabų žiūrovai nustoja lukštenti savo riešutėlius, italai pamiršta prisidegti cigaretę, prancūzai nebeflirtuoja su šalia sėdinčia kaimyne, švedai liaujasi mylėtis tarp kėdžių ir t. t.“⁴

Siurrealizmas ir psichoanalizė

Claude'as Chabrolis ir Éricas Rohmeras, 1957-aisiais parašę knygą „Hitchcockas. Pirmieji 44 filmai“, teigė, kad šis režisierius nėra nei istorijų pasakotojas, nei estetas, jis – „vienas didžiausių formos novatorių per visą kino istoriją. Šiuo atžvilgiu gal tik Murnau ir Eizenšteinas gali jam prilygti... Forma jo filmuose ne pagražina turinį, bet jį kuria.“⁵

Kino istorikai įžvelgė ir režisieriaus polinkį į siurrealizmą. Aleksandras Doty, 1929-aisiais recenzuodamas „Šantažą“, rašė, kad tai „kino kūrinys, apibendrinantis ir integruojantis visus ankstesnius darbus apie Freudą ir psichiatriją.“ Jo teigimu, Benas Hechtas, rašydamas scenarijų „Užkerėtajam“, supaprastino psichoanalizės principus, „nuoširdžiai“ stengdamasis padaryti juos labiau suprantamus publikai. Pasak Andrew Brittono, pradiniai šio filmo titrai „rodo, kad pasiekę normalią (proto) būseną, tarsi patiriame malonę, o pati psichoanalizė prilygsta egzorcizmui.“⁶

Hitchcockas bendradarbiavo ir su bene garsiausiu siurrealistu Salvadoru Dali, kuris drauge su Luisu Buñueliu sukūrė du siurrealistinius šedevrus „Andalūzijos šuo“ (1928) ir „Aukso amžius“ (1930). Amerikoje Dali bandė sukurti siurrealistinę komediją kartu su ekscentriškais komikais broliais Marxais, tačiau nepavyko, nes, anot siurrealistų, „niekas neiš-

drįso kurti filmo pagal Dali scenarijų“.

O trilerių meistras Hitchcockas ėmėsi „Užkerėtojo“ (1945). Anot režisieriaus, „tai istorija apie beprotį, kuriam pasiūloma vadovauti silpnapročių klinikai... Mane sudomino galimybė sukurti pirmą rimtą filmą apie psichoanalizę. Ryžtingai nusprendžiau nebevaizduoti sapnų ir haliucinacijų miglotų vaizdų pavida-lais. Kreipiausi į Selznicką [Davidas O. Selznickas (1902–1965) tada buvo garsus prodiuseris, studijos The Selznick Studio vadovas – G. J.], kad pamėgintų pakviesti Salvadorą Dali. Jis pažadėjo, matyt, nusprendęs, kad tai bus geras reklamos triukas. Bet iš tikrųjų tai susiję su mano idėja haliucinacijas pavaizduoti aiškiau negu realaus gyvenimo epizodus. Dali man buvo reikalingas todėl, kad jo kūryba sklidina architektūrinio kompozicijos graškumo. Tokios savybės būdingos ir de Chiricui – prisiminkime ilgus šešėlius jo paveiksluose, erdvės konkretumą, susiliejančias perspektyvas.“⁷

Pasiūlymu susidomėjęs Dali padarė kelias dešimtis eskizų, nutapė penkis paveikslus. „Vienai scenai, – aiškino jis, – man reikės prie lubų baliaus salėje virvėmis prikabinti penkiolika sunkių pianinų – jie lėtai supsis virš šokančiųjų, kurių siluetai mažės pagal perspektyvos taisyklės ir judės į amžinybę“. Bet praktiškai amerikiečiai pasiūlė režisieriui, kad šią sceną filmuotų su žaisliniais pianinais, o mažėjančias figūras pavaizdavo lilitputai.

Hitchcockas vardijo ir kitas ekstravagantiškas genialaus menininko fantazijas: „Dali prigalvojo mums labai keistų dalykų – statulą, kuri trūkinėtų tarsi riešuto kevalas, iš jos ropotų skruzdėlės, o už viso to slėptųsi Ingrida Bergman, irgi aplipusi skruzdėlėmis. Tai, žinoma, buvo absoliučiai neįmanoma.“

Vis dėlto filme liko nemažai Dali sugalvotų košmarų, už kuriuos dailininkas gavo sutartus keturis tūkstančius dolerių. Šios scenos ypač patiko Waltui Disney'ui, ir šis pasiūlė siurrealistui padirbėti drauge. Bet čia jau visai kita istorija.

Psichoanalizės tema sulaukė Hičo dėmesio ne vien amnezijai skirtame „Užkerėtajame“. Filme „Ne tas žmogus“ (1956) džiazo muzikantą, suvaidintą Hen-

ry'o Fondos, ištinka stiprus nervinis sukrėtimas, „Svaigulio“ ir „Lango į kiemą“ varomoji jėga yra vujerizmas, o „Marnė“ puikiai iliustruoja kleptomanijos sindromą.

„Svaigulyje“ (1958) aktorius Jamesas Stewartas suvaidino privatų San Francisko detektyvą Skotį Fergusoną, kuris jau pirmuose kadruose, vydamasis nusikaltėlių, sprunkantį stogais, patiria stiprų akrofobijos (aukščio baimės) priepuolį. Kiek vėliau jis gaus, atrodytų, visai nesudėtingą užduotį, bet ji apvers aukštyrų kojomis visą Skočio gyvenimą.

Hitchcockas, pasirinkęs prancūzų Pierre'o Boileau ir Tomo Narcejaco romaną „Prisikelti iš numirusiųjų“, naudė labai painią „Svaigulio“ intrigą, kurios ilgai negali suvokti nei žiūrovai, nei pats seklys. Paniškos aukščio baimės kamuojamas Skotis Fergusonas yra priverstas pasitraukti iš pareigų, tačiau senas draugas paprašo pasekti jo žmoną Madleną, kuri pastaruoju metu ėmė keistai elgtis. Panašu, kad Madlenai ramiai gyventi neleidžia senos šeimos šmėklos, ypač jos prosenelė, nuskendusi prieš daug metų. Sekdamas šią paslaptingą moterį, Skotis pajunta jai simpatiją, todėl patiria siaubingą sukrėtimą, kai Madlena nuo aukštos varpinės šoka žemyn, o jis dėl paniškos aukščio baimės negali užkirsti kelio savižudybei.

Neatskleisdamas tolesnių įvykių, tik pasakysiu, kad netrukus gatvėje Skotis sutiks moterį, stulbinamai panašią į Madleną, bet ji bus ne brunetė, o blondinė (abi vaidina aktorė Kim Novak). Kas tai – protu nesuvokiama mistika, haliucinacijos? O gal klastingas kažkieno planas? Jeigu taip, tai ko juo siekiama?

Stewartas pagrindinį vaidmenį suvaidino ir filme „Lango į kiemą“ (1954), sukurtame pagal Cornellio Woolricho kriminalinį romaną „Panašu, kad tai žmogžudystė“. Profesionalus fotografas Džefris, darydamas lenktynių nuotraukas, susilaužė koją, todėl savo bute Niujorke didžiąją laiko dalį praleidžia, pro langą stebėdamas kaimynus. Tokius smalsuolius įprasta vadinti vujeristais. Bet ne visada šis žodis reiškia nesveiką nukrypimą nuo normos. Bent jau taip manė Hitchcockas: „*Galiu lažintis, kad devyni žmonės iš dešimties, matydami priešais esančio namo lange nusirenginėjan-*

čią moterį arba kambaryje kažką darantį vyrą, sustos ir ims stebėti. Niekas nenusisuks ir nepasakys: „Tai ne mano reikalas“. Žmonės galėtų užsidaryti langines, tačiau to nedarys, verčiau stovės ir žiūrės.“⁴⁸

Žiūrėti per langą Džefriui, kuris dėl sugipsuotos kojos priverstas sėdėti invalido vežimėlyje, – vienintelė pramoga. Juolab kad stebėti tikrai yra ką – šokėja atlieka gimnastikos pratimus, kompozitorius prie fortepijono kuria naują melodiją, senyva bevaikė porėlė rūpinasi šuneliu, vieniša moteris bando susirasti partnerį, o du jauni sutuoktiniai nuolatos vaidijasi. Būtent ši pora ir patraukia Džefrio dėmesį. Kai piktoto kaimyno žmona, kilus triukšmingam skandalui, dingsta iš stebėjimo zonos, Džefris pradeda įtarinėti, kad vyras ją nužudė. Kuo ilgiau Džefis stebi paslaptingą butą, tuo labiau stiprėja jo įtarimai...

O „Marnės“ pagrindinė herojė (Tippi Hedren anksčiau vaidino Hitchcocko „Paukščiuose“) yra šaltų nervų kleptomanė. Ji dažnai keičia išvaizdą, bet visuomet veikia pagal tą patį scenarijų – iš pradžių užkariauja darbdavių pasitikėjimą, po to apšvarina jų seifus ir dingsta kaip į vandenį. Tačiau įsidarbinusi našlio Marko Rutlendo (Seanas Connery) biure, ji priėjo liepto galą. Darbdavys atpažįsta vagilę, nes buvo vienos firmos, kurią ši apiplėšė, klientas. Bet į policiją Markas nesikreipia net ir tada, kai Marnė pavagia iš jo dešimt tūkstančių dolerių. Atvirkščiai – paseka ją ir šantažu priverčia, kad už jo ištekėtų.

Tokiu būdu jis tikisi išsiaiškinti keisto Marnės elgesio priežastis. Pamažu Markas supranta, kad ji ne tik kleptomanė, bet ir psichopatė, kenčianti nuo daugybės kompleksų ir fobijų. Markas, tarsi patyręs psichoanalitikas, ragina Marnę nepasiduoti baimei ir atsikratyti praeities fantomų.

Hičas ir jo aktoriai

Hitchcockas nemėgo psichologinės vaidybos, mėliau pasitelkdavo aktorių tipažus, suteikdamas jiems visiškai priešingą reikšmę. Amerikoje jis filmavo garsiausias Holivudo gražuoles, simpatiškausius aktorius, kuriems dažnai skirdavo charakteringus

piktadarių, sadistų, žudikų vaidmenis, griaudamas nuostatą, kad simpatiški, išvaizdūs aktoriai privalo vaidinti vien teigiamus personažus. Hitchcockas tarsi ragino nespėti apie žmogų pagal jo išvaizdą, juk už patrauklaus fasado dažnai slypi iškrypėliškas vidus.

Tipiškas pavyzdys – „Psichopatas“ (1960), sukurtas pagal Roberto Blocho romaną (kad žiūrovai anksčiau laiko nesužinotų, koks filmo siužetas, režisierius liepė asistentams išpirkti visus knygynuose esančius šios knygos egzempliorius). Viskas prasideda nuo banalios vagystės – simpatiška sekretorė Marion Krein (Janet Leigh) pasisavina didelę pinigų sumą ir skuba pas savo meilužį, bet pasinaudoti lengvais pinigais jai neteks. Nuolat augančią įtampą režisierius sumaniai kuria jau nuo titrų (tai irgi svarbus Hitchcocko stiliaus bruožas). Gerai perpratęs žmogaus prigimtį ir psichologines baimės priežastis, režisierius žinojo, kad jos yra ne išorinės, o vidinės. Geriausiais savo filmais įrodė, kad didžiausi košmarai tyko banalioje kasdienybėje, mirtina grėsmė kyla tada, kai niekas nekelia jokių ypatingų įtarimų. Apie tai nuolat perspėja Bernardo Herrmanno muzika – įtampos kupini disonansai nuo pat pradžios veda prie pirmos kulminacijos pakelės motelio vonios kambaryje. Virtuoziškas šios scenos montažas (per 45 sekundes žiūrovai pamato 70 skirtingais rakursais nufilmuotų uždaros erdvės planų) yra tikras šedevras.

Anthony's Perkinsas įtikinamai suvaidino šizofrenijos kamuojamą motelio prižiūrėtoją Normaną Beitsą. Bet šis profesinis triumfas, galima sakyti, sugadino aktoriaus karjerą – jis buvo pasmerktas ir toliau vaidinti monstrus, prisidengusius simpatiško, jautraus žmogaus kauke. Vien Normaną Beitsą aktorius vėliau vaidino dar tris kartus (1983, 1986 ir 1990 m.), vieną „Psichopatą“ netgi pats režisavo, tačiau tai buvo tik blankios Hitchcocko šedevro kopijos.

Apie Hičo santykius su aktoriais pasakojami anekdotai. Kai kuriuos į apyvertą paleido pats režisierius,

Psichopatas

vadindamas kino aktorius „*naminiais galvijais*“. Pasak jo, tūkstančiai laukinių sparnuočių „Paukščiųuose“ (1964) jam sukėlė mažiau problemų negu vienos Holivudo žvaigždės kaprizai.

„Paukščių“ siužetas prasideda San Francisko gatvėje, kai elegantiška pasiturinti moteris Melani Daniels, eidama į gyvūnų parduotuvę, pastebi danguje tuntą paukščių, grėsmingai sukančių ratus ir klykiančių. Tamsūs įniršusių paukščių siluetai nardė ekrane visomis kryptimis nuo pat pradžios titrų. Tokie grėsmingi kontrapunktai įtemptą nerimo atmosferą sukūrė dar prieš prasidedant siužetui. Šįkart Hitchcockas visiškai atsisakė muzikos (tik viename epizode vaikai dainuoja mokykloje), per visas dvi valandas maksimaliai išnaudojęs natūralių garsų teikiamas galimybes. Ištikimas bendradarbis kompozitorius Bernardas Herrmannas titruose pavadintas garso konsultantu (jis iš tikrųjų eksperimentavo su tada dar labai nauju garsų mikširavimo prietaisu).

Filmo ekspozicijoje pasirodo pats Hitchcockas, su dviem šuneliais išeinantis iš San Francisko gyvūnų parduotuvės. Čia Melani atsitiktinai susipažįsta su jai iš pirmo žvilgsnio patikusiu teisininku Miču Breneriu (Rodas Tayloras) ir netrukus vyksta į pamario miestelį Bodega Gėj, kur Mičas leidžia savaitgalius su valdinga motina ir seserimi. Iš pažiūros ramus kurortinis miestelis pasitinka atvykėlę labai nesvetingai – jau pirmą dieną moterį, dar nespėjusią išlipti iš valties, aršiai užpuola žuvėdra. Vėliau agresyvių paukščių išpuoliai darosi dažnesni, sparnuočiai elgiasi vis įžūliau (pul-

dinėja iš mokyklos grįžtančius vaikus, net sukelia sprogimą degalinėje). Kodėl paukščiai pasiuto ir paskelbė žmonėms karą? Aiškaus atsakymo negausime, bet galimų versijų esama per akis. Finale pagrindiniai herojai pabėga iš paukščių terorizuojamo pamario. Kas bus toliau, galima tik spėlioti.

Kartą paklaustas, kas jo filmuose išgavo maksimalų efektą, režisierius, užuot vardijęs su juo dirbusias Holivudo garsenybes, paminėjo... pieno stiklinę, kurioje pagal situacijos logiką galėjo būti nuodai („Įtarimas“, 1941), rūsyje gulinius šampano butelius, kuriuose naciai neva laikė uraną, reikalingą atominiai bombai („Prasta reputacija“, 1944), suglamžytą popierėlį, nuo kurio turinio priklausė nekalto žmogaus gyvybė („Jauna ir nekalta“, 1937), ir aktorių Cary Grantą, kukurūzų lauke nežinia kodėl persekiojantį trąšas barsantį lėktuvėlį („Į šiaurę per šiaurės vakarus“).

Ne visiems aktoriams patiko, kad režisierius ragino juos nesijausti pačia svarbiausia filmo dalimi, bet šios metodikos Hitchcockas laikėsi visą gyvenimą. Savo požiūrį aiškino paprastai: „Noriu, kad mano aktoriai būtų žmonės iš kūno ir kraujo. Vyras turi būti velniškai patrauklus, o panelė turi būti plačiai atmerktomis akimis, turėti apvalų bei skaisčių veidėlį ir, žinoma, ryškias kūno linijas. O visa kita palikite man“. Kai aktorė Mary Anderson režisieriaus paklausė, koks, režisieriaus nuomone, svarbiausias jos privalumas, išgirdo: „Jūsų didžiausias privalumas yra tai, ant ko sėdite, brangute.“

Filmavimo aikštelėje Hitchcockas buvo tikras despotas, bet kartu ir didžiausias autoritetas, garsėjęs pedantiškumu. Jis pats rūpinosi net menkiausiomis filmų detalėmis. Dar prieš Antrąjį pasaulinį karą Anglijoje sukurti filmai „Trisdešimt devyni laipteliai“, „Dama išnyksta“ buvo vadinami kriminalinio žanro šedevrais, o pats Hitchcockas – geriausiu Jungtinės Karalystės režisieriumi. Nenuostabu, kad juo susidomėjo Holivudas ir pakvietė dirbti į Ameriką. Jau pirmasis čia sukurtas filmas „Rebeka“ (1940) gavo Oskarą kaip geriausia metų drama, o aktorė Joan Fontaine sukūrė vieną įspūdingiausių savo vaidmenų.

Vėliau režisierius suteikė galimybę sublizgėti ir kitiems talentingoms aktorėms – švedei Ingridai Bergman,

būsimai Monako kunigaikštenei Grace Kelly, populiarioms dainininkėms Doris Day ir Julie Andrews, Hitchcocko blondinėmis vadintoms Kim Novak ir Janet Leigh, filmavo net legendinę Vokietijos primadoną Marlene Dietrich. Visos jos vaidino tą patį moters tipą, ir tai buvo savotiškas režisieriaus principas: „*Nemėgstu moterų, kurios visai apfišuoja savo seksualumą. Mano moters idealas – šalta, subtili, paslaptiinga, nordiško temperamento moteris. Tik su tokia moterimi gali kas nors atsitikti ant užpakalinės automobilio sėdynės.*“

Galima pamanyti, kad Hitchcockas buvo tipiškas patvirkusios bohemos atstovas, tačiau ciniko kaukė maskavo jautrią prigimtį ir vaikystėje įsišaknijusius kompleksus. Režisierius buvo konservatyvus katalikas, geras žmonių sielų žinovas. Bet svarbiausia – gerai išmanė filmų kūrimo paslaptis. Filmavo gražiausias pasaulinio kino „žvaigždes“, bet visą gyvenimą liko ištikimas savo žmonai Almai, su kuria gyveno penkiasdešimt ketverius metus.

Davidas Parkinsonas knygoje „Kino istorija“ pavadino Hitchcocką „fatalistu, moralistu ir stiliaus maniaką“, kuris „sukūrė savitą ir išskirtinį pasaulį, sudėtingą režisūrą paslėpdamas po iš pažiūros nerūpestingu komedijos, meilės istorijų ir nuolat augančios įtampos lydinio“. Kai režisierius 1980-aisiais mirė, vienas velionio draugas pavadino jį „pačiu moraliausiu mūsų laikų ciniku“. O kitas pasakė dar vieną neginčytiną tiesą: „Alfredas Hitchcockas yra žinomiausias režisierius visuose kontinentuose, išskyrus Antarktidą. Bet ir tai tik todėl, kad pingvinai į kiną nevaikšto...“⁹ ■

¹ Хичкок / Трюффо. Москва. 1996, p. 13.

² Peter Ackroyd. Alfred Hitchcock. 2016.

³ Stevenas Jay Schneideris. 1001 filmas, kurį privalai pamatyti per savo gyvenimą. Vilnius: Naujoji Rosma. 2007, p. 77.

⁴ Трюффо о Трюффо. Фильмы моей жизни. Москва. 1987, p. 73.

⁵ Éric Rohmer, Claude Chabrol. Hitchcock, the first forty-four films, 1957.

⁶ Jane E. Sloan. Hitchcock. The Definitive Filmography. 1995, p. 28.

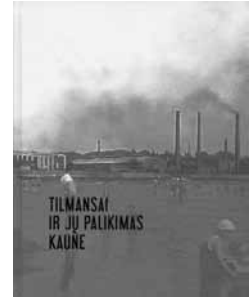
⁷ Хичкок / Трюффо. М., 1996, p. 91.

⁸ Ten pat, p. 125.

⁹ David Parkinson. Kino istorija. 1999, p. 122.

TILMANSAI – ATRASTAS KAUNO ISTORIJS PUSLAPIS

*Su muziejininke Aldona SNITKUVIENE
ir Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus vadove
Ina PUKELYTE kalbasi Elvina BAUŽAITĖ*

Mykolo Žilinsko dailės galerijoje atidaryta paroda „Atminties kodas: Tilmansų palikimas Kaune“, veikianti iki gruodžio 31 d., – išskirtinis kultūros įvykis, bylojantis apie Kauną, jo istoriją, būtajį laiką, žvelgiant per vienos vokiečių šeimos paveldo prizmę. Ekspoziciją papildo Aldonos Snitkuvienės monografija „Tilmansai ir jų palikimas Kaune“.

Elvina Baužaitė. *Kuo ši paroda išskirtinė Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus ekspozicijų kontekste?*

Ina Pukelytė. Tilmansų palikimo paroda unikali tuo, kad įtakingiausios Kauno vokiečių šeimos butyje naudoti artefaktai tarsi atskleidžia tarpukario verslininkų kasdienybę Laikinojoje sostinėje. Tokių pasakojimų nėra gausu. Įvairūs eksponatai (porceliano gaminiai, skulptūros, graviūros, spaudos leidiniai, baldai, šviestuvai) perteikia vienos šeimos gyvenimo būdą. Tai vieniša, išsami istorija, atskleidžianti ištisą epochą. Juolab kad paroda tęsiasi ir už Žilinsko galerijos ribų. Lankytojams parodomi pastatai, gatvės, kuriose buvo įsikūrę Tilmansų fabrikai ir biurai (dabar tai priklauso „Akropolio“ kompleksui), parodoma, kur stovėjo mediniai Tilmansų šeimos namai. Kauniečiai iš naujo atranda savo miestą, jame gyvenusius ir kūrusius žmones.

Tilmansai, Lietuvoje atstovavę tautinei vokiečių mažumai, svariai prisidėjo prie mūsų šalies kultūros puoselėjimo. Gal ketinate šią ekspoziciją pristatyti Vokietijoje?

Džiugu, kad rengiant parodą talkino ir Tilmansų šeimos nariai, padėję sudaryti genealoginį medį. Dalis jų jau lankėsi Kauno parodoje. Tilmansams, dabar gyvenantiems Vokietijoje, jų šeimos gyvenimas Kaune yra toks pats atradimas kaip ir mums, kaunie-

čiams. Svarstome, kaip būtų galima pasakojimą apie vokiečių fabrikanto gyvenimą tarpukario Lietuvoje pristatyti vokiečiams. Tikimės, šią unikalią parodą galės pamatyti ir Tilmansų tėvynainiai Vokietijoje.

Grįžkime prie ekspozicijos Kaune. Kaip kilo tokia idėja ir kaip vyko tas ketverių metų tyrinėjimo darbas?

Aldona Snitkuvienė. Nei monografija, nei paroda nebuvo planuotos iš anksto. Dirbdama archyvuose, visada viliauosi, kad pavyks atsekti nežinomas eksponatų istorijas. Vieną dieną Vilniuje, Kultūros paveldo centro Paveldosaugos skyriuje, Dokumentų fonde, lydėjo sėkmė, nes užsakytoje byloje tarp daugelio kitų dokumentų radau įrištą ilgą meno kūrinių registrą, kurį sudarė Kultūros paminklų apsaugos įstaigos įgalioti ekspertai. Jį skaitydama atpažinau kelis mūsų skyriuje saugomus eksponatus. Pagal šio dokumento kopiją pavyko identifikuoti visus šiame registre aprašytus objektus.

Paašškėjo, kad Herbertui Tilmansui, vienam iš paskutinių šios šeimos atstovų, likusių Kaune, 1941 m. repatrijuojant į Vokietiją, Kultūros paminklų apsaugos įstaiga nedavė leidimo išsivežti daugelio meno vertybių, priklausiusių jo tėvams. Jos buvo perduotos Kauno valstybiniam kultūros muziejui (dabar Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus). Tačiau karo

Ekspozicijos fragmentas

metais jų registras dingo, ir beveik 80 metų nežinota, kam priklausė šios muziejuje saugomos vertybės.

Kilo mintis šį rinkinį pristatyti visuomenei, bet labai trūko informacijos apie pačius savininkus ir jų veiklą Kaune. Verslo istorija man svetima sritis, tačiau norėjosi nors kukliu leidiniu pristatyti užmirštą Lietuvos istorijos puslapį.

Su kokiais iššūkiais susidūrėte, tyrinėdama Tilmansų paveldą?

Didžiausias iššūkis – nustatyti gausios šeimos narių giminystės ryšius. Giminės genealogija padėjo prapasti Tilmansų tarpusavio santykius, bendrą jų veiklą, nustatyti, kam priklausė išlikusios meno vertybės, kas jas įsigijo. Tilmansų vilos interjero rinkinys atskleidė savininkų skonį, dvasinius prioritetus, interesus, poreikius, išprusimą ir finansines galimybes. Tilmansai priklausė to meto ekonominiam elitui, turtingiausiajam Lietuvos gyventojų sluoksniui. Stambūs verslininkai ne tik steigė fabrikus, vertėsi prekyba, plėtojo finansinę

veiklą, aptarnavimo sferą, bet ir dalyvavo miesto valdyje, rėmė švietimą, kultūrą, buvo dosnūs mecenatai. Artimai bendravo su Kauno inteligentija.

Kokia bendroji Tilmansų paveldo reikšmė?

Tikiuosi, pristačiusi sėkmingus praeities verslininkus Tilmansus bent kiek papildžiau Lietuvos verslo panoramą. Materialinių vertybių kūrėjai paprastai nepelnytai užmirštami, o atsigręžti į praeitį būtina, ne veltui sakoma, kad istorija – didžioji gyvenimo mokytoja.

Lietuvos verslo istorijai skirtų darbų beveik nėra. Aš, menotyros specialistė, nekėliau sau ambicingų planų užpildyti šią spragą. Manau, broliai Tilmansai, iš prigimties būdami labai verslūs, turėdami nemenką patyrimą metalo apdirbimo srityje, tiesiog pajuto galimybę gerai uždirbti, gamindami metalo dirbinius milžiniškai Rusijos imperijos rinkai. Sekdami savo brolių, gyvenančių Vokietijoje, pavyzdžiu, jie dosniai rėmė daugelį sričių, darydami įtaką mokslo, kultūros, meno plėtrai Lietuvoje.

Mykolo Žilinsko dailės galerijoje eksponuojami Tilmansų palikimo artefaktai nebuvo kolekcinis, muziejinis rinkinys, viskas naudota jų gyvenamojoje aplinkoje. Ką šie daiktai byloja apie jų savininkų mentalitetą, vidinę kultūrą?

Norint gražiais, vertingais daiktais įprasminti savo buitį, reikia ne tik lėšų, bet ir išprusimo. Tilmansai nestokojo nei vieno, nei kito.

Be abejo, šis rinkinys kaip visuma yra istoriškai unikalūs, vertingas. Išskirtiniai eksponatai yra XVIII a. miniatiūros, porceliano dirbiniai iš kinų porceliano sostinės – Dzingdedženo. Lankytojai gėrėsi Meiseno manufaktūros dirbiniais, dažnai teiraujasi apie kinų bei japonų porceliano gaminius, porceliano ir fajanso dirbinių ženklumą, stalo įrankių paskirtį ir t. t.

Gausus būrys atvykusių į knygos pristatymą ir didelis parodos lankomumas leidžia daryti išvadą, kad kauniečiams įdomi jų miesto praeitis.

Dėkoju už pokalbį.

■

Vadimas Mesiacas, rusų poetas, prozininkas, leidėjas, gimė 1964 m. Tomske. 1994–2004 m. *Stevens Institute of Technology* vadovavo rusų-amerikiečių kultūrinei programai, išleido prestižinę rusų poezijos antologiją anglų kalba *Crossing Centuries*. 2006 m. pradėjo leidybinį projektą *Russkij Guliver*. Daugybės premijų laureatas. Jo kūrybą vertino Josifas Brodskis, Viačeslavas Ivanovas ir kt. Jo proza, pasak Kolorado universiteto profesoriaus Marko Lipovetsky'o, patenka į erdvę tarp Sergejaus Dovlatovo ir Henry'o Millerio.

Vertėjas

Vadim MESIAC

„BABILONO“ STOTIS

Long Ailande 1997 m. gegužės 17 d. iššokau iš traukinio, važiavusio iš „Babilono“ stoties. Traukiniui įnirtingai didinant greitį, nuskriejau iki pat platformos galo ir drėbiausi vos už keleto centimetrų nuo betoninio stulpo. Palietęs šiurkštų jo paviršių, supratau, kad per stebuklą likau gyvas. „Reikėjo iššokti viena sekunde anksčiau“, – pasakiau sau, dar nenujUSDamas jokių griauančių apgautos vidinės baimės padarinių. Reikia mokytis viską apskaičiuoti. Net absurdiškiausi poelgiai turi būti racionaliai suplanuoti, svarsčiau, stebėdamas skautus, besileidžiančius viaduko laipteliais. Buvau visiškai blaivus. Nusižudyti neturėjau jokios dingsties. Romantika jau seniai buvo išgaravusi iš galvos. Beprotybė nebemadinga. Žinojau, kad esama žmonių, kurie nuolat save išbanda, tačiau aš tokiems nepriklausiau – man neužtektų nei sausgyslių jėgos, nei nervų.

Senutės, vilkinčios džinsiniu kombinezonu, paklausiau, gal duotų cigaretę. Ji iškart ištiesė kelias plonas *Winston* su mentolu. Dėkingas pažvelgiau jai į akis, bet užsiriškyti nespėjau. Atlėkė *električka*, ir keleivių srautas nešte nunešė mane į vagoną kartu su geraširde senute ir jaunųjų seklių būriu. Stebėjau juos per visą kelionę. Jie irgi žiūrėjo į mane smalsiai, bet su atsargia vaikiška pagarba. Atrodė, turime kažkokią bendrą paslaptį, bet apie ją nesikalbame.

Mano reikalai buvo ne kokie. Kontraktas su koledžu, kuriame tada dirbau, ėjo į pabaigą. Naujo darbo neradau, draugavau su keistais tipais iš pusiau nusikalstamo pasaulio, miegojau su atsitiktinėmis moterimis. Amerikoje daugiau nebeturėjau ką veikti. Rusijoje irgi. Kita

vertus, žinojau, kad kažką supratau. Suformuluoti, koks tas žinojimas, nebūčiau sugebėjęs net kankinamas. Tačiau jis ne tik palaikė mane, bet ir įkvėpė skrydžiams.

Iš traukinio iššokau todėl, kad suabejojau, ar jis važiuoja man reikiama kryptimi. Idiotiška mintis. Kur dar galėtų važiuoti traukinys iš Long Ailando, jeigu ne į miestą? Ir čia staiga trumpas sujungimas, toks sprigis, kad aš atsiduriu prie žibinto perone. Vidutinio amžiaus krizė (jeigu ji iš tikrųjų egzistuoja) atbukina savisaugos instinktą.

Grįžau iš draugės, su kuria neseniai susipažinau viename džiaz festivalyje. Per pertrauką išėjome į gatvę parūkyti, apsikeitėme telefonais. Dėdė Vova, su kuriuo tada gyvenau Niu Džersyje, patarė, kad pasiūlyčiau panelei užsiimti seksu.

– O jeigu ji tam nelinkusi?

– Linkusi, linkusi, būk tikras.

Jis neklydo. Kitą dieną mudu susitikome jos bute Yst Saide. Po to ji pakvietė mane į Long Ailandą, bet į namus kol kas nesivedė, pasiūliusi apsistoti baltame fligelyje Atlanto pakrantėje.

Mudviejų pramogos truko neilgai. Iš komandiruo-tės grįžo jos vyras, taigi buvau priverstas nešdintis namo. Tačiau visai nesijaudinau, nes visa tai, kas nutiko, man atrodė gyvenimiškos smulkmenos.

Moteris pamanė, kad iššokau iš traukinio dėl jausmų pertekliaus. Tai glostė savimeilę.

Išlipęs Pen stoties perone, automatiškai ėmiau brautis išėjimo link. Šia stotim naudodavausi dažniau negu

Centrine. Man patikdavo slankioti pro prekystalius, išsibarsčiusius priešais stotį, klausytis, kaip viešųjų tualetų kabinose šnekučiuojasi benamiai. Tačiau šiandien rūpėjo kitkas. Išėjau į gatvę, paskendusią kino garuose, ir su marga minia nuplaukiau *Time Square* link. Visada įtariau, kad šis miestas jaučia mano vienišumą ir slapta stengiasi netiesiogiai padėti. Mitu apie šiurkštų ir žiaurų Niujorką aš netikėjau. Jeigu jis ir buvo žiaurus, tai lygiai tiek, kiek man to reikėjo.

Stabtelėjęs kažkokioje kavinėje, išgėriau dvigubą *Amarretto Di Saronno*, nors kitomis aplinkybėmis prie to ponii likerio nebūčiau net prisilietęs. Gėrimas nesuteikė žvalumo, nes nutekėjo gerklėn kaip saldus vaistininčių sirupas. Supratau, kad eilinį kartą pasielgiau idiotiškai, bet nieko negalėjau su savimi padaryti. Dar daugiau – jutau, kad tokie poelgiai pilasi iš manęs tarsi lavina.

Pagaliau prisikasiau iki savo namų Džersio Sityje. Dédé Vova kreivai dėbelėjo, lyg pajutęs kažką negero.

– Nuo įniršusio vyro sprukai virvinėmis kopėčiomis? – paklausė.

– Nušoviau tą tipą per dvikovą.

Vova nusivaipė ir šalta konstato:

– Vis dėlto tu kažką rezgi.

Jis buvo teisus, nors jokių ypatingų planų aš neturėjau. Mudu užkandom virtų bulvių su silke iš vietinės rusų krautuvės. Jam pasiūlius degtinės, griežtai atsisakiau. Negalėjau suprasti, kodėl vis užplūsta baimė – lyg ir niekas nepasikeitė, bet aš buvau jau visai kitas žmogus.

– Kas atsitiko? – sunerimo dédé Vova. – Tu nenori degtinės?

– Aš iššokau iš traukinio, – atsakiau. – „Babilono“ stoty.

– Tu degraduoji, – diagnozavo dédé Vova. – Greitai imsi pjaustyti venas ir nuodysiesi dimedroliu. Tave reikia izoliuoti nuo visuomenės.

Pas mus užėjęs Didysis Vasilijus akimirksniu įvertino situaciją ir nuvežė mane atgal į miestą, pasak jo, kad prasivėdinčiau. Neprieštaravau. Aplankėme kelis rusų restoranus. Vienas iš pažįstamų, kuriuos ten sutikau, nusistebėjo, kad esu labai pasikeitęs.

– Tu subrendai, – pasakė jis, nors vargu ar tai buvo komplimentas.

Kaip išvis galima subręsti per dvi–tris valandas.

Netrukus garsiai dainavau, kaip naktį „iššokau iš *električkos*“, gyriausi tuo, svaitydamas nuorūkas kairėn dešinėn, ir plūdausi. Apimtas pavėluotos baimės, pasi-jutau įgaunantis kažkokių ypatingų teisių. Žodis „Babilonas“ man prisipildė prasmės, atsiduodančios nepralietu krauju ir priešmirtiniu žinojimu kalbos, kuri buvo vartojama iki pat negailestingo momento, kai staiga ji ėmė ir išsiskaidė. Dabar bendravau su žmonėmis amžinybės, akimirksniams atvėrusios man savo horizontus, fone. Visų veidai susiliejo į vieną nemalonią dėmę. Prisilietimai prie pažįstamų ir nepažįstamų moterų įgavo globėjišką pobūdį. Bet kokia apšviesta patalpa priminė gimtuosius namus. Likimas ir ši sykių žvelgė į mane pro pirštus, vėl palikdamas sveiką ir gyvą.

„Rusų samovare“ sutikome Selmą Virt su gerbėju, profesionaliu kortuotoju. Įžengę vidun, įsitaisėme prie jų staliuko.

– Aš pasipiršau tavo Selmai prieš savaitę, – pasakiau Borisui, pasisveikindamas. – Dabar laukiu, kaip išspręs mano likimas.

– Viską žinau, – atsakė lošėjas. – Ji svarsto tavo pasiūlymą. O aš atlieku psichoanalitiko vaidmenį.

Jo balse pajutau kartėlį. Mano žodžiai irgi nebuvo labai mandagūs. Abu pasivaišiname spanguolių užpiltine, pakeldami tostą už drąsiųjų beprotybę. Kiek svirduliuodamas nuėjau pasisveikinti su restorano savininku. Jis mane apkabino, bet paprašė elgtis kiek ramiau.

Restorane vakarieniavo teatras *Sovremennik* iš Rusijos. Kadaise, dar būdamas paauglys, susitikdavau su artistais jaukiame provincijos miestelyje ant upės kranto. Ateitis atrodė be galo šviesi. Baiginėjau dešimtą klasę. Teatro trupė atvažiavo gastrolių į mano gimtąjį užkampį. Tėvas draugavo su aktoriais, jie ateidavo pas mus į svečius. Tabakovas skambindavo telefonu ir šaukdavo, mėgdžiodamas multiplikacinio filmo personažą: „Genka! Genka!“ Jo žmona Lusia Krylova dalijosi planais, kad pirs naują garažą. Galina Volček varė monumentalius tostus. Gražuolė Nejolova vadino mane gražuoliuku...

Gerkle užkilus girtam sentimentalumui, priėjau prie staliuko, kur sėdėjo artistai.

Papasakojau jiems apie bendrą poilsį su Olegu Tab-

kovu turistinėje bazėje, kur vieną savaitgalį nuvykome su tėvu ir jo draugais. Eršketai, ištraukti iš bučių, šokčiojo ant lentinio stalo, įkasto į žemę Obės pakrantėje. Spiritas iš aliuminio kanistrų upeliais tekėjo į aliumininius puodelius. Pasakojau ne apie santykius su įžymybe, tiesiog prisiminiau prarastąjį rojų.

– Ryte iš barako eidamas į išvietę, – dėščiau jiems, – sutikau jūsiškį Šelenbergą, kuris pajuokavo: „Jūs – į, o aš – iš.“

Jie klausėsi su pasidygėjimu, retkarčiais pakeldami puspilnes taures.

– Tada prie upės prisipažinau, kad nuo tam tikro laiko bijau šokti į vandenį žemyn galva, nes vaikystėje šokinėdamas gavau traumą.

– Na ir nešokinėk, – filosofiskai atsakė Tabakovas. – Aš, pavyzdžiui, nemoku plaukti ir visai nenoriu to išmokyti. Patausok jėgas kažkam kitam.

Prasibrovęs prie pažįstamo taperio, paprašiau, kad pagrotų Vertinskį. Paėmiau mikrofoną ir užtraukiau „Jūsų pirštai kvepia smilkalais“, bet po žodžių „žilutėlis diakonas“ užmiršau, kas toliau. Pro šalį einančią moterį pakviečiau lėto šokio. Ji buvo apsitempusi geltona čezančia suknele, kūninga, visa galva aukštesnė už mane. Pasakė, kad Niujorke ketina leisti madingą žurnalą *Плюш*.

– Jūsų nuostabiai tuščios akys, – pasakiau jai, mums bešokant.

Netrukus Vasilijus mane išsivedė. Kai jiedu su Borisu nuėjo parūkyti, Selma rimtu tonu pranešė, atseit jos vaikinai nuoširdžiai susirūpinę dėl psichinės mano būklės. Net pasakė, kad jam manęs gaila. Norėtų padėti, bet nežino kaip.

– Gili užuojauta? – perklausiau jos, neslėpdamas, kad tyčiojuosi. – Priimama! Štai kur tikrasis vyriškas solidarumas. Pasakyk savo lošėjui, kad juo didžiuojuosi.

Grįždamas namo į Niu Džersį, per Vasios *hondos* langus švysčiojau savo pirmojo romano egzempliorius. Tais laikais dar buvau knygofilas. Knygos gulėjo ant užpakalinės automobilio sėdynės tam atvejui, jeigu reiktų padaryti kam nors įspūdį. Dabar, pleksėdamos į asfaltą, krisdamos prie gaisro hidrantų, jos darė nemokamą reklamą. Iš Rusijos man atsiuntė visą dėžę. Višiams, kam galėjau, jau išdovanojau. Daugiau norinčių

neatsirado. Dariau viską, kad įsigyvenčiau į vaidmenį ir pateisinčiau kortų šulerio užuojautą. Vaidinau kankinį, imitavau tėvynės ir šlovės ilgesį, tačiau rimtai nevertinau nei savo, nei aplinkinių gyvenimo. Galėjau teisintis, kad išsidūksiu ir persigalvosiu, tačiau iš esmės visada išlaikiau sveiką protą. Kad ir ką daryčiau – trankyčiausi su senmergėmis ar šokčiau iš traukinio, – žvelgiau į save iš šalies. Laimingas mano gyvenimas tekėjo ten, kur laikinai buvau jį palikęs. Todėl visada galėjau grįžti atgal, skirtingai nuo daugybės savo draugų ir pažįstamų.

Vasia stabtelėjo prie paradinių namo durų. Atsisveikinęs su juo, atsisėdau priebutyje ant slenkščio. Buvo šilta gegužės naktis. Po šiukšlių kontenerius mėsliai ir nespėriai knaisiojosi oposumai. Prie šitų milžiniškų žiurkių jau pripratau – priešais stūksančiame apleistame name buvo įsikūrusi ištisa jų vada. Kuproti, nušūrę padarai su žemyn nuleistais šlykščiais snukiais vien savo išvaizda neretai sukeldavo moterims isterijos priepuolį. Žiūrėdamas į juos pagalvojau, kad tuo pat metu galima atrodyti ir apgailėtinais, ir gąsdinamai.

Prie manęs priėjo šuo su nutrauktu pavadėliu ant kaklo ir įsirimė snukių į pilvą. Perkarės, šviesaus kailio, jis atrodė nepadoriai nuogas. Paglosčiau jam galvą, pakasiau paausius, žibinto šviesoje gaudydamas blusas. Dėdė Vova ir užtiko mane, užsiėmusį šia komiška veikla.

– Tau skambino kažkokia Hilda. Ta pati? – Jis įkišo plaštaką į patriarchišką savo barzdą. – Matyt, jai patikai.

– Koks skirtumas, Volodia, kaip apgausi likimą? – atsakiau jam, rodomojo piršto sprigtu numušdamas blusą.

Tą sekundę suformulavau savo egzistencijos legendą. Mano užduotis – pasiekti aukščiausią nenusipėjamumo laipsnį.

– Patausok jėgas kam nors kitam, – Volodia geraširdiškai pasukiojo pirštą prie smilkinio.

Pabandžiau atsistoti, bet kojos neklausė. Atsikvėpia, prispaudžiau šuns snukį sau prie krūtinės. Ju tau jo kailio ir vasarnamio pelėsių kvapą. Atsiguliau ant šaligatvio, išsitiesęs visu kūnu kaip šuo, ir pravirkau. ■

Išvertė Julius KELERAS

ŠIMTMEČIŲ LIETUVIAI (KALBA IR RAŠTAS)

Lietuviai, šimtmečių šimtmečius gyvenę be rašto, nepaprastai išstobulino savo kalbą – apipynė Lietuvą sakmėmis, legendomis, padavimais ir pasakomis, išdairavo džiaugsmus ir vargus, apraudojo netektis, patirtį ir išmintį kaupę patarlėse, priežodžiuose, mįslėse. „*Tauta, laisvai kurdama savo kalbą kaip žmogiškosios veiklos įrankį, tuo būdu pasiekia šį tą aukštesnio; išėjusi į meno kūrybos ir mąstymo kelią, tauta jau daro grįžtamąjį poveikį kalbai*“ (Vilhelmas Humboldtas). Bet ar visada tauta ir kalba daro viena kitai teigiamą grįžtamąjį poveikį?

Įrankiai ir priemonės paprastai būna šalia žmogaus, o kalba – ne paprasta bendravimo priemonė, ji yra pati kalbančio žmogaus esmė. Tačiau internetinėje bendruomenėje kalba laikoma tokiu pat įrankiu kaip koks kaltas, kirvis, pjūklas ar kompiuteris. Aukštojo mokslo diplomą turintis žurnalistas klausia: „*Ar žmogus turi tarnauti kalbai, ar kalba žmogui?*“ Vartotojų visuomenė rinkos dėsnius taiko ir kalbai: „*Kalba esanti reikalinga tik tam, kad būtų galima susikalbėti. Todėl mažai pasaulyje paplitusi lietuvių kalba jiems neatrodo tai, kuo reiktų papildomai rūpintis: silpnieji turi išnykti pagal visus šios rinkos dėsnius*“ (Rita Miliūnaitė. Kalbos normos ir jų savireguliacija interneto bendruomenėje. Vilnius. *Lietuvių kalbos institutas*. 2018, p. 210).

Nors šnekamoji kalba pirmesnė už raštą, bet raštas jai suteikia sparnus – atsiranda daugiau laiko padirbėti protui ir išryškėti autoriaus talentui. Jei pasiseka, tai naudinga ir rašytojui, ir skaitytojui. Lietuvių literatūra rodo, kad galima parašyti tekstą taip tobulai, kaip ir sugroti muzikos kūrinį. Atsiverčiu paskutinį Juditos Vaičiūnaitės eilėraščių rinkinį „Debesų arka“ (*Lietuvos*

rašytojų sąjungos leidykla. 2000) ir girdžiu klasikinę muziką. Įspūdinga, kad visi šio rinkinio eilėraščiai parašyti vienu sakiniu-periodu. Cituoju nesirinkdama:

*Kaip greitai sutirpsta
sekundės, minutės ir valandos,
tamsios ledinės savaitės,
trumpam tik suspindusios saulėj,
kaip sniegas sutirpsta sapnai
ir kiekvienas savaip
sušvitęs išnyksta atodrėkio ūkanoj,
pro tūkstantmetę
akligatvių apdrabą
kaip srūva gyvenimo laikas,
kaip srūva per naktį,
per gūdžią viduržiemio audrą,
palikęs ant dugno
eilėraščių sunkų sidabrą* (p. 44).

Skyrybos ženklai, eilučių laužymas sakinių paverčia simfonija su prasmingomis muzikinėmis pauzėmis.

Turime ir prozos šedevrą – Romualdo Granausko trijų dalių apysaką „Jaučio aukojimas“ (1975). Tuomet autorius sakėsi parašęs apysaką tik trimisakiniais, o studentai per paskaitą manęs klausė, kaip galima vienu sakiniu parašyti visą apysakos dalį. Aiškinau, kad galima, jeigu jauti skirtumą tarp taško ir kabliataškio. Skaitant garsiai, reiktų kvėpuoti, todėl girdėtume daugybę sakinių. Tačiau, norint pamatyti, kaip mintys, susijusios priežastiniu ryšiu, teka iš vieno sakinio į kitą tarsi koks upės vanduo, raibuliudamas vienerū-

šėmis sakinio dalimis, reikėtų skaityti tyliai, susikauptus ir neskubant.

Skaičiuokime, kiek šimtmečių lietuviai kūrė kalbą, neturėdami rašto, ir susikūrė ją tokią, kad spaudos draudimo tamsoje ji gelbėjo tautą. Pirmoji lietuviška knyga – Martyno Mažvydo „Katekizmas“ pasirodė 1547 m., o Lietuva pirmą kartą rašte paminėta 1009 m., kai buvo nužudytas arkivyskupas vienuolis Brunonas. Tarp šių datų – geri penki šimtmečiai. O kiek šimtmečių lietuviškai kalbėta prieš Lietuvos vardo paminėjimą? Ieškodama atsakymo, imu Zigmo Zinkevičiaus septynių tomų „Lietuvių kalbos istorijos“ pirmąją knygą „Lietuvių kalbos kilmė“ (Vilnius. Mokslas. 1984, 389 p.). Viršelio aplanke skaitau, kad čia nagrinėjamos lietuvių kalbos ištakos, žmonių kalbėjimo raida „*nuo seniausių lingvistinė analize* [paryškinta mano – A. P.] *pasiekiamų laikų iki maždaug VII m. e. a., kai išryškėjo kalbinė struktūra, kuriai jau galima duoti lietuvių kalbos vardą*“. Įdomu, kaip lingvistinė analizė galėjo pasiekti tokias tolumas, jei nebuvo rašto?

Skaitau pratarinę: „Knygoje liečiama daug bendrųjų indoeuropeistikos ir baltistikos problemų, kurioms nagrinėti parašyta gausi literatūra. Kadangi skaitytojas ją gali nesunkiai rasti specialiose bibliografijose ir atitinkamų sričių veikaluose, tai jos išsamus nurodymas ir detalesnis aptarimas netenka prasmės, juoba kad tai užimtų labai daug vietos“ (p. 7). Šaltinių aptarti nereikia, bet nurodyti būtina, kad galėtume atskirti autoriaus išvadą, gautas tiriant pasirinktąjį objektą, nuo jau turimų šaltiniuose.

Mėginu išsiversti be šaltinių ir 38 puslapyje skaitau: „*Morfologinės struktūros požiūriu indoeuropiečių prokalbė vėlyvučiu laikotarpiu buvo tipiška sintetinė kalba su sudėtinga fleksija, ypač vardažodžių ir veiksmožodžių. [...] Visi prokalbės žodžiai buvo kaitomi* [paryškinta mano – A. P.], *išskyrusrieveiksmius, kurie atlikdavo ir šių dienų priešdėlių, prielinksnių, net jungtukų funkcijas*.“ Tikiu, kadrieveiksmiai galėjo atlikti prijungiamųjų jungtukų funkcijas. Jie ir dabar jas atlieka (pavyzdžiui: Pasakyk, kur, kada ir kaip susitiksime.), bet netikiu, kadrieveiksmis galėjo atlikti sujungiamojo jungtuko ir funkcijas. Kur pasitikrinti, kur galima rasti pavyzdį?

39 puslapyje teigiama: „*Tačiau daiktavardžiai nuo būdvardžių tada dar menkai tesiskyrė. Ryškiausių skirtumą sudarė tai, kad būdvardžiai buvo kaitomi giminėmis, o daiktavardžiai – tik ypatingais atvejais ir retai, plg. lot. equus ‘arklys’, equa ‘kumelė’.* Šiaip visais atvejais būdvardžių ir daiktavardžių formos buvo analoginės, fleksija ta pati.“ Čia netiesa. Būdvardis reiškia daikto ypatybę ir derinamas su daiktavardžiu – jei daiktavardis **neturi** giminių, tai ir būdvardis **nekaitomas** giminėmis (pvz., anglų kalboje). Be to, daiktavardžiai **nekaitomi** giminėmis, jie yra vienos kurios giminės – *stalas* (tik vyr. g.), o *kėdė* (tik mot. g.), *žvirblis* (vyr. g.), o *kregždė* (mot. g.). Kalbant apie asmenis, būdvardis rodo daiktavardžio giminę net ir tuomet, kai jo galūnė bendra abiem giminėms, pavyzdžiui: Jonas [jis] – **tikras** *akiplėša, neklaužada, mēmė* (vyr. g.); Ona [ji] – **tikra** *akiplėša, neklaužada, mēmė* (mot. g.); arba kai giminės kategoriją turinčioje kalboje svetimi žodžiai savo forma giminės neskiria: *juodas taksi, skanus ragu* (vyr. g.), bet *griežta žiuri, erdvi fojė* (mot. g.).

Lotynų kalbos *equus* – *equa* yra ne **kaitymas**, o žodžių **daryba**, kaip ir lietuvių kalbos *briedis* (vyr. g., rūšis) – *briedė* (‘briedis + patelė’), *mokytojas* (vyr. g., profesija) – *mokytoja* (‘mokytojas + moteris’). Pavyzdžiui, *geras mokytojas* ir *gera mokytoja*. Būdvardis *geras* – *gera* yra vieno žodžio dviejų giminių formos, o *mokytojas* ir *mokytoja* – du atskiri žodžiai. Vyriskosios giminės forma turi platesnę reikšmę už moteriškosios – kai sakoma *streikuoja mokytojai*, tai gali būti ir vieni vyrai, ir abiejų lyčių asmenys, o jei *streikuoja mokytojos* – tai tik moterys. Rinkome prezidentą, bet išrinkome moterį ir turėjome *prezidentę*, bet oficiali pareigybė, rašoma dokumentuose, yra tik *prezidentas*, nesvarbu, ar šias pareigas eina vyras, ar moteris.

44 puslapyje parašyta: „*Asmeniniai įvardžiai neturėjo giminės kategorijos, bet ją turėjo parodomieji ir klausiamieji.*“ Netiesa, nes klausiamasis įvardis *kas* niekada negalėjo ir dabar negali turėti giminės dėl bendros klausimo paskirties (kai klausama *kas?*, visai nesvarbu, ar čia vyras, ar moteris). Pirmojo ir antrojo asmens įvardžiai turi situacinę giminę, priklausomą nuo to, kas kalba. Vyras sakys: **Aš alkanas**, o moteris – **Aš alkana**.

Jei kreipiamasi į vyrą, klausiamo: *Ar tu alkanas?*, jei į moterį – *Ar tu alkana?* Būdvardžio galūnių skirtumas rodo pokalbio dalyvių lytį (lot. *genus = sexus*). Trečiajam asmeniui yra atskiri žodžiai, nes kalbama ir apie asmenis, ir apie daiktus, reiškinius, įvairias daiktiškai suvokiamas abstrakcijas: *Jis, ji, jie, jos*. Ir giminės neturinti anglų kalba skiria: *he* (jis), *she* (ji) ir *it* (visa kita).

Nusivylusi tokia kalbotyra, kreipiuosi į tautosaką, kuri, kaip teigia Donatas Sauka, kyla iš mitų ir įsilieja į profesionaliąją kūrybą. O mitų „šaknys siekia pirmąją žmogaus vaizduotę, neišskiriamai sulydžiusią pažinimo, tikėjimo ir meninės išmonės pradus. Beribis šitos vaizduotės užmojis žmonijos priešistorėje lydi ilgą pradinio gamtos įvaldymo laikotarpį“ (Donatas Sauka. Lietuvių tautosaka. Vilnius. Mokslo. 1982, p. 8).

Mitų laikais buvo įsivaizduojama, kad Mėnuo veda, o Saulė teka, abu sukuria šeimą. Danguis šviesulių (kaip ir žmonių) šeimoje būta ir neištikimybės: *Mėnuo Saulužės atsiskyrė. / Viens naktį vaikštinėjo, / Aušrinę pamylėjo. / Perkūns, didžiai supykęs, / Kardu jį perdalijo.* // Dabar sakytume Mėnuo *nuo Saulužės atsiskyrė*. Kad forma su prielinksniu vėlesnė, rodo bendroji kalbotyra, kuri teigia, kad dabartinės analitinės romanų (prancūzų, italų, ispanų ir kt.) kalbos išriedėjusios iš senovinės sintetinės lotynų kalbos, kurioje buvę tik analitinio kaitymo užuomazgų (linksniavimo su prielinksniais ir asmenavimo su pagalbiniais veiksmažodžiais). Tačiau reikia labai ilgo laiko kad iš sintetinės kalba virstų analitinė.

Kalbotyros tuo tarpu užtenka, grįžkime prie mitų. Štai sakmė apie deivę Jūratę ir žveją Kastytį.

Kadaiše Baltijos jūros gelmėse gintaro rūmuose gyvenusi deivė Jūratė. Ji saugojusi visa, kas vandenyje gyva. Sužinojusi, kad žvejas Kastytis žuvelės gaudo ir mirčiai smerkia, išnirusi iš gelmių. Tačiau pamilusi jį, užmiršusi žuvelės ir pakvietusi žveją į savo rūmus. O Kastytis, užmiršęs namus, motiną, laukiančią jo grįžtančio, linksminęsis su Jūrate jos rūmuose. Perkūnas, pamatęs mirtingąjį su deive, užsirūstinęs ir ugnine strėle į smulkius gabalėlius sutrupinęs gintaro rūmus, nužudęs Kastytį, o Jūratę prirakinęs prie uolos jūros dugne. Jūratė iki šiol verkianti savo rūmų ir Kastyčio, o jūra per audras

barstanti į krantą gintarais virtusias Jūratės ašaras.

Ši sakmė atidavė grąžą ją sukūrusiai tautai, jos kalbai ir muzikai. XX a. pradžioje ją persakė Maironis baladėje „Jūratė ir Kastytis“, ji atsiliepė Juozo Gruodžio muzikoje baletui „Jūratė ir Kastytis“ (1933), XXI a. (2014) sukurta roko opera „Jūratė ir Kastytis“ (muzikos autorius Rokas Radzevičius).

„Eglė žalčių karalienė“ – pasaka ar sakmė? Pasakos baigiasi laimingai, o ši – tragiškai. Žalčio kultas Lietuvoje labai senas (Pranė Dundulienė. Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje. Vilnius. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 2006). Ši pasaka, Salomėjos Nėries talento palytėta, įkvėpė Eduardą Balsį parašyti muziką baletui „Eglė žalčių karalienė“, kuris, 1960 m. pastatytas Lietuvos kino studijoje, turėjo daug žiūrovų.

Vilniaus universitete per sceninės kalbos pamokas 1955 m. aktorius Balys Lukošius ne tik aiškino studentams „Eglės žalčių karalienės“ prasmę, bet ir buvo tvirtai įsitikinęs, kad vien jos užtektų amžinai Salomėjos Nėries šlovei. Tačiau, vos įkvėpę laisvės, poetės kaulelius išvilkome iš amžinojo poilsio vietos, tarsi ji būtų kalčiausia dėl Lietuvos okupacijos. Bukai miniai patinka versti paminklus ir statyti naujus. Dabar ant prarajos krašto atsidūrė paminklas Petrui Cvirkaui kaip nieko dora neparašiusiam tėvynės išdavikui.

Cvirka mokėjo ir eiliuoti, ir piešti, ir per trumpą tik 38 metų gyvenimą paliko labai daug geros prozos, kuri XX a. buvo ne tik tobulos kalbos mokykla, bet ir tarpukario Lietuvos kaimo gyvenimo veidrodis. Juozas Pikčilingis 1956 m. apgynė disertaciją tema „Žodžių vartojimas perkeltine reikšme Petro Cvirkos kūryboje“. 1935 m., pasirodžius romanui „Žemė maitintoja“, Pranas Skardžius rašė: „P. Cvirka yra vienas iš produktyvesnių jaunosios kartos rašytojų: po dviejų tomų „Frank Kruk“ ir „Cukrinių avinėlių“ jis čia pasirodo su trečiu didoku veikalu, varguomenės gyvenimo romanu. Šis veikalas yra daug kuo įdomus: ir savo turinio aktualumu, ir aprašymo lengvumu, ir kitkuo; bet man skaitant ypač dar teko gėrėtis ir jo kalba: ji yra ir žodinga, ir sklandi, ir gyva“ (Pranas Skardžius. Rinktiniai raštai. 3 t. Sudarė Albertas Rosinas. Vilnius. Mokslo ir enci-

klopedijų leidybos institutas. 1998, p. 637). Gimtojoje kalboje 1936 m. tai išspausdino ne koks nors sovietinis ideologas, bet Skardžius, kalbotyrą studijavęs Kauno universitete, ketverius metus studijas gilinęs Leipcige. Kodėl anai nepriklausomai Lietuvai reikėjo Cvirkos talento, o šitai jau nebereikia?

Lituanistikos studijas baigusi aktorė ir režisierė Kazimiera Kymantaitė stengėsi inscenizuoti iškiliausių lietuvių rašytojų kūrinius. Prie jų priskyrė ir Cvirkos romanus – 1950 m. į teatro sceną įkėlė „Žemę maitintoją“, o 1965 m. – „Meisterį ir sūnus“ (1936 m.). Norėdami sužinoti, ką parašė Cvirka, atsiverskite Lietuviškąją tarybinę enciklopediją, nes laisvosios Lietuvos enciklopedijose jo bibliografija neišsami.

Tomas Venclova šįkart sako tiesą: „[...] jei Nėris nebūtų parašiusi „Poemos apie Staliną“, o Cvirka savo tuometinių straipsnių ir apybraižų, ar Lietuvos likimas būtų pasikeitęs bent per colį? Tada jis nepriklausė nei nuo Cvirkos, nei nuo Nėries, pagaliau nei nuo Justo Paleckio ar Antano Sniečkaus – priklausė tik nuo Kremliaus (susimokiusio su Berlynu) [...]. Tvirtinimai, kad Cvirka įskundė Kazį Jakubėną (kas be ko, 1940 metais nusiteikęs prosovietškai, kaip ir Cvirka – tai liudija jo parašyta daina „Negrįš ta diena, kur praėjo“), bent man neatrodo pakankamai pagrįsti“ (Delfi. 2019-07-30; parengta pagal kalbą, pasakytą liepos 17 d. Rašytojų sąjungos renginyje).

Jeigu geriau sugebėtume suprasti okupaciją, vadintą išvadavimu, tai gal pasirodytų, kad paminklas Petrui Cvirka stovi ten, kur ir turi stovėti. 1946 m., kai TSKP CK dėl ideologinių klaidų pasmerkė žurnalus *Leningrad* ir *Zvezda*, Vano Muradelio operą „Didysis gyvenimas“, Anos Achmatovos ir Michailo Zoščenkos kūrybą, tą patį turėjo padaryti ir LKP CK. Labiausiai buvo kaltinamas Balys Sruoga už „Dievų mišką“, vertą Nobelio premijos, ir dviejų tomų rusų literatūros istoriją. Cvirka buvo smerkiamas už tai, kad, vadovaudamas Rašytojų sąjungai, neprižiūrėjo žurnalo *Pergalė*. Kaip ir Balys Sruoga, kaip ir Eduardas Mieželaitis jis turėjo muštis į krūtinę atgailaudamas. (Su vienintele neklystančia partija nepasiginčys!): „Prisipažinsiu, kad daug žurnalo „Pergalė“ numerių nesu perskaitęs išties, išskyrus keletą gabalėlių. Aš galvodavau – geriau klasiką perskaityti. Ne-

sidomėjimo lietuviška literatūra man negalima dovanoti. Taip pat dėl laikraščio redakcinės kolegijos susirinkimų drg. Baltušio kritika teisinga“ (Rašytojas pokario metais. *Dokumentų rinkinys*. Vilnius. Vaga. 1991, p. 107).

Jei iš tikro po šio svarstymo Cvirka guodėsi sutikties žmonėms, kad dabar be CK nei *kaka* (Arnoldas Piročkinas. Kas laimės lenktynes su bolševikais dėl paminklų. *Lietuvos aidas*. 2019, nr. 24, p. 4), nenuostabu, kad 1947 m. gegužės 8 d. K. Kalinausko g. švenčiant pergalės dienos išvakarės, Cvirka, išgėręs taurelę, susmuko ir buvo perneštas į čia pat, Rožių alėjoje, esančią spec. ligoninę. Tuomet kalbėta, kad gydytojai dėję visas pastangas išgelbėti jam gyvybę, bet buvę pavėluota, todėl nepavykę. Taigi neatmestina prielaida, kad Juozo Mikėno sukurtas paminklas žymi Petro Cvirkos žūties vietą.

Nepaisykime tų, kurie, nieko neišmanydami, išdykauja prie Cvirkos paminklo ir tai rodo LRT laidoje „Visi kalba“ (2019-10-04). Nereikėtų klausinėti ir gatvės praeivių, kurie apie Cvirką nieko negirdėję. Todėl kurie dar galime, pasistenkime apginti Cvirkos kūrybą ir skulptoriaus Juozo Mikėno palikimą, nepelnytai draskomą laisvės. Mikėnas mirė 1964 m., palaidotas Antakalnio kapinėse. Ant kapo buvo pastatytas ir per visą sovietmetį stovėjo 1938 m. jo paties sukurtas „Vincukas“, kurį nuo kapo nuplėšė metalo vagys laisvos Lietuvos laikais. Visai be reikalo buvo nukeltos Žaliojo tilto dekoratyvinės skulptūros, kai tuo tarpu Vokietijoje Jevgenijaus Vučetičiaus paminklas „Kariui išvaduotojui“, atidengtas 1949 m. gegužės 8 d. Rytų Berlyne, 2003–2004 m. buvo restauruotas už 11 milijonų eurų ir įtrauktas į saugomų paminklų sąrašą. Modernusis menas Žaliajam tiltui tikėtų kaip kiaulei balnas.

Lukiškių aikštei ir dabar nieko netrūksta, nereikia jokių statinių. Erdvė miestui svarbi kaip grynas oras. Joje ant stiebo plakasi istorinė vėliava su Vyčiu, šalia Šv. Jokūbo bažnyčia, iš kur skamba varpų muzika, yra takų pasivaikščioti, suolelių pasėdėti, laimingi vaikai vasarą taškosi trykštančiose vandens čiurkšlėse, užtenka vietos įvairiems renginiams. Jau galima čia gyventi be pykčio ir be išlaidų. Rašau apie kalbos ir tautos ryšį, bet atsiduriu prie paminklų, nes viskas susiję ir skauda.

Tęsinys kitame numeryje

Ksaveras Andrašius gimė 1901-12-06 Linkaučių dvare, Krekenavos valsčiuje, Panevėžio apskrityje. 1908–1913 m. mokėsi rusiškoje Panevėžio liaudies mokykloje, 1914–1915 m. realinėje gimnazijoje. Pirmojo pasaulinio karo metu (1915–1918) visa šeima evakavosi į Novgorodą. Tęse mokslą realinėje gimnazijoje. Šeimai grįžus į Lietuvą, 1919-03-09 su broliu Stasiu įstojo į Panevėžio atskiros bataliono raitųjų žvalgų būrį, kur jau tarnavo vyriausiasis brolis Jonas. Kovojo su bolševikais (1919-01-05–1919-10-05) ir bermontininkais (1919-10-15–1919-12-10). Apdovanotas kūrėjų–savanorių ir Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmečio medaliais. Neseniai pasirodė knygelė, kur aprašomas trijų brolių dalyvavimas kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės.*

1919–1923 m. mokėsi Panevėžio lenkų apšvietos draugijos gimnazijoje, o vasaromis gyveno Palangos grafo Felikso Tiškevičiaus (1869–1933) rūmuose kaip jo sūnaus Felikso (1905–1970) repetitorius. 1923–1927 m. studijavo Lietuvos universiteto Humanitarinio fakulteto Literatūros skyriuje. Literatūrinius rašinius skelbė Izidoriaus Tamošaičio redaguojamame *Vaire*, o humoristinius – Šamarlako slapyvardžiu – Teofilio Tilvyčio redaguojamame *Kuntaplyje*.

1939-08-25–1939-10-28 dalyvavo Buenos Airių šachmatų olimpiadoje kaip Lietuvos komandos kapitonas, o pasaulio virsmą ir žaidėjų likimus, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, aprašė knygoje „Gyvybės gambitas“.** Grįžęs į Lietuvą, tapo IV Seimo nariu. Į Vakarus nepasitraukė, todėl buvo suimtas ir 1945-09-24 Vilniaus karo tribunolo nutartimi išsiųstas į NKVD lagerį Sevdvinlag. 1946-08-14 perkeltas iš Velsko į Ukmergę. 1946-09-14 byla nutraukta. Atmetęs pasiūlymą bendradarbiauti su KGB struktūromis, pasislėpė Kaune, dirbo dažytoju ir gyveno be paso ligi 1955-07-18. Pensijos negavo. Per visą sovietmetį rašė „į stalčių“, vildamasis, kad išliks teisingi gyvenimo ir istorijos liudijimai. Mirė 1981-08-28 d. Palaidotas Kaune, Petrašiūnų kapinėse.

Ksaveras ANDRAŠIŪNAS

PĖDSAKAI LAIKO SMĖLYJE

SKUNDIKAS CVIRKA

Kaunas, 1941 m. gegužės mėn.

Oras pritvinkęs nelaimės nuojautų, tačiau, nuvežęs seseriai maisto produktų, niekais nuleidžiu grėsminčius perspėjimus ir užsuku į dar taip neseniai smagiom

akimirkom švytėjusią „Konrado“ kavinę.¹

Žmonių nedaug. Bufetininkė, daili žydaitė Ada, nustebusi linkteli, maloniai nusišypso ir sako:

– Seniai jūsų nematėm. Džiaugiuosi, kad dar sveikas gyvas. Tuoj jums gardžios kavutės paruošiu.

– Ačiū. Einu į kitą kambarį.

Prie vieno stalelio sėdi trijulė. „Stalino saulė“ parve-

* Mindaugas Tamošiūnas. 1-asis Pagirių gynimo skyrius 1919 metų kovose dėl Lietuvos laisvės: *leidinys skiriamas visiems 1-ojo Pagirių gynimo skyriaus savanoriams, jų rėmėjams ir vadui Julijonui Reikalai atminti*. Kaišiadorys: Printėja. 2019.

** Ksaveras Andrašius. *Gyvybės gambitas*. Vilnius: *Homo liber*. 2016.

¹ „Konrado“ kavinė tarpukario Kaune, Laisvės alėjoje nr. 45, pavadinta ją įsigijusio vokiečio Makso Konrado vardu, – menininkų pamėgta bohemos užėja. Pokario metais pavadinta „Tulpe“, ji gyvavo apie šimtą keturiasdešimt metų (nuo 1852 m.). Šiandien čia drabužių parduotuvė *Monton*.

žęs Cvirka, „Kuntaplio“² redaktorius Tilvytis ir apy-
senis vyras. Tilvytis, mane pamatęs, pašoka, apkabina,
išbučiuoja, pakviečia prisėsti prie jų.

– Dar vieną, didesnę grafiną krupniko! – šūkteli pa-
davėjai.

Trumpai šnektelim. Ant stalo gausu užkandos. Til-
vytis šypsosi.

– Čia, brol, istorinė diena. Nelauktai netikėtai trys
buvusieji „Kuntaplio“ bendradarbiai su buvusiuoju
redaktoriumi prie vieno stalelio sėdi. Ir net du seimo
nariai. Ksaveras – smetoninio, o va šis draugas – tary-
binio... Turbūt geresnės progos išgerti ir nepasitaikys
gyvenime.

Pakilnojam taureles. Tada imu visų prašyti, kad gel-
bėtų Joną Jablonskį,³ mano geriausią draugą, Lietuvos
patriarcho, kalbininko, profesoriaus Jono Jablonskio
sūnų. Uždarytas į Lukiškių kalėjimą, o juk niekuo ne-
prasikaltęs, jokiom politikom neužsiiminėjęs. Kokia jo
kaltė – gal gimimo data ir vieta žemėlapyje? Gal kad
mokyta ir protingas?

Tilvytis pritaria – reikia gelbėti. Cvirka smakso,
tyli, tik vis kaišioja pirštą į nosį ir maigo snarglį. Ži-
noma, tai ne šlykščiausia jo būdo savybė. Visų nie-
kingų darbelių nė neišvardytum – tyčiojosi iš Vyčio,⁴
spjaudė į veidą Kristui,⁵ dergė Čiurlionį,⁶ šmeižė savo

globėjus, niekino žydus, plagiatoriaus amatu rankas
tepėsi,⁷ už pinigų Tėvynę pardavė... Man koktu žiū-
rėti į Stalino rojaus šlovintoją, bet jauna padavėja at-
neša didelį kavinuką, puodelius ir grafiną krupniko.
Ji pilsto kavą, aš – krupniką į taureles. Raginu visus iš-
gerti už kilniausią tikslą – neapleisti draugo nelaimėje.

– Jūs, vyrai, dabar turite galios ir pažinčių. Padėkit
išgelbėti Joną. Viskas gyvenime keičiasi. Vyriausybės,
valstybės išnyksta, o draugas lieka draugu.

Išgeriam. Paspila pažadai. Ir Tilvytis, ir senyvas
vyriškis pažada važiuoti į Vilnių, užėti pas Sniečkų,
Paleckį, kad Jonas vėl būtų laisvas. Patenkintas užsirū-
kau. Tilvytis primena, kaip aš jį ir Blazą gelbėjau, kai
komendantas Saladžius⁸ juos dvi dienas laikė daboklė-
je ir grasino išsiųsias į Dimitravą,⁹ jei nepasakysią, kas
autorius feljetono, išjuokusio vyriausiąją valstybės vei-
kėją. Bet jie neišdavė, o autorius buvau aš.

Cvirka ramiai klauso. Tada atsikelia ir išeina į bu-
fetą. Po valandėlės grįžta. Bet, pamatęs kitus pažįsta-
mus, prisėda prie jų stalelio. Prie manęs skubiai priei-
na bufetininkė Ada ir sako:

– Jus kviečia prie telefono... Iš Vilniaus...

Kviečia – einu, o Ada kartu įsispraudžia į būdelę ir
šnabžda:

– Cvirka ką tik kalbėjo su saugumu – *skubiai
atvykit, yra čia jums įdomus paukštelis... Kol nepa-
spruko, gal pavyks sugauti...* Pati girdėjau. Jau ne
vieną šitaip pražudė. Kuo skubiau dinkit. Aš pasa-

tiška, pūvančia, nesveika dvasia visų aukštinamas Čiurlionis“ (Literatūros
žurnalas *Trečias frontas*. 1931, nr. 4, p. 40–41).

⁷ 1932 m. vasarą Cvirka, prisidengęs J. K. Pavilionio slapyvardžiu, *Lietuvos
aide* paskelbė apysaką „Kaip tekanti upė...“, perpasakojančią Rumunijos
žydų rašytojo Konrado Berkovičiaus apysakos „Įstatymas tų, kurie nežino
įstatymų“ motyvus. LKP vadovas Zigmas Angarietis 1932 m. komunistų
laikraštyje *Balsas* išvadino Cvirką „politine prostitute“ ir demaskavo jo
slapyvardį. Cvirka parašė Priekalo redakcijai laišką, kuriame pripažino
klaidas, prašėsi atleidžiamas ir teigė, kad be komunistų pagalbos jo darbas
ir veikla neturi ateities (Petras Cvirka. Raštai, t. 7. 1986, p. 235–237; Romas
Šarmaitis. Petras Cvirka visuomeninės santvarkos lūžio metu. Atsiminimai
apie Petrą Cvirką. 1969, p. 284–285).

⁸ Pranas Saladžius 1927–1935 m. buvo Kauno miesto ir apskrities karo
komendantas.

⁹ Dimitravo priverčiamojo darbo stovykla – Kauno kalėjimo filialas netoli
Kretingos.

² Satyros ir humoro savaitraštis *Kuntaplis* leistas Kaune nuo 1933-07-02
iki 1940-12-15. Iki 1934 m. kovo (nr. 10) redaktoriai buvo Teofilis Tilvytis
ir Henrikas Blazas, iš pradžių pasirašinėję slapyvardžiais. Nuo 1934 m.
kovo 11 d. (nr. 11) redaktoriumi tapo žurnalistas Henrikas Ernestas Blazas
(1904–1965), leidėju – rašytojas Teofilis Tilvytis (1904–1969).

³ Jonas Jablonskis (1906–1941) – diplomatas, žurnalistas, Lietuvos kariuo-
menės atsargos jaunesnysis leitenantas. Suimtas 1941-01-11. Naktį iš
birželio 26 į 27 d. kalinių grupę iš Červenės išvarė kalėjimo Bobruisko link.
Už miestelio enkavėdistai, lydintys koloną, pradėjo šaudyti atsiliekančius
kalinius, paskui pamiškėje surengė visų kalinių žudynes.

⁴ Nukabinęs nuo bendrabučio kambario sienos Vytį, toje vietoje nupiešė
pjautuvą ir pakabino plaktuką.

⁵ „Ir vieną kartą aš Kristui sakiau: – / Piliet, tu vienas tų žydų prikalts... / Rytoj
pasitempsiu ir aš po balkiu, / Nes šitas gyvenimas man smūtnas ir šaltas!
/ Daug kartų apspjaudžiau jam veidą, / Išlaužiau rankas ir supjauščiau jo
mūką...“ („Smūtkelis“ iš Cirkos 1928 m. eilėraščių rinkinio „Pirmosios mišios“).

⁶ „Puodynėm, obuoliais, lėlėm, mergelėm ir lietuviškais sijonais, smūtkeliais,
sopulingom Marijom ir kitais darbais toliau nenuvažiuosim, vyrai, kaip iki
Čiurlionies galerijos, to mūsų meno kapinyno, kurį taip saugo savo mis-

kysiu, kad buvot iškviestas važiuoti į Vilnių.

Paima mane už parankės ir veda prie durų.

– Ačiū, Ada. Niekada nepamiršiu.

Atsidūręs lauke, įsimaishau tarp praeivių. Prie „Rūtos“ viešbučio pamatau sunkvežimį. Vairuotojas sutinka pavėžėti iki Jonavos, kitas pamėtėja iki Vidiškių, o iš ten nukulniuojau namo. Paskambinu į „Konrado“ kavinę, paprašau pakviesti Tilvytį ir trumpai paaiškinu:

– Drauguži, mane pažįstamas pavėžėjo iki Vilniaus. Noriu gelbėti Joną. Viliusi, kad savo pažadą irgi tęsėsi.

– Kiek galėsiu, padėsiu. Bet gal ir gerai, Ksaverai, kad išėjai. Čia tokie du tipai apie patį teiravosi. Velniai žino, ko norėjo.

– Paklausk Cvirkos. Jis paaiškins.

Post scriptum

1946 metų rudenį grįžau iš lagerio, bet susitikti su niekšybėm išgarsėjusiu ir žmonių gyvybėm prekiavusiu¹⁰ Cvirka nebeteko. Tačiau ne veltui sakoma – *kiekvieno skundiko duona netikra ir nedėkinga*. Po gero pusmečio išgirdau, kad gegužės 1-ąją prisiplempė degtinės, o

¹⁰ Radęs *Radiofone* triūšiantį Vladą Nausėdą, buvusį tautininkams artimo žurnalo *Akademikas* redaktorių, prieš keletą metų paskelbusį nepalankią Balio Sruogos recenziją (pasirašytą Stasio Kapnio pavarde) apie romaną „Meisteris ir sūnūs“, Cvirka paklausęs: „Tai dar dirbi?“ – „Dirbu“, – atsakęs Nausėdas: „Tai rytoj nebedirbsi!“ – kaip kirviu nukirtęs. Nausėdas iškart buvo atleistas. Po metų – 1941-ųjų birželio 14-ąją – ištremtas į Šiaurės Uralą. (P. Martinkus. Jį vadindavo Nibelungu... *Klaipėda*. 1996 m. liepos 2 d.)

1945 m. viename Rašytojų sąjungos susirinkime Cvirka kategoriškai pareiškė, kad sovietinėje Lietuvoje neturi būti spausdinami Vinco Kudirkos kūriniai. Didįjį varpininką ginti pamėgino Kazys Jakubėnas: „*Aš galiu suprasti, kodėl Kudirkos satyrose arkliai baidosi žandarų, bet nesuprantu, kodėl Cvirka baidosi Kudirkos!*“ Kerštas užgiuvo greitai. 1946 m. pavasarį saugumo subfabrikuotoje Kazio Jakubėno byloje Cvirka paliudijo, kad Jakubėnas ne kartą literatūros vakaruose skaitęs savo parašytus antisovietinio pobūdžio eilėraščius. Šis tvirtinimas buvo pagrindinis įkaltis, padėjęs saugumui išsiųsti penkeriems metams Jakubėną į Karagandos lagerius. Po metų, pritrūkus įrodymų, byla buvo nutraukta, Jakubėnas grąžintas į Lietuvą, tačiau 1951 metais neaiškiomis aplinkybėmis nužudytas vienoje iš Vilniaus gatvių (Rimantas Skeivys. Ir atleisk mums mūsų kaltes... *Krantai*. 2009, nr. 3, p. 15).

kitą dieną, net žmonos neapverktas neapgailėtas,¹¹ iš šio pasaulio iškeliavo.

Post post scriptum

Deja, deja! Kai 1960 metais atvažiavau į Vilnių, metaliniu virtęs ir ant akmenų krūvos užsikoręs balvonas vėl pastojų man kelią. Net kojos per kelius sulinko matant, kaip per vaizdingą sostinės atšlaitę be graužaties ir atgailos žingsniuoją išdavikas, pardavęs Lietuvos žemę ir jos žmones.

RIVA

Skačiūnai, 1941 m. birželio 8 d., sekmadienis
Ramybę drumsčia tik apsvaigusios nuo kaitros bitės. Ant namo laiptų, stogo šešėlyje stovi tėvai. Mirga saulės spindulių nušviestas kiemas. Lydime išvažiuojančius bažnyčion. Į brikelę susėda brolio žmona su dukrele, sesers sūnelis ir vaikų auklės. Tiltas per Šešuolą sugriautas, todėl mudu su broliu padėsime nusileisti vingiuotu šlaito keliuku ir pervaziuoti upelę. Motina žegnoja tolstančius.

Nerimastingų spėlionių apimta brolienė vakar atskubėjo iš Vilniaus. Žmonės suiminėjami kasdien. Svarstė, ar nereikėtų dukrelės su aukle kur nors paslėpti, o vyrui prisiglausti pas jos giminaičius prie Utenos. Gal ten bus saugiau? Visus apraminusi, motina patarė rytoj, sekmadienį, važiuoti su vaikais į bažnyčią ir pasimelsti prie Švenčiausiosios Motinos altoriaus.

Pakalnėje visi lieptu pereina ištvinusią upelę. Auklė Antosė viena nuvadelėja brikelę per šniokščiančius

¹¹ Antanas Venclova pasakoja: „Į amžiaus galą jis buvo labai, net nenormaliai seksualus ir moteris keitė lengvai, kaip pirštines, prie jų visai neprisirišdamas. Mane visada tai stebino, nes aš niekad negalėdavau turėti moters, jeigu jos nemylėdavau arba bent ji man labai turėdavo kažkuo patikti. Tuo tarpu Petrui tai būdavo „трынь трава“ – nuo vienos jis lengvai pereidavo prie kitos. [...] Galimas daiktas, Marka [Marija Cvirkienė] ir į Petro laidotuves nevažiavo, žinodama jo istoriją su Budreikaite“ (Antanas Venclova. Dienoraštis. I knyga. 1956 m. balandžio 26 d., p. 29–30).

vandenį. Mudu su broliu žiūrime, kaip vaikai mojuoja rankutėmis.

Stačia nuokalne ima leisti kita brikelė. Vežėjas laiku nepristabdo arklio, ir šis jau lekia šuoliais. Ištėskusi į dangų dvi purslų vėduokles, brikelė perskrieja upelį, nudarda per pievą, apsuka vieną didelį lanką, antrą, ir tik tada vežėjas suvaldo įkaitusį arklių. Brikelėje dvi jaunos žydaitės. Toji, kurią pažįstu, iššoka ir, dirstelėjusi į mano brolių, sako:

– Laba diena. Ne kartą esu jus mačiusi, bet tik iš tolo ir su karine uniforma.

– Susipažinkite, – pristatau, – Riva Orvinaitė, o čia mano brolis Jonas, dabar civilis.

– Mūsų vežėjas tikras žioplys. Jei nebūčiau pastvėrus vadelių, būtume galą gavę tarp tilto nuolaužų. Žiūrėk, Sara, kur galėjome atsidurti.

Abi žiūri į sugriautą tiltą.

– Šiandien mums šyptelėjo laimė, – sako Riva, pasikui kreipiasi į bendrakeleivius:

– Važiukite į Želvą, o vakare grįždami mane pasimsite.

– Kaip laikosi tėveliai? – klausiu.

– Tėvelis ir prašė jus aplankyti.

– Kaip puiku, – ištariam su broliu vienu balsu.

Lėtai žingsniuojame tuopų alėja.

– Kodėl tiltas sugriautas? – klausia Riva.

– Kelias savaites Šešuola šėlo. Buvome atkirsti nuo viso pasaulio. Dabar vežimu upę pervaziuoti įmanoma, o mašinomis ir autobusais dar ne.

– Užtat kaip tylu, ramu.

– Aš malūnininką pakeiksnoju, – įsiterpia brolis. – Toks žuvingas buvo tvenkinys. Dar rudenį perspėjom – remontuok tiltą. Bet delėsė.

Riva nusišypso. Daili, neaukšta, trumpai kirptais juodais plaukais. Užėjęs į parduotuvę, visada derėdavusi, kad galėčiau ilgiau į ją pažiūrėti, bet niekada ne-nusiderėdavau. Rivos tėvas – stambus Ukmergės verslininkas, garinio malūno, lentpjūvės savininkas. Nors kiti žydai savo vardus ant iškabų rašė, bet ir ten Orvino kapitalas šeimininkavo. Svarstau, kas pastūmėjo Rivą atvykti pas mus.

Kieme ji apsidairo.

– Keistas medis. Lyg skėtis.

– Klevas. Kai kas jovarų vadina.

Kelis kartus švilpteliu. Virš Rivos galvos praskrenda varnėnas. Pakeliu ranką, ir paukštis nutupia. Išsitraukiu iš kišenės gabalėlį duonos.

– Mano auklėtinis. Iškrito iš lizdo. Auginau kambaryje. Kai sutvirtėjo, plast, plast ir išskrido.

Riva siekia jį paglostyti, bet varnėnas purpteli lapų tankmėn.

– Kiek čia inkilėlių!

– Trisdešimt šeši.

– Ar paukščiukai nesipeša? Visi taip čirškia, čerška.

– Tik pradžioje. Kol pasiskirsto porelėmis. Dabar čia vaikų lopšelis. Tėvams darbymetis.

– Tai jų pareiga, – nutaiso rimtą veidą Riva.

Pravirame lange pasirodo tėvas. Riva prieina prie jo, sveikinasi, perduoda tėvų linkėjimus. Motina kviečia visus į vidų.

– Kokia maloni viešnia. Užaugusi, išgražėjusi. Tėvai, ko gero, piršlių neatsigina.

– Piršliai dabar nereikalingi. Išsirinksiu tą, kuris man patiks ir kuriam aš krisiu į širdį, – išpoškina pauraudusi Riva.

– Pietūs dar negreitai, – pakreipia kalbą motina, – bet gal šaltą pieną mėgsti?

– Atsigerti tikrai norėčiau.

Motina išeina, o Riva dairosi po paveikslais nukabinėtą kambarį.

– Ar čia ne Levitano kopija?

– Taip, – sako brolis. – Dažnai jį kopijavau, studijaudamas Petrapilio meno akademijoje.

– Kelias kopijas ir aš turiu, tik originalų matyti neteko. O juk tai Lietuvos žydas.¹² Išgarsėjęs visame pasaulyje, bet turtų nesusikrovęs. Tikras laisvasis menininkas, žinojęs, kad neverta prisirišti prie jausmų ir daiktų.

– Aš irgi norėjau būti menininkas, – sako brolis.

– Kas sukliudė?

¹² Isakas Levitanas (1860–1900), rusų peizažistas, gimė išsilavinusių, tačiau neturtingų žydų šeimoje, vienkiemyje netoli Kybartų. Tėvas dėstė prancūzų ir vokiečių kalbas Kaune, vėliau dirbo vertėju, statant geležinkelio tiltą Kybartuose. 1870 m. šeima persikėlė gyventi į Maskvą.

– Karas. Mobilizavo. Kariavau Vokietijoje, Austrijoje. Teko ir belaisviu pabūti. Grįžau Lietuvon – vėl karas. Taip ir likau savamokslis. Dabar, kai atsirado laiko, aptikęs įdomų kampelį, tapau, – mosteli ranka neužbaigtų paveikslų pusėn. – Ketinau eiti prie akmeningo vingio su baltais alksniais atšlaitėje.

Motina pakviečia Rivą gerti pieno.

– O man, – sakau, – reikėtų dirstelėti į bites. Vienas avilys spiesti rengiasi.

– Mes pas tave ateisime, – sako motina. – Pamatysi, Riva, kaip bitelės gyvena.

– Ar liepos žydi? – staiga paklausia ji.

– Visos kaip auksas. Ir bitės gaudžia.

Nusinešu užtiesalą ir atsigulu po alyvomis. Mirga žalios vėsos sklidini rasoti lapai. Pro spindulingą properšų virpėjimą stebiu bityną. Keista ir neramu. Rivos tėvas siunčia linkėjimų mano tėvui? Telefoną ir jie, ir mes turime. Jei norėtų pasišnekėti, puikiausiai galėtų. Jo įmonės, kaip ir dalis mūsų žemės, nusavintos.

Ką mums pranešti atvyko Riva? Visada buvo ugninga svajotoja, Naujojo pasaulio kūrėja, Ukmergės kai ruolių būrelio narė, Koganaitės, Girdžiaus, Biliūno ir jo fanatikės žmonos draugė. Vėliau net prezidiumuose sėdėjo, bet sovietine veikėja netapo, struktūrose neįsidarbino. Seniau ir aš žiemos vakarais pas juos užsukdavau. Pasiginčyti, išgerti, pašokti. Tėvų bute buvo slepiama komunistinė literatūra ir stambiomis sumomis remiamas *MOPR*'as.¹³ Kas darys kratą pas turtuolį?

Nuo kalnelio leidžiasi motina su Riva. Motina sėdasi ant užtiesalo, kviečia ir ją.

– Geriau nueisiu prie upelio, pabraidysiu, skardžiais pasigrožėsiu.

Stvarstydamasi už medžių šakelių, Riva ima leistis šlaitu.

– Net tris stiklines pieno išgėrė. Sakė, pirmąkart gyvenime pienas taip patiko. – Motina patyli, tada, mane suglumindama, atsidūsta: – Puiki mergaitė. Gaila, žydaite. O juk būtų... Bažnyčioje dabar kunigas sumą

gieda. Maldaknygės neatsinešiau, sukalbėsiu rožinį.

Persišegnoja, užsimerkia, lūpos ima krutėti.

Mano mintys valandžiukę sukasi apie bites ir bažnyčią. Juk avilys – pamaldžios ir vieningos bendruomenės simbolis. Ne veltui šventasis Ambraziejus prilygino Bažnyčią aviliui, o krikščionį – uoliai dirbančią bitei, kuri visuomet ištikima aviliui.

Bet... Rauk devynios tas bites! Kojomis žemės neliesdamas, atsiduriu prie skardžio, ten, kur šakos retesnės. Aplink vien kvapai ir mirguliuojantys šešėliai. Riva sėdi pusnuogė ant didžiulio akmens ir taško kojomis vandenį. Žilvitis, sumerkęs šakas vandenin, labiau nei aš nori ją apkabinti. Kažkas viduje ima suktis vilkeliu. Regis, pulsui į kairę ir į dešinę. Ore nebelieka oro. Bet!.. Turiu elgtis vyriškai. Teisingiau... kaip kvailys grįžtu pas bites. O jos neša meilės dulkes iš žiedo į žiedą...

Po pusvalandžio Riva pareina, bateliais rankoje nešina.

– Jaučiuosi karališkai. Nuo karščio buvau suglebusi, – pasilenkia ties vienu aviliu ir sužiūra į jį kaip į nakties laužą. – Kiek čia tų avilių?

– Dvidešimt du, – atsakau sugeltu liežuviu.

– Kodėl prie dviejų tokie bičių gumbai?

– Spiesti ruošiasi. Žvalgai ieško vietos. Matot medyje pririštą mažą inkilėlį? Jei patiks – susimes.

– Negi ten ir gyvens?

– Inkilėlį iš medžio iškelsiu, nunešiu į šaltą rūšį, ten jos aprims, o vakarop perkelsiu į avilį. Kitas inkilėlis kabo prie klojimo, liepoje. Nežinia, kurį pasirinksi.

– Ar būtina saugoti visą dieną?

– Ne, ne visą. Biteles reikia pažinti. Jos dažniausiai išskrenda tarp dešimtos ir pirmos. Pavakare beveik niekada. O į tuščią avilį įdedu užperėtų korių su medumi.

– Ką reiškia – užperėtų?

– Tokių, kur motinėle jau padėjo kiaušinėlių. Senąjį avilį nukeliu kelis žingsnius į šalį. Tą reikia daryti iš ryto, ramią, saulėtą dieną, kai bitės būna išskridusios. Jos grįžta su nektaru ir pataiko į naują avilį. Susijaudina. Išlenda. Skraido aplinkui. Instinktas jų neapgavo, vieta ta pati. Tada vėl vidun suskrenda. O kitą dieną jau ramiai tvarkosi. Ir liejasi auksinė srovė. Semk, val-

¹³ Tarptautinė pagalbos revoliucionieriams organizacija (*Международная организация помощи борцам революции. МОПР*).

gyk ir džiauakis. Per pietus, Riva, pavaišinsiu jus medumi. Jei norėsit, su koriu.

– Niekada tokio neragavau. Bet žiūrėkit, bitės skirtingos. Vienos mažutės, o kitos, kur apie aną avilį sukiojasi, didelės.

– Čia tranai dykinėja. Tie nenaudėliai tik medų rija. Gal, Riva, šiandien būsite įdomaus reiškinių liudytoja. Savo akimis pamatysite bičių motinėles, karalienės, vestuves. Antai iš visų avilių lenda tranai. Jų šimtų šimtai. Eime arčiau. Tik nemosuokit rankomis. Ir nebėkit, jeigu įgels...

– Skausmą iškęsti moku.

– Žiūrėkit – ant latakėlio didelė ilga bitė. Tai karalienė palieka avilį.

– Matau. Bet ji dingo.

– Į dangų pakilo. Ir visi tranai aukštyn, paskui ją.

Žalią šlamesį barstančios liepos net gaudžia nuo bičių. Viena kita jau piktai zvimbina. Berods, pajuto svetimą kvapą.

– Oi, oi, – tyliai sušnabžda Riva. – Oi...

– Ramiai, ramiai.

Ištraukiu geluonį. Uždedu ant lapo žemės.

– Skausmas tuoj praeis. Bitelė įgėlė ir pati žuvo. Prišpauskite lapą.

– Kodėl gėlė, jei žinojo, kad žus.

– Gynė avilį.

– O kur dabar karalienė nuskrido?

– Beribėje erdvėje jaunikį renkasi.

– Tas, kurį išsirinks, bus laimingiausias, – sako jau pralinksmėjusi Riva.

– Įsijautę į svaigią akimirką, pasibučiuos meilės ekstazėje, ir jis kris žemėn negyvas.

– Bet tranų tiek daug. Tikriausiai ji negreit grįš į avilį.

– Mieloji Riva, bitutės elgiasi kitaip. Tik su vienu. Ir vieną kartą gyvenime. Na štai, karalienė grįžo. Ji du kartus mato saulę. Per vestuves ir skrisdama į pasirinktą vietą. Vėliau iki mirties gyvena tamsoje – avilyje.

– Kokios keistos vestuvės. Pabučiavimas ir mirtis, – sako Riva, įsitaisydama šalia motinos.

Atsisėdu ant mažos taburetės, visada stovinčios už alyvų krūmo. Medumi apsvaigintos bitės dūžia mano sieloje... Stoja ilga tylą. Paskęstame skirtinguose

apmąstymuose. Tik keistas karštis teka kojų pirštais ir sunkiasi į žemę.

– Dėk, Riva, galvą ant pagalvės. Pailsėk, – tyliai sako motina.

Tvyro kvapni tvanki tylą. Sulaikę alsavimą, be judesio stingso žolė ir medžiai. Atsiverčiu knygą, bet raidės pinasi. Išdyla riba tarp praeities ir ateities... Paskęstu nebūties jūroje... Laikas sutrupa, virsdamas ilgesingomis vilties akimirkomis...

Staiga Riva rikteli. Mosuoja rankomis, lyg nuo ko gindamasi.

– Kas tau? – klausia motina.

Riva atsisėda. Nusibraukia ašarą.

– Oi, mamytė, lyg į bedugnę kritau. Noriu gyventi, mylėti, bet vis kankina kažkokios nelaimės nuojauta, išnykimo tuštuma. Sapnuoju baisius sapnus... Taip norisi sugriebti laiko srovėje ką nors pastovaus, patikimo.

– Taip ir bus, – ramina motina, paduodama nosinę.

Riva šluostosi išblyškusį veidą.

– Papasakok, kas girdėti Ukmergėje. Radijas vis kalba apie karą. Visur suėmimai. Iš Vilniaus grįžusi Verutė tiek baisenybių pripasakojo. Aš sūnums niekur neleidžiu važiuoti, o ko sulauksim, nežinom.

Riva atsidūsta:

– Kai kada, mamyt, verčiau nieko nežinoti. Labai gerai, kad jie čia ramiai gyvena, nevažinėja nei į Ukmergę, nei į Kauną. Šiandien geriau niekur nesirodyti. Tada ir nereikalingos kalbos neskliks. Dėl jūsų sūnų kai kur buvo pasiginčyta. Bet turite gerų draugų. Jie jus užstojo.

– Nuo pat mažumės juos mokiau – niekada nedarykit kitiems blogo.

– Teisingai mokėte. Kitus skriaudę, nuo atpildo neišsisuks, – sako Riva. – Šnekėsiu atvirai. Į Lietuvą įžengus rusams, daug kas nusiminė, bet daug kas džiaugėsi. Ypač žydai. Nes bijojo vokiečių. O kaip nebijoti Hitlerio? Džiaugėsi ir vargingesni lietuviai. Neliks išnaudojimo, gydymas ir švietimas veltui. Bet jau dabar matome vien tik prievartą. Prasidėjo žmonių rūšiavimas: kas turi teisę gyventi, o kuriuos reikia sunaikinti. Aš pasibjaurėjau komunistų idealais. Kaip galima tremti arba žudyti žmogų, jeigu jis neprasikalto,

o tik savo darbštumu įsigijo turto arba iš tėvų paveldėjo. Visur iškabinėti Stalino ir jo pakalikų portretai. Per gegužės šventę privertė žmones tuos portretus nešti kaip pagonybės laikais medinius stabus. Kalbėjau su garsiomis komunistėmis – Komodaite, Kaganaite, Šneideryte, Chodosaite, – kai buvo atvažiaavusios padėkoti man ir tėvui už paramą. Siūlė kartu dirbti, stoti į partiją. Atsisakiau. Noriu būti laisva. Ir apie balvonių procesijas užsiminiau. Jos aiškino, kad tai neilgai truks. Tik kol komunizmas įsitvirtins. Juk ir kunigai per procesijas verčia nešti aplink bažnyčią altorėlius, šventųjų paveikslus.

– Na jau, Riva, argi galima lyginti šventųjų paveikslus su komunistų ir žudikų portretais, – pasipiktina motina.

– Mamyte, supraskit, aš prieš visus portretus ir stabus. Žydai jų niekada negarbino. Jie meldžiasi tik vienam Dievui – Jehovai, jokiame paveiksle nepavaizduotam.

– O tu, Riva, ar meldiesi? – klausia motina.

Riva nusišypso.

– Nejaučiu malonumo, bet man ir nereikia. Meldžiasi tik vyrai. Moterys, anot mūsų dogmų, neturi sielos.

– Kaip galima gyventi be sielos?

– Mes, žydės, turime karštą širdį ir mokame mylėti. To pakanka. Gal ir gerai, kad nereikia gaišti laiko maldoms. Galime knygas skaityti. Mokytis. Motina pyksta, kad knygas ryte ryju.

Riva pasigręžia į mane.

– Turite tiek daug knygų ir tokiam rojuje gyvenate. Net galva svaigsta. Čia galima užsidaryti ir viską pamiršti. Kai lėkdavot su motociklu, nemaniau, kad esat bitininkas ir gyvenat tokioj romantiškoj sodyboj.

– Dabar tik bites valdau. Na, dar liko sodas, knygos. Galiu atsiminimus rašyti.

– Skačiau „Vaire“ jūsų novelės apie medžioklę. O feljetonus „Kuntaplyje“ neseniai vienam pareigūnui „Inteligentų klube“ skaitėme. Gardžiai juokėsi.

– Gerai, kai žmogus juokiasi.

– Kelinta, sūneli, valanda? – klausia motina.

– Pusė pirmos.

– Išleidau merginas į bažnyčią, tik paauglė Ancitė liko. Teks pačiai melžti. Jau girdžiu mykiant Pivoniją.

– Ir aš moku melžti. Padėsiu. Tik milžtuvę duokit, – sako Riva.

Atvežu bidonus, koštuvą. Riva ateina, prijuoste apsiuosusi. Ancitė atitempia tris milžtuves. Motina atneša duonos plutelių. Pivonija mykia ją pasitikdama.

– Na, Riva, pamėgink.

Riva pritupia prie dešinio karvės šono. Pienas trykšta, net putos kyla.

– Puiku, – sako motina ir eina prie kitos karvės.

Aš stoviu prie bidono. Riva atneša pusę milžtuvės pieno, pila per koštuvą.

– Kas išmokė melžti? – klausiu.

– Aš gi sionistė. Rengiausi važiuoti į Palestiną, kur tėvas nusipirko nemažą fermą. Ten mūsų tėvynė.

– Kodėl neišvažiavote?

– Nežinau, – ji žiūri tiesiai į mane. Nusišypso. – Vienos tėvas neišleido. O jį verslas sulaukė. Giminės ragino, rašė – karas ant nosies. Dabar gailisi. Plaukus nuo galvos raunasi. Bet... Klaidos nebeatitaisysi. O kodėl jūs grįžote iš Argentinos? Juk prasidėjo karas. Ten būtų buvę ramiau.

– Todėl ir grįžau, kad prasidėjo karas. Skačiūnų grožis parviliojo. Pavasarį galiu švilpauti su vėjais, vasarą maudytis laukų ir pievų ore, rudenį bėgioti voratinklų tiltais, o žiemą kalbinti miškų paukščius ir žvėris.

Riva melžia greitai. Pildama pieną, sako:

– Klausiausi jūsų paskaitos apie 1939 metų šachmatų olimpiadą Buenos Airėse. Pavydėjau tada jums. Šitiek pasaulio pamatėte. O manęs tėvas niekur neišleidžia. Pareiškė – išteksi, tegul vyras kur nori vežasi. Jaunikio dairosi tik turtingo, bet turtingas žydas – pilvočius. Brr... Aš tokių nekenčiu.

Nueina prie kitos karvės. Vos jai pradėjus melžti, ramiai prie medžio stovėjęs bulius atsisuka, žingtelia arčiau Rivos, ir, atstatęs ragus, sumauroja. Greitai prišokęs piemenėlis Juozukas šmaukšteli jam botagu.

– Ar išsigandai? – klausia motina.

– Labai, – sako Riva. – O jei būtų bedės?

– Jis, Riva, pamatęs naują melžėją, tik panoro susipažinti, – raminu.

Nešu bidoną į ledainę. Motina su Riva eina kiaulidės link. Kiaulidė nauja, pastatyta prieš karą. Greta

tvenkinukas. Kiaulės gali braidyti, maudyti ir drybsoti saulėje arba medžio pavėsyje. Šakėmis ant ėdžių uždedu vikių. Riva dirsteli į gardus.

– Plūsdamiesi žmonės kiaulėmis išsipravardžiuoja. Tai purvino gyvulio simbolis. O pas jus ir kiaulės švariai gyvena. Bet kaip tokią daugybę išpenit?

– Skačiūnų žemė dosni.

– Nedarykit panašios klaidos kaip mano tėvas. Juk iš jūsų viską atims. Ką galit, parduokit. Paverskit pini-gais. Geriausia auksu.

Riva atsiremia į gardą:

– Kokie gražūs mažyliai!

Pakeliu nepasprukusį nuo manęs smalsuolį.

– Niekada iš taip arti nebuvo mačius paršelio. Duokit palaikyti.

– Na, žviegūne, tau šyptelėjo laimė.

Paršelis suspurda, bet, priglauostas prie šiltos krūtinių, apmiršta, net prisimerkia.

– Gaila, neturiu fotoaparato, istorinių nuotraukų būčiau padaręs.

– Jeigu tokią nuotrauką pamatytų mano tėvas arba mūsų rabinas... Jie jau žili, todėl labiau nepražiltų. Bet plaukus tikrai nusirautų. O ir man tektų atsisveikinti su šukuosena.

– Bet kas čia bloga? – nustemba motina. – Juk tai Dievo padarėlis.

– Bloga, mamyte, kad niekaip negalim atsikratyti prietarų. Jų turi kiekviena tauta, bet žydai daugiausia. Be jų po visą pasaulį išblaškytieji, laikantys save Dievo išrinktaisiais, pražūtų. Taip moko rabinai. O aš manau, kad, tautoms susimaišius, prietarai išnyktų, daugiau talentingų žmonių gimtų, pasaulio kultūrą kurtų visi. Nesutikau nė vieno vyro žydo, kuris man patiktų ir kurį galėčiau pamilti... Jiems galvoje tik pinigai.

Ilgai tyli, vėliau priduria:

– Man mielesnis tas paršiukėlis!

Pasilenkia ir pabučiuoja mažylį. Motina pažvelgia į mane. Jos veidas labai ramus. Mąsto, bet nieko nesako.

Paėdusi kiaulė atsigula. Visi paršeliai puola ją žįsti. Riva paleidžia savąjį.

– Bet žiūrėkit, koks karingas mano gražuolis.

– Negi jau atskiri jį nuo kitų? – klausia motina.

– Atskiriu. Jam į dešinę ausytę įkandau.

– Žinok, Riva, kiekvienas paršelis turi savo spenelį. Kokia eile gimsta, tokia ir rikiuojasi. Prie krūtinių pienas maistingiausias. Priešakiniai paršeliai didžiausi. Veislei tinka. Juos ir paliekam. O kitus nupenim ir paskerdžiam.

– Visai kaip pas mus, žydus. Pirmutinis sūnus – turto paveldėtojas, tėvo mylimiausias. Kiti turi patys laimės ieškoti. O dukros – tik našta. Pas ištekęsias dukras tėvas net retai lankosi.

Motina paglosto ją žvilgsniu ir sako:

– Eime namo. Pietūs jau paruošti.

Plaunamės virtuvėje rankas. Kitame kambaryje Riva pasuka prie knygų lentynų.

– Štai čia, – rodo, – Egipto istorijos veikalai. Mokiausi pas puikią profesorę – Mariją Rudzinskaitę-Arcimavičienę.¹⁴ Egipto praeitis jai buvo tarsi šventenybė. Kambaryje net parsivežtą mumiją laikė. Su broliu Stasiu iš vokiečių kalbos vertėme Babilonijos karaliaus Hamurabio teisiną.

– O čia skandinavai, – sako Riva. – Man Ibsenas, Hamsunas labai patinka.

Paima į rankas Hamsuno „Paną“. Pasklaido.

– Tai jūsų brolio Stasio vertimas?

– Stasiui mirus, užbaigė Edvardas Viskanta,¹⁵ geras mūsų bičiulis.

– Ar galėčiau pasiimti šią knygą? Atitrūkčiau nuo dabarties, pasinerčiau į svajingą, nors kartais žiaurą Hamsuno romantiką.

– Imkite ką tik norit.

– Aš jūsų brolių Stasių šiek tiek pamenu. Kartą su draugeėjau į paštą, o jis važiavo į futbolo aikštę žiū-

¹⁴ Marija Rudzinskaitė-Arcimavičienė (1885-07-16–1941-05-08) – mokslininkė, profesionaliosios egiptologijos pradininkė Lietuvoje. Keletą kartų (1910, 1924, 1934 m.) su ekspedicijomis lankėsi Egipte, kasinėjo Gizoje. 1922 m. jos iniciatyva universitete pradėtas skaityti Egipto istorijos kursas. Parašė ir 1936 m. išleido Egipto istorijos vadovėlį.

¹⁵ Eduardas Viskanta (1902–2002), vertėjas, pedagogas žurnalistas, redaktorius. Į lietuvių kalbą išvertė Knuto Hamsuno „Paną“ (1928 m.), Guy de Maupassanto „Rinktines noveles“ (1929), Levo Tolstojaus „Karą ir taiką“ (1950), Jeano-Jacques'o Rousseau „Išpažintį“ (1967), Giovannio Boccaccio „Dekameroną“ ir kt.

rėti rungtynių. Mes dar padėjom perstumti jo kėdę važiuoklę per gatvę. Saldainiais mus pavaišino. O po savaitės visas miestas jau lydėjo jį į kapus. Baisu mirti tokiam jaunam. Bet vėl telkiasi karo debesys, vėl jauni turės mirti.

Riva prieina prie lango. Vėliau atsisuka į mane ir sako:

– Taip kartais norisi išeiti į ilgą ilgą kelią, kur niekas neužstoja dangaus, kur nėra nei vokiečių, nei rusų, nei tų baisybių, kankinančių kūną ir dvasią... O!.. Jūsų šeima sugrižo.

Kieme matom parvažiavusius iš bažnyčios. Verutė labai širdingai sveikinas su Riva. Ši kaipmat susidraugauja su Dalyte ir Jonuku, pradeda jiems sekti pasaką apie zuikučius ir gudrią lapę. Motina tyliai klauso Rivos pasakų. Vėliau klausia:

– Ar valgysi rūgštynių su kumpiu? O gal paruošti varškės su grietine?

– Mamyte, nesirūpinkit. Aš valgau viską.

– Tu, Riva, tikrai auksinė.

Susėdame prie didžiulio stalo. Atnešu lėkštę su bičių koriais.

– Prašom ragauti. *Gal medus atstos slibino nasrų baimę?*

Pamirštu dienų ir naktų kaitą, o atminty išnyra Senojo Testamento scena, kai Samsonas, plikomis rankomis perplėšęs liūtą, po kiek laiko jo griaučiuose rado bičių spiečių ir medaus. Prisigrandęs pilnas saujas, parnešė jo tėvui ir motinai, o vėliau per vestuves su jį pakerėjusia filistine užminė jos palydovams mįslę: „*Kas saldesnis už medų? Kas stipresnis už liūtą?*“¹⁶ Bet žodžiai nuteka tarsi nieko nepaliesdami.

Po pietų vaikus suguldo.

– Gal ir tu, Riva, nori pailsėti? – klausia motina.

– Ne, ačiū, – pasižiūri į laikrodį. – Turiu dar pora valandų. Draugė grįš apie šeštą. Geriau dar nueisiu prie upelio. O jūs prie bičių būsit?

– Grįžusi mane ten rasit.

Truputį lukteliu. Pasimu knyga ir einu prie avilių. Skęsdamas svaigulio meduje, žiūriu į rades.

Praeina valanda. Riva negrižta. Žingsniuojau prie skardžio, kur vėsus paukščių čiulbėjimas kaip rasos lašeliai virpa alksnių ir karklų tankmėje. Ant didžiulio akmens stovi nuoga Riva. Paskui nušoka į vandenį ir brenda tolyn. Atsiremiu į orą ir susvyruoju. Žodžiai įstringa tarp šakų ir ištirpsta, spalvos užgęsta – tik liejasi į vieną bičių ir varpų gausmas...

Pamiršęs dienų ir naktų kaitą, grįžtu tuščia širdimi į tylų medžio šešėlį ir vėl, nieko nematydamas, skaitau. Po pusvalandžio, svaiginančia puokšte nešina, atžingsniuoją Riva.

– Man jau neramu darėsi, norėjau eiti ieškoti, – sakau kliūvančiu liežuvio.

– Kodėl neatėjot? – it bitė sudūzgia klausimas, o akys traukia į savo burtų ratą.

– Sukliudė ant akmens stovinti spindulių apšviesta statula.

Riva padeda ranką man ant peties, tyliai sušnabžda:

– Ir nenorėjot, kad ant deivės kristų šešėlis.

– Taip. Grožėjausi meno kūrinio. Bet... Laikai dabar niūrūs. Matot, kokią šeimą turiu išsaugoti, rūpintis, kad tėvai ir mažyliai nežūtų.

– Užtat priskyniau jums gėlių, – jos akys priartėja lyg du magnetai.

Pavojingas žodis jau dūzgia apie lūpas kaip bitė. Tik paskutinę akimirką išsigastu jo artumo.

– Turime vienas kitą gelbėti... – tyliai sako Riva. – Būčiau labai laiminga, jei galėčiau atvažiuoti birželio dvidešimt ketvirtą, per Jonines. Prie upelio užkurtume laužą. Pintume vainikus. Ir apie jokiais baisybės negalvotume.

– Atvažiuokite, Riva. Aš lauksiu, – glostau ją žvilgsniu.

– Jei lauksit – atvažiuosiu. Bet jau reikia eiti. Greit šešios. Šįvakar dar laukia svarbus pašnekesys.

Einam atsisveikinti su šeima. Visi sėdi, tyli. Verutė laiko ant kelių Dalytę.

– Riva, patark, ar vežtis Dalytę į Vilnių? Gal ten, pas mano seserį, bus saugiau?

– Niekur Dalytės nevežkite ir pati pasilikite, – sako Riva. – Dabar čia ramu. Tiltas sugriautas.

¹⁶ Senasis Testamentas. *Teisėjų knyga* 14, 18.

– Padėkokite, Riva, tėveliams už linkėjimus ir nuvežkite mūsų sveikinimus. Mes su jūsų tėvais gerai sugyvenom. Visuomet per Velykas gaudavom macų ir vyno, – sako tėvas.

Palydžiu Rivą per kiemą. Žingsniuojame tuopų alėja.

– Gaila, jei visas šis grožis išnyktų, nesinori apie tai net galvoti. Bet turiu perspėti. Pasakyti kai ką labai svarbaus. Todėl ir atvažiavau. Savaitės pabaigoje, šeštadienio naktį, prasidės baisūs įvykiai. Judu su broliu namie nenakvokit. Ir vaikus su Verute geriau klojime paslėpkit. Audra prauš, ir vėl bus ramu. Bet tai paslaptis. Jei kas sužinos, kad perspėjau, žūsiu.

– Prisiekiu, Riva. Tik mudu su broliu žinosim, daugiau niekas.

– Knygą perskaičiusi, pati atvešiu. Jei nerasiu vežiko, pėsčia ateisiu. Bet, matot, jau jie atvažiuoja.

Keliu smarkia risčia nuo kapinių artėja brikelė. Draugė šūkteli:

– Oi, Riva, kokios gražios gėlės!

– Pasidalinsim. Bet geriau išlipk, tegu jis važiuoja vienas.

Draugė išlipa. Vežėjas paima arklių už apynasrio ir leidžiasi į pakalnę.

– Jūsų laimė, kad tiltas sugriautas, – sako Riva. – O jei kas atsitiks... ir atsidursite toli... aš prižadu, prisiekiu... – nutyla. Vėliau sušnabžda, ir balsas suošia lyg vėjas:

– Surasiu jus... Nepražūsim...

Einam per siūbuojantį lieptą. Užkopiam kalvos šlaitu. Ten merginos susėda į brikelę.

– Iki pasimatymo! – šūkteli Riva, o žvilgsnyje – skaudi vienvė.

Lydžiu akimis, kol brikelė išnyksta už atokios kalvos. Tik kojos žingsniuoja namo, o siela vis dar bėga paskui ją...

Birželio keturioliktosios naktį, iš šeštadienio į sekmadienį, prasidėjo daug skausmo, neapykantos ir keršto pagimdęs didysis žmonių trėmimas.¹⁷ Birže-

¹⁷ Birželio 14–18 d. iš Lietuvos buvo deportuota apie 17 500 žmonių. Į atšiaurius SSRS regionus buvo ištremtos šeimos, kurias sudarė įvairių socialinių

lio dvidešimt antrąją, sekmadienį, driokstelėjo karas. Skrido ir skrido vokiečių lėktuvai su juodais kryžiais. Sprogimai drebino orą, gaisrų pašvaistės kilo į dangų. Pasaulis pakvipo krauju.

Prasidėjo žydų žudynės Pivonijos miške. Rivą niekas nurengė, išprievartavo, nušovė. Įvertė į bendrą lavonų duobę.¹⁸

Riva! Kodėl nepervedžiau tavęs vaivorykštės tiltu per bedugnę? Vaikščiojom gėlių kilimais, bet per bičių dūzgesį mirties balso negirdėjom.

Riva! Nežinojau, nenujaučiau, nenuspėjau, kad šiame pasaulyje nebepasimatysime. Neprisiuosčiau, neprisimėgavau, neprisigardžiau saulėta diena. Neapsaugojau nuo dienų kaitros, nuo naktų šalčio. Žemė sugėrė tavo kraują, vėjas glosto tavo kapo žolę.

Riva! Bėga savaitės, mėnesiai, metai, o tu netolsti nuo manęs ir kiekvieną pavasarį nutupi ant meilės pilnų žiedų.

Riva! Niekam pasaulyje šis vardas taip nekvepia aitriu medumi kaip man. Pašaukiu, ir susapnuotu dūzgesiu atsiliepia bitės aviliuose, į kuriuos triskart pabeldęs kviesdavau Kūčių vakarienės. Vis daugiau naktų mus skiria, bet vos pasitaiko rami valanda, minčių tėkmėje iškyla per medunešį mane aplančiusioji. Nusipurtau kančias ir baimę... Jau kūnas artėja prie laiko ribos... Netrukus žengsiu pro amžinybės vartus, o ten – kartu ragausime laukinių bičių medaus! ■

Tęsinys kitame numeryje

sluoksnių, profesijų, tikybos ir politinių pažiūrų žmonės. Keturiasdešimt vienas procentas visų išsiųstųjų į tremties vietas buvo vaikai iki šešiolikos metų amžiaus.

¹⁸ Hitlerinės okupacijos metais žuvusiųjų Ukmergės miesto žydų gyventojų sąrašė (registracijos knygoje) įrašyti aštuoni Orvinų šeimos nariai, gyvenę Antakalnio gatvėje: 4455 Orvinas Miša 23 m., 4456 Orvinaitė Riva 18 m., 4457 Orvinas Hirša 21 m., 4458 Orvinas Rocha 17 m., 4459 Orvinas Šlioma 15 m., 4460 Orvinas Berelis 65 m., 4461 Orvinaitė Sorė 13 m., 4462 Orvinas Peisachas 54 m.

Raimundas KLIMAVIČIUS

DINGĘ TARP STOKHOLMO IR TORONTO*

Vieno archyvinio tyrimo ataskaita

II dalis

PĖDSAKAI TORONTE

Emigracija į Kanadą

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Europa buvo padalyta į dvi stovyklas. Tarp nugalėtojų – Sovietų Sąjungos ir buvusių jos sąjungininkių – nusileido aklina Geležinė uždanga. Lietuva liko okupuota Raudonosios armijos, o neutralių Europos valstybių politika rėmėsi nuostata „neerzinkime sovietų“. 1945 m. vasarą Švedijos vyriausybė nepratęsė diplomatinių vizų ten rezidavusiems Lietuvos diplomatams. Šveicarija 1946 m. lapkričio mėnesį sustabdė Lietuvos pasiuntinybės veiklą. Per keletą metų nuo karo pabaigos daug pabėgėlių iš Lietuvos persikėlė gyventi į Šiaurės ir Pietų Amerikos šalis, į Australiją. Švedijoje jų liko mažai. Susidarius tokiai situacijai, Vytautas Gylys nusprendė iš Stokholmo vykti į Kanadą.¹

1949 m. balandžio 1 d. iš Geteborgo uosto išplaukė laimeris *Gripsholm*, kuriuo į Niujorką keliavo 631 keleivis, tarp jų buvo ir Gylys su žmona Vanda.² Buvęs pasiuntinys vyko kaip privatus asmuo. Taip jau sutapo, kad tų pačių metų gegužės 24 d. mirė Lietuvos generalinis garbės konsulas Kanadoje Geraldas Grantas-Suttie's, šias pareigas ėjęs nuo 1937 metų, rezidavęs Toronte.³ Lietuvos diplomatijos šefas Stasys Lozoraitis generaliniu garbės konsulu Toronte nuo 1949 m. lapkričio 1 d. paskyrė Gylį.⁴

Lietuvos atstovu Švedijoje tapo Vladas Žilinskas, kurį 1949 m. spalio 12 d. Lozoraitis paskyrė reikalų patikėtiniu. Prieš paskyrimą Žilinsko paprašyta padalyti jam žinoma informacija apie padėtį Švedijoje, išvykus Gyliui. Vienas iš klausimų buvo apie pasiuntinybės Stokholme archyvą. Būsimasis reikalų patikėtinis atsakė, kad po pasiuntinybės perdavimo sovietams, jam nėra žinomas Gylio pasiliktos archyvo dalies likimas, bet nurodė, kad „vienoje vietoje Stok-

* Tęsinys iš KB nr. 10. Pabaiga

*holme buvo padėtos dvi didžiulės dėžės, prieš pat karą gautos iš mūsų užsien[io] ministerijos. Jose, berods, buvo sudėti Lietuvos sutarčių originalai.*⁵ Iš šios citatos galima daryti išvadą, kad Žilinskas nežinojo, kur dėžės buvo saugomos. Priešingu atveju tikrai būtų apie tai pranešęs Lozoraitis.

Taigi Edvardui Turauskui 1946 m. pasitraukus iš diplomatinės tarnybos, 1948 m. mirus Jurgiui Šauliui, liko trys Lietuvos diplomatai, žinoję apie dėžes su URM dokumentais: Gylys, Žilinskas ir Lozoraitis. Tačiau tik pirmasis iš jų žinojo tų dėžių saugojimo vietą Stokholme. Nėra jokių dokumentinių įrodymų, kas toms dėžėms atsitiko, Gyliui išvykstant iš Švedijos. Neaišku, ar jos kartu su diplomatu išplaukė į Kanadą, ar liko Stokholme. Tikra yra tik tai, kad dešimt metų jomis niekas, bent jau oficialiai, nesidomėjo.

Generalinio konsulo mirtis

Tapęs Lietuvos generaliniu garbės konsulu Toronte, šias pareigas Gylys ėjo iki pat mirties, netikėtai ištikusios 1959 m. birželio 14-ąją. Dieną prieš tai konsulas buvo išvykęs į užmiestį švęsti antaninių. Besisvečiuodamas pajuto stiprų nugaros skausmą. Tą patį vakarą grįžo namo, nes kitądien ketino dalyvauti 1941 m. birželio 14 d. masinių trėmimų minėjime. Tačiau ten nenuvyko, nes pasijuto labai blogai, buvo iškviesta greitoji pagalba. Pakeliui į Toronto Šv. Juozapo ligoninę diplomatas mirė. Priežastis – koronarinė trombozė.⁶

Po garbės konsulo mirties reikėjo perimti konsulato, kuris buvo Gylių namuose, archyvą. Lietuvos atstovas Vašingtone Juozas Kajeckas pavedė konsului Čikagoje Petrui Daužvardžiui, per Gylio laidotuves atstovavusiam Lietuvos diplomatinei tarnybai (LDT), pasidomėti konsulato bylomis ir pasirūpinti, kad jos „nepatektų į neatsakingas rankas.“⁷ Daužvardis apžiūrėjo patalpas, kur buvo laikomi dokumentai, sudėti į keturias spintas. Trys buvo perimtos iš konsulo Granto-Suttie'o ir laikomos rūsyje, viena priklausė Gyliui ir stovėjo kabinete. Joje ir konsulo rašomajame stale bei lentynose buvo sukrautos einamųjų reikalų bylos. Daužvardis susitarė su Gyliene, kad ji atrinks

konsulato dokumentus, perkels juos į rūšį ir nieko prie jų neprileis, kol bus paskirtas naujas generalinis konsulas.⁸ Apie tai buvo informuotas ir LDT šefas Lozoraitis.

Tačiau naujo konsulo paieškos, jo kandidatūros derinimas su Kanados vyriausybe užtruko keletą metų. Toronto konsulato archyvą visą tą laiką savo namuose saugojo Gylienė. Ji kreipėsi į Lietuvos atstovybę Vašingtone, prašydama našlės pensijos, nes jos vyras buvo ilgametis diplomatinės tarnybos darbuotojas. Tačiau JAV Valstybės departamentas nesutiko, kad LDT skirtos lėšos būtų naudojamos pensijai mokėti.⁹ Ši žinia labai papiktino Gylienę, kuri sunkiai vertėsi iš atsitiktinių darbų.

Netikėta žinia iš Valstybės departamento

Kajeckas, 1961 m. kovo viduryje lankydamasis JAV Valstybės departamente, iš vieno pareigūno sužinojo, kad per JAV konsulatą Kanadoje departamentas gavo Gylienės pasiūlymą nupirkti Kongreso bibliotekai 22 dėžes dokumentų, esančių pas ją. Esą taip būtų atlyginta už jų transportavimo išlaidas, kurių Gyliui niekas nekompensavo. Lietuvos atstovas iš to pokalbio supratęs, kad turimas omenyje dokumentų gabenimas iš Stokholmo į Kanadą. Kokius konkrečiai dokumentus buvo siūloma perduoti, pareigūnas nežinojo, nes pardavėja jų sąrašo nepateikė. Kajeckas pareigūnui paaiškino, kad Gylienei tie dokumentai nepriklauso, jie yra Lietuvos valstybės nuosavybė, nes manė, kad kalbama apie pasiuntinybės Švedijoje archyvinės bylas. Departamento pareigūnas su tokiu argumentu sutiko ir nurodė, kad informuos JAV konsulatą Kanadoje. Jei Gylienė pakartotinai kreiptųsi, jai bus pasiūlyta dėl tų dokumentų susisiekti su Lietuvos atstovybe Vašingtone.¹⁰

Apie įvykusį pokalbį pranešta Daužvardžiui ir pavesta išsiaiškinti šį keblų reikalą. Kajeckas kovo 25 d. raštu jam nurodė per būsimą pasimatymą su Gyliene neatskleisti, iš kur sužinota apie jos ketinimą perduoti dokumentus. Jei našlė neigs turinti „prekę“ (taip rašte vadinamos archyvinės bylos), reikėtų sa-

kyti, kad apie tai užsiminęs pats Gylys, lankydamasis Vašingtone pasiuntinio Povilo Žadeikio laidotuvisė 1957 m. Tame Kajecko rašte pateikta ir papildomos informacijos apie bandomus parduoti dokumentus: „...paaiškėjo, kad toji prekė yra Užsienmino kilmės ir jos tarpe yra originalių dalykų ir, daleidžiu, sutarčių tekstų. Tai aiškiai kalba už prekės kilmę ir šiek tiek apie jos rūšį. Iš kiekio tenka spręsti, kad rūšis įvairi, bet svarbi. Kitaip nebūtų buvę užsiimta jos gelbėjimu.“¹¹ Kas šios „paaiškėjusios“ informacijos šaltinis, rašte nenurodyta. Kajeckas galėjo ją gauti iš Lozoraičio, kurį, kaip diplomatijos šefą, irgi informavo apie pokalbį Valstybės departamente. Prisiminęs Žilinsko žodžius apie dėžes iš URM, Gylis saugotas Švedijoje, Lozoraitis galėjo susieti jas su Gylinės ketinamais parduoti dokumentais. Taip dvi mus dominančios dėžės iš Kauno atsidūrė LDT dėmesio centre. Daužvardžiui dar buvo pranešta, kad minėtos 22 dėžės (*crates*) per kitą pokalbį Valstybės departamente jau buvo vadinamos bylomis (*cases*), t. y. nurodytas mažesnis dokumentų kiekis.¹² Kokius dokumentus siūlyta pirkti, neišsiaiškinta.

Diplomatų „detektyviniai“ tyrimai

Kajeckas, sužinojęs apie dėžes iš Kauno, tarp lietuvių emigrantų ėmė ieškoti žmonių, ką nors apie jas žinančių ir galinčių suteikti kokios nors informacijos. Kovo pabaigoje tuo klausimu jis parašė laišką į Čikagą ten gyvenusiai Bronei Liūdžiutei,¹³ nuo 1926 iki 1940 metų dirbusiai URM Politikos departamente šifruotoja ir slaptojo archyvo tvarkytoja.¹⁴ Savo ruožtu į ją kreipėsi ir Daužvardis, rezidavęs Čikagoje. Balandžio pradžioje susitikęs su Liūdžiute, apie tai lakoniškai, pusiau koduotai informavo Kajecką: „Buvo užėjusi Br-nė. Ji sakė, kad Vyt.[autas] buvo šį tą išsivežęs. Kas atsitiko – nežinanti. Daug ką ji su pagalbininkais iškepinusi, didžiūma pasilikus.“¹⁵ Taigi Liūdžiutė patvirtino, kad Gylys tikrai paėmė dokumentus iš URM. Kas su jais atsitiko vėliau, nežinanti. Paaiškino, kad 1940 m. birželio 15 d., sovietų kariuomenei jau žygiuojant į

Kauną, ji kartu su kita URM slaptojo archyvo darbuotoja Marcele Kubiliūte sudeginusi („iškepinusi“) nemažai to archyvo dokumentų, bet dauguma jų liko.

Du atsakingi to meto URM darbuotojai – Edvardas Turauskas ir Valentinas Gustainis – savo atsiminimuose nurodo davę įsakymą sunaikinti slaptojo archyvo dokumentus. Turauskas rašė: „Čia turiu dar iš atminties pastebėti, kad išvykdamas daviau abiem slaptistėm (M. Kubiliūtei ir Br. Liūdžiutei) įsakymą naikinti slaptąjį URM-jos archyvą, ypač tokius tekstus, kurie gali Sov. akyse „kompromituoti“ asmenis. Tatai, kiek vėliau patyriau, ir buvo daroma nuo šeštadienio popietės ligi pirmadienio ryto, nes niekas iš Sovietų pareigūnų į URM-ją tuo metu nebuvo užėjęs ir į jos gyvenimą įsikišęs.“ Gustainis, tuo metu buvęs ELTOS direktoriumi, prisiminė: „Pagalvojau apie Užsienio reikalų ministerijoje laikomus slaptame archyve dokumentus. Kas ten buvo laikoma ir kaip, aš niekad nebuvau pasiteiravęs. Tik žinojau, kad slaptų dokumentų ir šifrų archyvas ministerijoje buvo. Žinojau, kad jame darbovosi dvi labai ištikimos lietuvaitės – Marcelė Kubiliūtė ir Bronė Liūdžiutė. Niekieno neragindamas, aš tuodvi „slaptistes“ įspėjau, kad pasiruoštų slapčiausius dokumentus, judviejų žinioje esančius, sudeginti, pasakęs galutinį žodį duosiąs aš pats. Kai man pranešė, kad pirmieji tankai jau rieda į Kauną, telefonu paskambinau „slaptistėms“, trumpai paliepdamas: „Na, mergaitės, atėjo valanda“. Kokia tai buvo valanda ir ką jos turėjo veikti, aiškinti nereikėjo... Ir niekad man neteko patirti, kiek ir kokių slaptų dokumentų tenai tuodvi slaptojo archyvo darbuotojos sudegino, nes sekančiomis dienomis ir aš su ministerija galutinai atsisveikinau, nespėjęs toms merginoms net rankos paduoti.“¹⁶

Kitas asmuo, į kurį kreiptasi tuo pačiu klausimu, buvo Mykolas Krupavičius, 1945–1955 m. ėjęs VLIK'o pirmininko pareigas. Gylys buvo šio komiteto atstovas Švedijoje, taigi Krupavičiaus teirautasi, ar kraustydamasis į Kanadą, diplomatas neužsiminė apie kokias nors archyvines bylas, ar iš VLIK'o neprasė lėšų joms pervežti.¹⁷ Į abu klausimus atsakyta neigiamai.¹⁸

Daužvardis iš Čikagos balandžio 7 d. nuvyko į Torontą pasikalbėti su Gylie. Tačiau ši buvo išvažiavusi į Otavą, susitikimas neįvyko. Daužvardžiui atsargiai pasiteiravus Gylių šeimos pažįstamų, ar kartais negirdėję apie archyvą, diplomato atsivežtą iš Švedijos, šie tokios informacijos nepaneigė, bet ir nepatvirtino.¹⁹ Jų liudijimu, Gyliai gyvenę kukliai, pinigų susitaupe neturėjo, buvo priversti parduoti „*kai kuriuos servizus*.“²⁰

Daužvardis, susitaręs telefonu antrą kartą, nuvyko pas Gylienę gegužės 3 d., prieš tai gavęs Kajecko instrukciją, kad pasistengtų perimti iš našlės bylas. Jeigu ji reikalautų kompensacijos už dokumentų transportavimą į Kanadą, dėžių pagaminimą ir bylų saugojimą, nurodė sutikti su tais reikalavimais, aišku, jei „*pretenzijos nebūtų perdėtos*.“²¹

Šį kartą susitikimas Toronte įvyko. Gylienė skundėsi, kad LDT jai nemoka pensijos, be to, apie ją skleidžiami kažkokie gandai tarp Kanados lietuvių. Daužvardžiui paklausus apie dokumentus, našlė patikino, kad konsulato archyvą atiduosianti, bet už jo saugojimą reikalaus patalpų nuomos mokesčio iš Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone. Kitų bylų, konsulatui nepriklausančių, neduosianti nei pasiuntinybei, nei kokias nors kitai lietuviškai įstaigai, „*nes jos esančios skriaudėjos ir niekintojos*.“²² Kadangi sunkiai verčiasi, tai archyvą, kurį jos vyras sukaupe per visą tarnybos laiką, nori parduoti, nes „*Šaulienė tą padariusi ir nemažą pinigą gavusi*.“ Čia kalbama apie Jurgio Šaulio žmoną Mafaldą Salvatini. Šio diplomato archyvą ir knygų rinkinius po jo mirties artimieji 1952 m. pardavė Pensilvanijos universiteto bibliotekai Filadelfijoje.²³ O ir pats Gylis esą ketinęs tą padaryti. Daužvardžiui pasiteiravus, kas tame archyve yra, atsakė gerai nežinanti, bet mananti, kad įvairios bylos, susijusios su vyro tarnyba užsienio šalyse. Tų bylų namuose nelaikanti, jos „*padėtos saugioje vietoje*“ ir yra „*visos sužymėtos vyro ranka: V. G.*“²⁴ Paklausta, ar tarp tų bylų nėra Stokholmo pasiuntinybės dokumentų, kokių nors sutarčių iš URM, Gylienė paaiškino, kad svarbiausios bylos buvo sudegintos, perduodant pasiuntinybę sovietams, o dėl ministeri-

jos sutarčių – nemananti, kad ten jų yra.

Grįžęs iš Toronto, apie savo kelionės rezultatus Daužvardis informavo Lozoraitį ir Lietuvos pasiuntinybes Londone bei Vašingtone. Savo ruožtu Kajeckas toliau tęsė paieškas žmonių, ką nors žinančių apie dokumentus iš URM. 1961 m. birželio 22 d. jis išsiuntė raštą Žilinskui, kuris 1953 m. išvyko iš Švedijos ir apsigyveno Niujorke. Teiravosi apie pasiuntinybės Stokholme archyvo likimą ir dėžes iš Kauno. Žilinskas dar kartą patvirtino jau žinomą informaciją apie sudegintas slaptąsias ir sovietams atiduotas viešąsias bylas, o apie siuntinį iš Kauno nurodė: „*Iš atsakingo asmens girdėjau, kad tos dėžės buvo Gylio padėtos, kartu su dėžėmis jo angliško sidabro, vienos švedų institucijos rūsyje. Kiek supratau, kalbamos dėžės turėjo būti pasiųstos į J. A. Valstijas, bet, neturint transporto galimybių, užstrigo Stokholme. Tolesnis šių svarbių dėžių likimas man nėra žinomas*.“²⁵ Kas tas „atsakingas asmuo“ ir kokios „švedų institucijos rūsyje“ buvo saugomi dokumentai, Žilinskas nenurodė.

Kajeckas visą surinktą informaciją apie LDT archyvus, galbūt turimus Gylienės, apibendrino savo 1961 m. rugpjūčio 25 d. *pro memoria*, kurią įteikė diplomatijos šefui Lozoraičiui, pasiuntiniui Londone Broniui Kaziui Balučiui ir konsului Daužvardžiui. Siūlė kuo greičiau skirti konsulą Toronte, tuo būdu paskatinant Gylienę, kad perduotų turimus archyvus. Jei bus dar ilgiau delsiama, našlė dokumentus parduos, nors Valstybės departamentas „*pirkti iš jos bylas pagundos nerodo*.“²⁶

Konsulas naujas, problemos senos

Tačiau naujo konsulo paskyrimas užstrigo, atrodo, Lozoraitis delsė, neapsispręsdamas, ką juo skirti. 1961 m. lapkričio 27 d. Kajeckas, lankydamasis Valsybės departamente, buvo informuotas, kad vėl kreipėsi Gylienės advokatai pensijos jai skyrimo klausimu. Pakartojo ir pasiūlymą departamentui nupirkti iš jos bylas. Į tai Lietuvos atstovas atsakė, kad jam kelia susirūpinimą ketinimas parduoti dokumentus, nes tarp jų „*yra sutarčių originalai*“, o jis baiminasi,

kad apie tai „*nepatirtų raudonieji ir nepasišautų jų pirklys kokia nors priedanga bylas nupirkti*.“²⁷ Valstybės departamento pareigūnas, išgirdęs apie sutarčių originalus, irgi sunerimo, nes ten galėjo būti ir „*sutarčių su JAV originalai*.“²⁸ Sutarta kuo greičiau paskirti konsulą Toronte ir jam pavesti, kad sutvarkytų konsulato archyvo reikalus.

Tačiau atėjo 1962-ieji, o konsulas vis dar nebuvo paskirtas. Kajeckas, netekęs kantrybės, pareiškė LDT nariams: jei diplomatijos šefas kuo skubiau nepaskirs konsulo, jis kreipsis pagalbos į lietuvių bendruomenę Toronte ir prašys, kad „*pasirūpintų archyvo ir bylų gelbėjimu*.“²⁹

Į tokį Kajecko pareiškimą labai aštriai sureagavo Lietuvos pasiuntinys Londone Balutis. 1962 m. sausio 8 d. jis parašė laišką Lozoraičiui, priekaištaudamas, kad konsulas Kanadai vis dar nepaskirtas, o archyvų klausimas neišspręstas. Todėl „*nenuostabu būtų išgirsti vieną gražią dieną, kad tie archyvai atsidūrė visai netikėtose rankose. Ir jeigu taip įvyktų, tai neabejotinai būtų SKANDALAS, kokio dar nesame turėję... O aršiausia drauge su tuo būtų tas, kad mūsų Užsienio Tarnyba su Tamsta priešakyje neturėtų tokiam atsitikimui nei krislo pasiteisinimui*.“³⁰

Pagaliau 1962 m. sausio 15 d. Lozoraitis generaliniu garbės konsulu Kanadoje paskyrė Joną Žmuidziną.³¹ Tačiau archyvų perėmimas ir toliau nejudėjo iš vietos. Gylienė, susitikusi su naujuoju konsulu, pareiškė, kad jokių bylų jam neperduos, kol nebus išspręstas jos pensijos klausimas. Našlės pozicija nepasikeitė net ir po to, kai jos advokatai gavo Valstybės departamento raštą, paaiškinantį, kad Lietuvos Respublikos aktyvų, kuriuos JAV vyriausybė įšaldė ir perėmė savo kontrolėn 1940 m., negalima naudoti pensijų mokėjimui. Jie skiriami tik Lietuvos diplomatiniam atstovavimui užsienyje palaikyti.³² Žmuidzinui paprašius perduoti nors konsulato dokumentus, Gylienė griežtai atsakė tą padaryti ir pagrasino, kad, jei nebus atlyginta už bylų saugojimą, jas verčiau sunaikins, negu perduos konsului.³³ Kai pasiteirauta, kokio atlyginimo ji pageidauja, sumos nenurodė, toliau priekaištaudama, kad negauna pensijos.

Derybos, trukusios penkiolika metų

Metai bėgo, bet archyvai taip ir nebuvo perimti. Lietuvos pasiuntinys JAV Kajeckas, 1963 m. rugsėjo mėn. lankydamasis Toronte, pats nuvyko pas Gylienę ir dar kartą bandė įtikinti, kad atiduotų dokumentus. Bet nieko nepešė, todėl konstatavo: „*Bylų likimo reikalas yra labai rimtoje padėtyje*.“³⁴ Ta padėtis nepasikeitė ir 1964-aisiais. Dar po metų dėl tokios protu nelabai suvokiamos laikysenos archyvų klausimu konsulas Žmuidzinas suabejojo, ar Gylienė tikrai turi kokius nors dokumentus, vyro atsivežtus iš Švedijos. Savo abejones jis išdėstė 1965 m. sausio 27 d. rašte Kajeckui³⁵ ir pateikė tokius argumentus. Pirma, niekas iš LDT narių negalėjo garantuoti, kad kartu su pasiuntinybe Stokholme sovietams nebuvo perduotas ir jos archyvas su dėžėmis iš URM. Antra, jeigu tie dokumentai būtų buvę atvežti į Kanadą, tai Gylis, kaip pareigingas tarnautojas, tikrai būtų apie tai informavęs pasiuntinybę Vašingtone ir Lietuvos diplomatijos šefą. Juo labiau kad buvusį pasiuntinį Švedijoje tuo metu aršiai kritikavo Ignas Šeinius emigracinėje lietuvių spaudoje. Trečia, buvęs pasiuntinybės Švedijoje sekretorius Žilinskas irgi negalėjo pateikti jokios konkrečios informacijos.

Šios Žmuidzino abejonės paskatino Kajecką pagaliau oficialiai kreiptis į JAV Valstybės departamentą dėl konkretnės informacijos apie Gylienės pasiūlymą, pateiktą prieš keletą metų, pirkti iš jos dokumentus. 1965 m. balandžio 29 d. lankydamasis pas Rytų Europos skyriaus, kuriojančio Baltijos šalis, vedėją, paprašė jo, kad pasidomėtų, kokias bylas Gylienė tada ketino parduoti. Šis pažadėjo peržiūrėti to laikotarpio departamento dokumentus ir informuoti Kajecką.³⁶ Pažadą ištesėjo ir rugsėjo 2 d. pranešė, kad joks dokumentų sąrašas departamentui nebuvo pateiktas.³⁷ Taigi niekas nepaaiškėjo.

Dar po dvejų metų, Daudžvardžiui pasiūlius, buvo bandoma iš Gylienės perimti archyvinės bylas, sumokant jai 1000 dolerių.³⁸ Prasidėjusios derybos užtruko beveik dvejus metus ir baigėsi tuo, kad Gylienė pareiškė: „*Kas tas tūkstantis, kokie tai pinigai, niekis*

[...]. *Aš jokio [dokumentų perdavimo] akto nepasirašysiu.*³⁹

Diplomatams praradus viltį kaip nors susitarti su našle, pagalbon pasisiūlė Toronto lietuvių Šv. Jono Krikštytojo parapijos klebonas Petras Ažubalis, nutaręs už LDT archyvus skirti iki trijų tūkstančių dolerių.⁴⁰ Iš Gylienės pareikalauta, kad, prieš sumokant pinigus, ji pateiktų turimas bylas peržiūrėti, nes reikia nustatyti, „*kiek ir ar iš viso verta už jas mokėti.*“⁴¹ Ji tokį reikalavimą kategoriškai atmetė.

1979 m. Vanda Gylienė sunkiai susirgo, rugpjūčio mėnesį buvo paguldyta į Toronto ligoninę, ten atlikta keletas operacijų. Jos draugės, lankydamos ligonę, dar bandė įtikinti, kad perduotų archyvinės bylas LDT. Viena iš jų, istorikė dr. Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, parašė Gylienei net laišką tuo klausimu.⁴² Tačiau tai irgi nedavė jokių rezultatų. Gylienė mirė tų pačių metų rugsėjo 29 d., taip ir neperdavusi jokių dokumentų Lietuvos diplomatom.⁴³

Po laidotuvių konsulas Žmuidzinas, dalyvaujant kunigui Ažubaliui ir Gylienės giminaičiams, apžiūrėjo velionės namus. Jokių dokumentų, išskyrus Toronto konsulato bylas, ten nebuvo.⁴⁴ Spalio 11 d. Žmuidzinas, dar kartą apsilankęs Gylių namuose ir detaliau susipažinęs su dokumentais, konstatavo: „*Mano nuovoka, tie archyvai, nepastebėjus nieko, atvežto iš Švedijos, yra be praktiškos vertės, ypač žinant, kad, pasak Gylio sekretoriaus V. Žilinsko, sutarčių originalai esą „nuskendę“.* Ogi tose bylose esantieji gimimo liudijimai labai retai kam bus reikalingi, nes jų savininkai yra savo dauguma mirę. Tėra mūsų interesas principinis – apsaugoti juos nuo sovietų.“⁴⁵ Mat baimintis, kad sovietų valdžia, pasitelkdama Gylienės giminaičius, gyvenančius Lietuvoje, bandys, padedama samdytų advokatų, kartu su palikimu perimti ir jos namuose laikomas bylas.

Pateiktoje citatoje yra sunkiai suprantama užuomina apie Žilinsko liudijimą dėl sutarčių originalų. Neaišku, ką reiškia „*nuskendę*“, nes šis žodis Žmuidzino *pro memoria* parašytas kabutėse, lyg ir perkeltine prasme. Juk buvęs pasiuntinybės Švedijoje sekretorius ir 1949 m. laiške Stasiui Lozoraičiui, ir

1961 m. rašte Juozui Kajeckui teigė nežinantis, koks sutarčių originalų, atsiųstų dėžėse iš Kauno, likimas. O ir savo atsiminimuose Žilinskas apie „nuskendimą“ neužsiminė. Jokių kitų dokumentų tuo klausimu nerasta.

Gylienės palikimo reikalus tvarkantys advokatai 1979 m. spalio 15 d. konsulato archyvą perdavė Žmuidzinui, o konsulas pervežė dokumentus į savo namus.⁴⁶ Kanados lietuvių leidžiamas laikraštis *Tėviškės žiburiai* lapkričio 8 d. numerio paskutiniame puslapyje išspausdino žinutę: „*Generalinio Lietuvos konsulato Toronte 1937–1959 metų archyvai jau perkelti iš ankstesnės jo buveinės*“ į dabartines konsulato patalpas.⁴⁷ Taip baigėsi du dešimtmečius trukusi šio archyvo „įkalinimo“ istorija.

Perėmusi konsulato archyvą ir neradusi jokių bylų, Vytauto Gylgio atvežtų iš Švedijos, LDT daugiau nebesidomėjo dėžėmis iš Kauno. Kur atsidūrė tie dokumentai, neišsiaiškinta.

Atgal į Stokholmą

Apibendrinant visą Lietuvos diplomatų egzilyje tyrimą, atliktą per dvidešimt metų, galima konstatuoti, kad dvi dėžės su URM dokumentais 1939 m. tikrai buvo perduotos Gyliui ir atvežtos į Stokholmą. Tačiau nerasta jokių įrodymų, kad jos atsidūrė Kanadoje ir kad būtent jose saugotus dokumentus Gylienė norėjo parduoti JAV Kongreso bibliotekai. Niekas nematė nei pačių dokumentų, nei jų sąrašo. Gylių pažįstami Toronte liudijo, esą diplomatas buvo priverstas parduoti „*kai kuriuos servizus*“, o tai lyg ir leistų daryti prielaidą, kad kalbama apie Žilinsko atsiminimuose minėtas dėžes, pripildytas „*V. Gylgio brangaus anglų rankų darbo sidabro*“, paliktas „*valdžios rūsyje*“ kartu su dokumentais iš URM. Tačiau tai neįrodo, kad su sidabro servizais Gylys atsivežė į Kanadą ir dėžes iš Kauno. Be to, sunku paaiškinti, kodėl per dešimt metų, kai gyveno Kanadoje, užimdamas generalinio konsulo postą, niekam iš LDT narių ar šiaip pažįstamų diplomatas neprasitarė atsivežęs svarbius URM dokumentus.

Dar lieka galimybė, kad Gylienė po vyro mirties saugojo tuos dokumentus ne savo namuose, bet nuomojamame sandėlyje. Jai mirus, dokumentai, kaip atsitiko su neseniai rasta poeto Bernardo Brazdžionio rankraščiais ir nuotraukomis, atiteko pašaliniais asmenims,⁴⁸ kurie, nesuprasdami dokumentų vertės, juos tiesiog sunaikino. Tačiau ši versija mažai tikėtina, nes už sandėlio nuomą reikia mokėti, tad vargu ar nepasiturinti našlė būtų sau tą leidusi. Be to, apie nuomą būtų sužinoję Gylienės palikimo reikalus tvarkantys advokatai ir informavę jos giminačius, gyvenančius Amerikoje. Tačiau apie jokių archyvinius dokumentus šie nieko nežinojo. Apie tai neužsiminta ir Gylienės testamente.⁴⁹

Nepavyko rasti jokių archyvinių šaltinių, kurie leistų nustatyti, kokie dar dokumentai, išskyrus Lietuvos sutartis su kitomis valstybėmis, buvo tose dėžėse. Jų sąrašas, ko gero, buvo sunaikintas, deginant URM slaptojo archyvo bylas pirmosiomis sovietų okupacijos dienomis.

Atrodytų, paieškos atsidūrė aklavietėje, jei ne dvi užuominos, aptiktos LDT dokumentuose, saugomuose LCVA. Žmuidzinas 1979 m. rugpjūčio 17 d. parašytoje *pro memoria* nurodė, esą Gylienė vienai savo draugei 1978 m. sakiusi, kad Gylis, „atsivežęs dokumentus į Stokholmą, padėjęs juos į muziejų“.⁵⁰ Tai leidžia daryti prielaidą, kad Žilinsko atsiminimuose minimas „valdžios rūšys“ galėjo būti ne kokiam nors archyve, bet viename iš Stokholmo muziejų. Pateikus preliminaras užklausas muziejams, labiausiai susijusiems su Švedijos riksantikvaru Sigurdu Curmanu, ilgamečiu švedų–lietuvių draugijos pirmininku, – Šiaurės muziejui (*Nordiska museet*), Nacionaliniam muziejui (*Nationalmuseum*) ir Valstybės istorijos muziejui (*Statens historiska museet*) – buvo gautas neigiamas atsakymas. Nė viename iš jų jokios informacijos apie Vytauto Gylio atvežtus dokumentus iš Lietuvos URM nerasta. Iš dalies tai suprantama, nes dokumentai perduoti saugoti neoficialiai, greičiausiai jokie formalūs popieriai nebuvo surašyti. Galima tik konstatuoti, kad šie trys muziejai ieškomų dokumentų neturi. Aišku, Stokholme veikė

ir daugiau muziejų, kuriems galėjo būti patikėta laikinai saugoti dėžes iš Kauno. Tą dar reikėtų patikrinti.

Kita užuomina, leidžianti spėlioti, koks ieškomų dokumentų likimas, yra jau cituota Žmuidzino rašto ištrauka, kad „*sutarčių originalai esą „nuskendę“*“. Į kabutes įdėtas žodis *nuskendę* galėtų reikšti, kad tie dokumentai dėl potvynio ar kokios nors kitos priežasties buvo apsemti vandens ir visiškai sunyko. Tokią informaciją Žmuidzinas galėjo sužinoti iš Žilinsko, kuris, savo ruožtu, ją gavo iš ko nors Švedijoje jau po 1961 m., kai rašte Kajeckui tvirtino nieko nežinantis apie dėžių iš Kauno likimą. Tačiau šiam teiginiui patvirtinti arba paneigti reikėtų specialaus tyrimo. Šiaip ar taip, keliai dviem kryptimis vėl veda į Stokholmą. Pirmoji kryptis optimistinė – galbūt tie dokumentai iki šiol saugomi kuriame nors Stokholmo muziejuje ir bus rasti. Antroji pesimistinė – būtų patvirtintas dokumentų sunykimo faktas ir tai padėtų tašką dviejų dėžių iš URM istorijoje.

O kas toliau?

Ar kas nors imsis tokių tyrimų, sunku pasakyti. Valdžios pozicija dėl Lietuvos kultūros vertybių užsienyje paieškų ir susigrąžinimo per trisdešimt nepriklausomybės metų nepasikeitė. Nuo verkšlenimų apie pagrobtas mūsų tautos vertybes ir deklaracijų jas susigrąžinti taip ir nepereita prie konkrečių veiksmų. Kai Kultūros ministerija, kuriai pavesta koordinuoti Lietuvai reikšmingų kultūros objektų užsienyje paieškas, jų grąžinimą ir pristatymą visuomenei, turi spręsti dilemą, ar finansuoti memorialo Lukiškių aikštėje įrengimą, ar tuos pinigus skirti būtiniausioms kultūros įstaigų reikmėms, sunku tikėtis pragiedrulių kultūros padangėje. O privačios iniciatyvos, išskyrus *MG Baltic* įsteigtą Vasario 16-osios fondą, yra nukreiptos daugiausia į asmeninių kolekcijų kūrimą, jų reprezentavimą, bet ne į istorinius kultūros paveldo tyrimus.

Vis dėlto viliosi, kad ši dingusių dokumentų istorija pagaliau bus išnarpliota, juo labiau kad ji susijusi ir su Vasario 16-osios Akto originalo, spaus-

dinto rašomąja mašinėle, paieškomis. Manau, šiame straipsnyje pateikta informacija irgi bus naudinga tolimesniam tyrimui, bet norėčiau tikėti, kad istorikai pasinaudos ja, laikydamiesi akademinės etikos, o ne taip, kaip buvo pasielgta Vasario 16-osios Akto aprobuoto vertimo radybų Vokietijos archyvuose atveju. ■

¹ V. Gylis 1949 m. kovo 27 d. laiškas B. Balučiui. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 26, l. 60.

² Iš lietuvių gyvenimo Švedijoje. *Pragiedruliai*. 1949, nr. 1, p. 102.

³ Gerald Grant-Suttie Consul-General for Lithuania Dies. *The Ottawa Journal*, 25 May, 1949, p. 14.

⁴ S. Lozoraičio 1949 m. spalio 31 d. raštas dėl V. Gylis paskyrimo generoliniu konsulu Toronte. LCVA, f. 656, ap. 4, b. 534, l. 24.

⁵ V. Žilinsko 1949 m. rugsėjo 9 d. laiškas S. Lozoraičiui. LCVA, f. 668, ap. 1, b. 48, l. 106 a. p.

⁶ P. Daužvardžio 1959 m. birželio 19 d. *pro memoria*. LCVA, f. 668, ap. 1, b. 90, l. 6.

⁷ J. Kajecko 1959 m. birželio 16 d. *pro memoria*, ten pat, l. 3.

⁸ P. Daužvardžio 1959 m. birželio 20 d. raštas J. Kajeckui. LCVA, f. 668, ap. 1, b. 92, l. 1.

⁹ J. Kajecko 1960 m. gruodžio 12 d. laiškas V. Gylienei. LCVA, f. 656, ap. 4, b. 58, l. 21.

¹⁰ J. Kajecko 1961 m. balandžio 24 d. *pro memoria*. LCVA, f. 668, ap. 1, b. 92, l. 8.

¹¹ J. Kajecko 1961 m. kovo 23 d. laiškas P. Daužvardžiui. LCVA, f. 656, ap. 4, b. 58, l. 38.

¹² Ten pat.

¹³ B. Liūdžiūtės 1961 m. balandžio 16 d. laiškas J. Kajeckui, ten pat, l. 54.

¹⁴ URM žinytas. 1939 m. Kaunas. 1939, p. 441.

¹⁵ P. Daužvardžio 1961 m. balandžio 3 d. raštas J. Kajeckui. LCVA, f. 656, ap. 4, b. 58, l. 41.

¹⁶ Edvardas Turauskas. Lietuvos nepriklausomybės netenkant – įvykiai. Kaunas. 1990, p. 197. Kai kurie Valentino Gustainio atsiminimai apie ELTĄ, gyvavusią 1920–1940 metais. *Proskyna*. 1991, nr. 1, p. 63.

¹⁷ J. Kajecko 1961 m. balandžio 14 d. raštas M. Krupavičiui. LCVA, f. 656, ap. 4, b. 58, l. 51.

¹⁸ M. Krupavičiaus 1961 m. balandžio 20 d. laiškas J. Kajeckui, ten pat, l. 62.

¹⁹ P. Daužvardžio 1961 m. balandžio 12 d. raštas J. Kajeckui, ten pat, l. 42.

²⁰ P. Daužvardžio 1961 m. balandžio 10 d. raštas J. Kajeckui. LCVA, f. 668,

ap. 1, b. 92, l. 5.

²¹ J. Kajecko 1961 m. balandžio 27 d. raštas P. Daužvardžiui, ten pat, l. 9.

²² P. Daužvardžio 1961 m. gegužės 4 d. raštas J. Kajeckui, ten pat, l. 12.

²³ P. Daužvardžio 1961 m. gegužės 4 d. *pro memoria*, ten pat, l. 13.

²⁴ Ten pat.

²⁵ V. Žilinsko 1961 m. liepos 10 d. raštas J. Kajeckui, ten pat, l. 19.

²⁶ J. Kajecko 1961 m. rugpjūčio 25 d. *pro memoria*, ten pat, l. 18.

²⁷ J. Kajecko 1961 m. gruodžio 6 d. *pro memoria*. LCVA, f. 656, ap. 4, b. 58, l. 99.

²⁸ Ten pat.

²⁹ J. Kajecko 1962 m. sausio 3 d. *pro memoria*, ten pat, l. 103.

³⁰ B. K. Balučio 1962 m. sausio 3 d. raštas S. Lozoraičiui, ten pat, l. 104.

³¹ Laurynas Jonušauskas, op. cit., p. 329.

³² J. Kajecko 1962 m. kovo 26 d. raštas S. Lozoraičiui. LCVA, f. 656, ap. 4, b. 58, l. 118.

³³ J. Žmuidzino 1963 m. kovo 4 d. *pro memoria*. LCVA, f. 668, ap. 1, b. 92, l. 27.

³⁴ J. Kajecko 1963 m. rugsėjo 13 d. *pro memoria*, ten pat, l. 30.

³⁵ J. Žmuidzino 1965 m. sausio 27 d. raštas J. Kajeckui, ten pat, l. 33.

³⁶ J. Kajecko 1965 m. gegužės 5 d. *pro memoria*, ten pat, l. 34.

³⁷ J. Kajecko 1965 m. rugsėjo 3 d. *pro memoria*, ten pat, l. 35.

³⁸ P. Daužvardžio 1967 m. kovo 31 ir spalio 24 d. raštai S. Lozoraičiui, ten pat, l. 37, l. 42.

³⁹ J. Žmuidzino 1969 m. sausio 28 d. raštas S. Lozoraičiui, ten pat, l. 51.

⁴⁰ J. Žmuidzino 1971 m. sausio 18 d. *pro memoria*, ten pat, l. 54.

⁴¹ S. Lozoraičio 1971 m. sausio 28 d. raštas J. Žmuidzinui, ten pat, l. 56.

⁴² J. Žmuidzino 1979 m. rugpjūčio 17 d. *pro memoria*. LCVA, f. 656, ap. 4, b. 58, l. 132.

⁴³ J. Žmuidzino 1979 m. spalio 2 d. *pro memoria*. LCVA, f. 668, ap. 1, b. 92, l. 60.

⁴⁴ J. Žmuidzino 1979 m. spalio 5 d. raštas S. Lozoraičiui, ten pat, l. 62.

⁴⁵ J. Žmuidzino 1979 m. spalio 11 d. *pro memoria*, ten pat, l. 65.

⁴⁶ J. Žmuidzino 1979 m. spalio 15 d. *pro memoria*, ten pat, l. 67.

⁴⁷ *Tėviškės žiburiai*. 1979 m. lapkričio 8 d., p. 10.

⁴⁸ B. Brazdžionio archyvas – internetiniame aukcione už 2,5 mln. *Draugo šeštadienis* priedas *Kultūra*. 2019 m. rugsėjo 21 d. Prieiga per internetą: https://www.draugas.org/b-brazdzionio-archyvas-interne-tiniame-aukcione-uz-25-mln/?fbclid=IwAR2Y_S2diB28MakdYtflC1a-NUNLD_AxWiMIWwUm4t-E9nGnUbeI8CTFP2-4

⁴⁹ J. Žmuidzino 1979 m. spalio 2 d. *pro memoria*. LCVA, f. 668, ap. 1, b. 92, l. 61.

⁵⁰ J. Žmuidzino 1979 m. rugpjūčio 17 d. *pro memoria*. LCVA, f. 656, ap. 4, b. 58, l. 132.

Astrida PETRAITYTĖ

PIANISTĖS, „ANTIFORMALISTINIO ROJUKO“ ATSTOVĖS LIKIMAS...

Andrius Vaišnys. Gražinos Ručytės pianissimo: branda ir sklaida antiformalistinio rojuko metais. Monografija. V.: Vaga. 2019

Jau ne vieną dešimtmetį turime progos ir mes, „plačioji“, ne muzikinė visuomenė, stebėti Gražiną Landsbergienę – dažniausiai jai tenka asmens, lydinčio Vytautą Landsbergį, vaidmuo. Bet ir šis tylus buvimas šalia reprezentuoja, kad tai ori, tvirta asmenybė, jau nekalbant apie ištikimybę, akivaizdžią paramą pirmajam atkurtos valstybės vadovui, kurį toli gražu ne visi vertina palankiai. Tad jai skirta monografija, manau, sudomins ne vieną. Tiesa, pavadinime fiksuota pavardė nurodo, kad labiau orientuojamasi į profesinę veiklą – pianistę, koncertmeisterę išties žinoma Ručytės, o ne Landsbergienės pavarde.

Knyga grindžiama ir pokalbiais su Gražina Ručyte-Landsbergiene, ir dokumentų, publikuotos medžiagos studijomis. Apsibrėžtas laikotarpis – nuo 1949-ųjų iki 1989-ųjų, t. y. nuo tremties iki istorinio Lietuvos virsmo. Dėl šios ribos skaitytojai turbūt apgailestaus (tiesa, autorius „grybštelį“ gerokai plačiau – rašoma ir apie Kovo 11-ąją, ir apie Sausio 13-ąją, paminimas net 1993-aisiais priimtas herojės apsisprendimas neberūkyti...).

Tas „antiformalistinis rojukas“ iškart sutrikdė. Įvade ši formuluotė lyg ir paaiškinama – tai Dmitrijaus Šostakovičiaus kūrinio įvardijimas: „genialusis kompozitorius, imtas persekioti stalinistų, 1949-aisiais pradėjo kurti muzikinį pasakojimą apie sovietinius „kovotojus“ su jokios valdžios neįrėminama muzika – „An-

tiformalistinį rojuką“ (p. 32). Išnašose paaiškinama, kad tai „aliuzija į carinės Rusijos aikštėse rodytą vaidintuvę su didinamaisiais stiklais ir viduje keičiamais paveikslėliais“, liaudies pramintą „rojuką“. Formuluo-tės pasirinkimas vis tiek kelia abejonių, todėl suintriguotas lauki, ar herojė išryškės kaip „antiformalistė“ (bohemos atstovė), ar kaip sovietiniam „rojukui“ (privilegiuotam sluoksniui) priskirtina veikėja...

Ilgą įvadą „Kaip suprasti biografiją: lūžio momentai ir išlikimo kontekstai“ kiek sugadina banalūs teiginiai, pavyzdžiui: „Asmens dorai reikšminės įtakos daro ir išorinė, ir šeimos aplinka“ (p. 18). Pirmiausia pristatomas Chužiras – tremties vieta Baikalo saloje, kur vyks nemaža veiksmo dalis (intriga, ko gero, vykusiai užmezgama). Bet norintiems geriau suprasti sovietinį kontekstą, vėl kils klaustukų. Štai autorius rašo: „GULAG'as ir specialiai perkeliamųjų asmenų gyvenvietė plėtėsi“ (p. 13). Gausiai (gal net pernelyg) pateikiama išnašų, tačiau taip ir neiššifruojamas žodis GULAG [rus. ГУЛАГ – Главное управление исправительно-трудовых лагерей и колоний, t. y. Vyriausioji pataisos darbų lagerių valdyba]. Bent man, žinojusiai bendrą „tremties“ terminą, lieka neaišku, ar specialiai perkeliemieji yra kita kategorija? Bet Chužiro lageris, pasak autoriaus, vadinosi pataisos darbų kolonija... Istorinis vaizdas dar labiau

sujaukiamas, įterpiant tokią Rusijos publicistų citatą: „Kaliniai, posovietiniu laikotarpiu gyvenantys Rusijos teritorijoje, nebuvo linkę dalintis prisiminimais“ (p. 14). Bet juk Sibiro lagerių kaliniai priskirtini visai kitai kategorijai negu tremtiniai ar spec. perkeltieji?

Įvade pateikiama vertinga biografinė medžiaga: „Gražina Ručytė (g. 1930) kilusi iš Anykščių: tėvas Pranas Ručys (1893–1980) buvo reemigrantas verslininkas ir 1949–1958 m. tremtinys, o mama Agnietė Putlaitė-Ručienė (1904–1976) – pienininkė ir 1949–1958 tremtinė...“ (p. 27). Pristatomi du Gražinos broliai ir dvi seserys. Įvade cituojami kai kurių muzikų (pavyzdžiui, Donato Katkaus) atsiliepimai apie profesinį Ručytės meistriškumą, regis, labiau derėtų viename iš knygos skyrių.

Pirmojo skyriaus, kuriame šuoliais perlėkta per herojės gyvenimą, pavadinimas „Stiprieji ryšiai: šeimos narių navigacija“ dvelkteli moksliniu pretenzingumu. Tikėtina, kad būtent „stiprusis ryšys“ – tėvas – nulėmė Gražinos profesiją: „Kai Pranas Ručys buvo pakviestas dirbti Kauno „Drobės“ fabrike, nupirko dukrai didelį naują akordeoną „Hohner“ (p. 44). Sužinome ir pasakojimo atspirties tašką – masinių trėmimų, ciniškai pavadintų „Mūša“ (Priboj), epizodėlį. Kauno konservatorijos studentė Gražina Ručytė, draugės paprašyta, partizanams perdavė tvarsčių, todėl 1949 m. kovo 25-osios naktį buvo suimta nuomojamame kambarėlyje, įsiveržus milicininkams (jie vykdė sovietinio saugumo (MGB) pavedimus). Spalvingas epizodas – milicininkai kantriai laukia, kol Gražinos draugė atneš akordeoną, paliktą vaikų darželyje, o „perkeliamoji“ sėda prie fortepijono ir skambina Chopiną...

Ručytė buvo atskirta nuo šeimos, ištremtos iš Panevėžio (vėl klausukas – jei tėvas dirbo „Drobėje“, tai kodėl šeima nepersikėlė į Kauną?). „Tėvai tuo metu apgyvendinti Novočirkine, greta Zimos, už pusės tūkstančio kilometrų nuo Chužiro, šiauriau Baikalo“ (p. 55). Gražinos „paskyrimo vieta“ – Olchono sala Baikalo ežere (regis, konkreti vietovė vadinasi būtent Chužiras). Čia visų laukė žvejų dalia. „Ypač žiemos žūklė tremtiniais buvo sunki: išvaidavo namelį su slidėmis ir važiuodavo namelis ledu, tas pats su gultais viduje, kur labai ankšta, užtat su krosnele“ (p. 51). Ar jai pačiai teko patirti pavojingą žiemos žūklę?

Juk buvo ištremta 1949 m. pavasarį, o 1949-ųjų rugsėjį Gražinai leista vykti pas artimuosius. Tiesa, iš Novočirkino ją tuoj pat perkėlė į Zimą, nes vidurinei mokyklai reikėjo muzikos mokytojo. Gavo kambarėlį. Greta pamokų „muzikos mokytojos pareiga – linksminėti šokiuose susirinkusius kitus mokytojus ir įstaigos svečius“ (p. 61). Sulaukė ir pirmo oficialaus sovietinio įvertinimo – Irkutsko srities medžio apdirbimo pramonės profsąjungos komitetas įteikė Garbės raštą už muzikos vadovės darbą Zimos pionierių stovykloje 1950-ųjų vasarą (istorinė grimasa – rusiukus mokė lietuviškų šokių). Įdomus herojės prisipažinimas: „Aš atrodžiau daugeliui nesimpatiška, tarsi susiraukusi, nepatenkinta, gal net griežta“ (p. 76).

Šio skyriaus pasakojimo šuoliai vis priverčia sutrikti – štai sužinojome, kad knygos herojė mokytojauja Zimoje, bet netrukus skaitome: „Iš Irkutsko Gražina parvažiuoja pas tėvus vasarą ar per Kalėdas“ (p. 64)... Arba pamini-mas laiškas iš Sverdlovsko, nustebinęs artimą tremties draugę Oną Litvinaitę-Narbutienę, vėliau tapusią žymia muzikologe... Lieki sutrikęs – kada atsidurta Irkutske, o kada Sverdlovskė? Štai dar ir toks „nuotykiš“ lyg tarp kitko: „1956 m. iš Sverdlovsko pabėga atostogų į Lietuvą“ (p. 76). Ar iš tremties buvo galima viens du išvykti namo atostogauti?.. Konservatorijoje susitikimas su Vytautu Landsbergiu ir jo žmona Rita, žinoma, natūralus tų „atostogų“ epizodas... 1957 m. Gražina grįžta Lietuvon, o „1959 metais Rita Kučinskaitė jau yra išsiskyrusi su Vytautu Landsbergiu ir ištėkėjusi už Aloyzo Sakalo“ (p. 78). Netrukus „pirmosios Kūčios su Vytautu“ (p. 79). Sužinome, kad 1965 m. pagerėjo buitinės sąlygos: „Kadangi vaikai buvo skirtingų lyčių, Landsbergienei paskirtas 3 kambarių butas“ (p. 83). Prieš galutinai įsikuriant Žvėryne, dar kraustytasi į keturių kambarių butą Eidukevičiaus gatvėje. Paliudijama, kad sovietmečiu kūrybinės sąjungos materialiai palepindavo savo narius, neslepianč patirtos nuoskaudos: „Nors mes gyvenome kukliai, bet tikėjomės, kad Kompozitorių sąjunga išskirs vieno kambario butą – būtume nupirkę tėveliams, tačiau paskyros neskyrė, nors kreipėmės kelis kartus“ (p. 86). Gražinos tėvams, grįžusiems iš tremties, jų turėtas namas nebuvo gražintas.

Peržengiant nusistatytas pasakojimo ribas, prisi-menama, kad po lemtingosios Kovo 11-osios Vytautas

Landsbergis, šeštą rytą grįžęs su gėlėmis, buvo toks pervargęs, kad net nematė jos, stovinčios greta. Pateiktos dvi reikšmingos autocharakteristikos: „*Man lietuviška tapatybė buvo svarbesnė už visa kita.*“ „*Gražina savo vaidmenį šeimoje yra apibūdinusi kaip laikančios namų biudžetą ir tvarką*“ (p. 90). Svarbus ir Landsbergio, jau istorinio Lietuvos asmens, apibūdinimas, nusakant asmeninį santykį: „*Vytautas – įdomus, dvasia turtingas žmogus, jo užmojai ir tikslas yra dideli. Ir jo tikslas yra garbingas. Jeigu tu gali pasijusti jo padėjėja, pagalbininke, galbūt verta tuo didžiuotis? Aš palaikau tą žmogų*“ (p. 80). Landsbergienė vyrui talkino ne tik prisiimdama buitines rūpesčius, bet ir skaitydama, perspausdindama jo straipsnius (pirmiausia apie M. K. Čiurlionį), tvarkydama archyvą ir pan. Be to, patiria me, koks krūvis jai tenka ir Teatre, ir namie, ypač auginant vaikus (na, vaikai tegu lieka „tarp eilučių“, bet vėl sukirba klausimėlis – apie kokį Teatrą čia kalbama?).

Taigi pirmame skyriuje šuoliais lekiant per herojės gyvenimą, paliekama (sąmoningai?) nemažai rebusų. Toliau skaitydami susidarome išsamesnę biografinę mozaiką.

Antro skyriaus pavadinimas „Deminutyvinė silpnųjų ryšių galia: vyrai, lemiantys moters likimą“ galėtų supykdyti ne tik aršiąsias feministes. Jau anksčiau buvo pristatytas laiškus Gražinai rašęs, net aplankyti (kartu su Vytautu Narbutu, Onutės Litvinaitės draugu ir būsimuoju vyru) atvykęs Vytautas Skuodis. Dabar ne tik gerbėjų, bet ir šiaip gyvenime sutiktų vyrų gausėja. Skyrius pradedamas eilėmis iš laiško, kurį 1949-ųjų birželį atsiuntė „*Vilniaus konservatorijos bendrakursis Vytautas Viržonis*“ (p. 95). Toliau (p. 109) patikslinama: „*buvęs bendrakursis*“ – ar tai Kaune? Chužire apsilankęs žurnalistas iš Irkutsko Viktoras Makkavejevas savo dėmesiu tremtinei – „*Gražina, čia tu pražūsi, turi rasti būdą, kaip ištrūkti*“ (p. 103), – matyt, irgi iliustruoja „silpnuosius ryšius“... Vėl primenama Zima ir asmenys, susiję su Gražina. Iš Chužiro gaunami tautiečių laišakai įlieja tamsių tonų į romantizuotą lietuvių tremtinių paveikslą. Pasirodo, vienas iš jų, nusigėręs vestuvėse, ėmė taip švaistytis peiliu, kad dabar „*bobos gąsdina savo vaikus sakydamos: „Klausyk, o jei ne – atiduosiu lietuviui, kad*

papjautų“ (p. 106). Šią istoriją laiške Gražinai, išvykusiai į Zimą, aprašė tremtinys Juozas Subačius, likęs Chužire.

Taigi Ručytė, ir žurnalisto Makkavejevo užtarta, ir pati parodžiusi iniciatyvą, gavo leidimą mokytis muzikos Irkutske. Visus tuos 300 km iš Zimos ją lydėjo konvojus.

Nors skyriaus pavadinimas to nežadėjo, bet rašoma ir apie moteris, tapusias reikšmingomis. Štai Irkutsko muzikos kolegijoje (ar tikrai ta mokykla taip vadinosi?) Gražina susipažino su Onute Litvinaite: „*Gražina ir Ona ieško būdų užsidirbti, tad studijas turi suderinti su darbu*“ (p. 113). Jau Chužire patirtas dalykas – „*naktimis pagroju šokiuose su ansambliu*“ (p. 114). Netikėta gyvenimo (apskritai sovietinio, ne tik tremties) spalva – džiazas. Irkutske Ručytė greta akompaniatorės darbo grojo džiaz ansamblyje. Muzikinį jos akiratį, matyt, reikšmingai praplėtė galimybė talkinti Ulan Udės operos teatro solistams, atvykusiems gastrolių, o kvietinė „žvaigždė“ iš Leningrado Donatas Donatovas, ko gero, priskirtinas vyrams, lemiantiems moterų likimus: „*Jis – ypatingo grožio vyriškis – iš stuomens ir iš liemens, todėl teatre prie įėjimo stovi didžiausias pulkas merginų*“ (p. 117). Bet pasivaikščiojimams jis kviečia lietuvaites – Gražiną ir Onutę.

Tremtinės išspaudas turi pasekmių: „*Irkutske pasikartoja draudimas minėti G. Ručytės pavardę spaudoje, nesvarbu, kaip ji groja*“ (p. 118). Baigusi kolegiją, likusi joje koncertmeisterė, „*Gražina parašo kreipimąsi į Maskvą – MGB, prašydama leidimo išvykti studijuoti Sverdlovsko Modesto Musorgskio konservatorijoje*“ (p. 124). Sužinome, kad Irkutske Gražina privalėjo registruotis specialiojoje komendatūroje. Suprantama, būta ir šnipinėjančių agentų, bet „*mano pokalbiai su mane supusiais žmonėmis būdavo labiau profesiniai, ne politiniai*“ (p. 125). Be to, dar mokydamosi Muzikos kolegijoje įstojo į komjaunimą, tiesa, vos grįžusi į Vilnių, komjaunimo bilieto atsisakė – kaip čia apsieita be skandalo? Sverdlovskas, kur Ručytė įstojo į Uralo valstybinę Modesto Musorgskio konservatoriją, turėjo Filharmoniją, Operos ir baleto teatrą. „*Kai kurioms iš būsimųjų įžymybių Gražinai teks proga Sverdlovске akompanuoti per repeticiją*“ (p. 127). Dalyvaudama savo aukštosios mokyklos konkurse, skirtame tarybiniais kompozici-

toriams, ji gavo padėkos raštą. Tarp „vyrų, lemiančių moters likimą“, – Uralo konservatorijos profesorius Jevgenijus Vaulinas. „J. Vaulino dėka ta konservatorija tapo mokykla, kuri formavo mane tarp kūrybos ir technikos paieškų, net lipidė kaip žmogų“ (p. 147).

Sverdlovskė ji 1955 m. vietoj „spravkos“ – pažymos pagaliau gavo pasą. Jos draugė Onutė šio dokumento ir teisės vykti į Vilnių pas vyrą sulaukė metų pradžioje, o birželį, pakeliui į Lietuvą, Narbutienė išlipo Sverdlovskė, – tai liudija, koks stiprus ryšys siejo šias dvi moteris.

Paaikšėjo ir nelegalių Gražinos „atostogų“ tikslas – ji „1956-aisiais trumpai pabėgusi į Lietuvą, kad aptartų perkėlimą iš vienos konservatorijos į kitą“ (p. 139). O 1957 m. pavasarį draugės reikalais į Konservatoriją užsuko Onutė Narbutienė. Atlikėjų ir teorijos-kompozicijos fakulteto dekanas Povilas Berkavičius patarė „pateikti prašymą, kad G. Ručytė, motyvuodama, jog jos šeima yra Lietuvoje, norėtų tęsti studijas Vilniuje“ (p. 145). Ar šeima jau buvo grįžusi iš Sibiro? Juk prieš tai nurodyta, kad jų tremtis baigėsi 1958 m.? Viskas susiklostė sėkmingai – Konservatorijos rektoriui Jurgiui Karnavičiui užtarus, „Vilniuje ji išlaiko egzaminą ir priimama į ketvirtą kursą“ (p. 148).

Įvade autorius rašė, kad Ručytė į Olchono salą buvo perkelta „amžinai“. Gal tas „amžinos tremties“ nuosprendis paradoksaliai palengvino grįžimą į Lietuvą, tiesiog panorėjus ir pasistengus, nes nereikėjo laukti nustatyto konkretaus termino? Net susidarė įspūdis – tam, kad Gražina Ručytė galėtų grįžti, reikėjo tik Sverdlovsko konservatorijos sutikimo ją išleisti, o Vilniaus konservatorijos – priimti...

Trečiame skyriuje „Pagrindinės profesijos pamokos: apie tuos, kurie moko skaityti“ (turimas galvoje partitūros skaitymas) aptariama pianistės raiška. Pradedama nuo grįžimo į Vilnių, kur Ručytę pasitiko Vytautas Viržonis. Ko gero, kils klausimas, kada tai įvyko...

Jos profesinis brendimas priešokiais pristatytas ir anksčiau skyriuose, o šiame kartais „postmoderniai“ grįžtama į būtąjį laiką – štai prisimenamos Balio Dvariono gastrolės Sverdlovskė. Suprantama, ryškiausiai brėžiamas Ručytės kelias jau Lietuvoje, kur „Gražina globojama Ritos Kučinskaitės ir Vytauto Landsbergio [t. y. Landsber-

gių poros] draugų būrio“ (p. 150). Su savo sverdlovskiečių profesoriumi Vaulinu palaiko ryšį, vis pasikonsultuoja profesniais klausimais. 1959-aisiais baigia LSSR konservatoriją, kartu ten pat dirba koncertmeisterė, bet jau 1958-aisiais (tais pačiais metais, kai pradėjo baigiamąsias studijas?) gavo koncertmeisterės darbą Operos ir baleto teatre, tai truko daugiau kaip du dešimtmečius. (Datos ne visad nurodomos, tad tie chronologiniai persiklojimai kartais trikdo.) Ručytė dirbo ir Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto Muzikos katedroje, mokė studentus Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje (p. 155) – ar čia kalbama apie Nepriklausomybės laikus, ar apie darbą tuometėje Konservatorijoje? Ne visad aišku, ar keli darbai buvo derinami, ar tai atskiri gyvenimo etapai... Šiaip ar taip, ji, „supykdydusi E. Paulauską, jog paliko darbą Konservatorijoje, atsiradusi Teatre pradeda kurti savo brandų profesinį paveikslą“ (p. 158). Juo labiau kad čia irgi sutiko „asmenybę, turėjusią reikšminės įtakos profesinei patirčiai ir nuolatiniam ugdymuisi“ (p. 166) – tai Jonas Aleksa, 1965 m. užėmęs dirigento postą. Pianistė pelno ne tik operos dainininkų (jų pasirodymuose ši talkininkė neregima) ar solistų, su kuriais koncertuoja, pagarbą, bet ir kompozitorių pripažinimą: „Pirmą savo kūrinį atlikimą G. Ručytei yra patikėję veik dvidešimt Lietuvos kompozitorių“ (p. 164). Tiesa, ne su visais bendražygiais santykiai sklandūs, regis, įtampų kilo, dirbant su dainininke Giedre Kaukaite („nes koncertmeisterė taip pat savarankiškai priima sprendimus dėl koncertų“ (p. 203). Ne vien liaupsės ir iš kritikų, štai Edmundas Gedgaudas, muzikos reiškinius vertinantis ypač reikliai ir subtiliai, sako: „G. Ručytės akompanavimas nestokoja imponuojančio meistriškumo, bet pasitaiko ir su išmanymu atliekamo DARBO“ (p. 186).

Neatrodo, kad autoriaus svarstymai apie praėjusio amžiaus 7-ajame dešimtmetyje pro Geležinę uždangą prasiveržusią muziką (prisimenami bitlai, pasitelkiamas „hipiavusio“ Juliaus Sasnausko pavyzdys) tiesiogiai siejęsi su knygos heroje, nors ir pabrėžiama, kad ji tremtyje džiazavo, grojo šokiams... „Valdiška“ šlovė Ručytės irgi neaplenkė – 1980 m. jai suteiktas Lietuvos TSR nusipelnusios artistės vardas. Vaišniui atrodo, kad įvertinimas labai vėlyvas ir menkas – „bene pats žemiausias menininkams teiktų sovietinių titulų“ (p. 165). Viena vertus,

„Grażina Ručytė dėl kilmės ir biografijos (pagal nutylėjimą) negali kur nors su solistais išvykti“ (p. 175), antra vertus, „Koncertmeisteri G. Ručytei leista gastroliuoti su solistais“ (p. 176). Žinoma, tos gastrolių pirmiausia į „artimas“ šalis – Lenkiją, Čekoslovakiją, Rytų Vokietiją. Kai ją išbraukė iš gastrolių Prancūzijoje sąrašo, pianistė ryžtingai nuėjo aiškintis į KGB, tačiau jos ten nepriėmė, o kai kreipėsi į LKP CK, išgirdo: „Džiaukitės, kad mes jums leidžiame dirbti profesinį darbą“ (p. 178). Vis dėlto 1981 m. Operos ir baleto teatro direktorius Virgilijus Noreika pasiūlė Ručytei kartu vykti į gastroles Australijoje (tai buvo ir galimybė pasimatyti su Gabrielium Žemkalniu, Vytauto Landsbergio broliu, su kuriuo ryšys palaikomas laiškais). Pateikiama ir įspūdžių iš komplikuotos išvykos į Stokholmą 1983 m. – tarptautinė įtampa ypač išaugo, „SSRS karinėms pajėgoms virš Sachalino nukovus civilinį laivą, skridusį iš Niujorko į Seulą, žūsta 269 keleiviai“ (p. 196). O tarp knygą iliustruojančių nuotraukų yra „Reginos Maciūtės ir Gražinos Ručytės priėmimas Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone (JAV), 1985“ (ar tokie apsilankymai buvo galimi sovietmečiu?).

Maciūtė tapo svarbia Ručytės bendražyge. Ši kūrybinį duetą Filharmonijos vadovas Rimvydas Žigaitis suvedė, kai Gražina jau nedarbo Operos ir baleto teatre – išeita tarsiti savo noru, bet „dėl netikėto asmens poelgio su manimi“ (p. 204).

Atrodytų, pasakojimo šerdis – profesinis herojės gyvenimas, asmeninį paliekant užribyje, paminint lyg tarp kitko: „Dukra tuo metu laukiasi dukrytės, mes kraustomės į naują butą, tad aš turiu itin susikaupti – todėl vėl tik po vidurnakčio mokausi muzikinio teksto“ (p. 207). Tačiau be asmeninių tremties motyvų juk neįsivaizduotume šios istorijos, kaip ir be „pirmosios ponios“ vaidmens, kuris mintyse jau visų turimas ir toli gražu ne rožėmis klotas. Apibendrinime autorius pabrėžia: „Knygos ašimi tapo moteriškojo ir meniškojo pradų sąveika“ (p. 207). Jei „moteriškasis pradas“ buvęs toks svarbus, kodėl šeimos gyvenimui, bendravimui su sutuoktiniu skiriamos tik užuominos?

Per knygos pristatymą Nacionalinėje bibliotekoje Landsbergienė, padėkojusi autoriui už kantrybę su ja ben-

draujant ir už netikėtą („transformuotą“) portretą, sakė, kad jai vis dėlto sekėsi. Pagrįsta – argi kas nors kitas gavo sovietų valdžios pagyrimo raštą vos po pusantros metų tremties? Tačiau tos paradoksaliaios sėkmės liudijimas yra visas profesinis (su buitinėmis apraiškomis) gyvenimas, kai grįžo į Lietuvą. Ko gero, čia galima kalbėti apie sovietinio režimo (jau postalininio) įprotį bizūnu tramdyti tik tuos menininkus, kurie elgiasi „akiplėšišškai“, o nuosaičius, prisitaikiusius (pati tokia buvau, todėl tikrai nesišaipau ir nekritikuoju) pamaloninti raguoliu... Menininkai, regis, turėjo savų privilegijų, aišku, ne tokių reikšmingų, kokiomis mėgavosi partinė nomenklatūra, bet juk atsirado namai rašytojams, kompozitoriams, matyt, ir kitoms kūrybinėms profesijoms...

Monografijoje esama tikrai vertingų liudijimų ir apie asmenybę, ir apie sovietinį kontekstą. Jeigu faktai būtų kiek nuosekliau pateikti, neužgožti banaliais filosofavimais ir mažai ką reiškiančiais nuokrypiais, tvirtčiau sukalant faktografinius kuoliukus, vaizdas būtų dar aiškesnis...

Knygos vertę padidina nuotraukų gausa. Jos ne tik iliustruoja aptariamą laikotarpį, bet ir praplečia jo ribas. Įdėta Gražinos krikštynų nuotrauka, ją su būriu vaikų matome prie Kalėdų eglutės 1936 m., o 1937-aisiais – vasarojančią Anykščiuose jau su akordeonu ant kelių... O štai ji tarp dainininkų 1995-aisiais... Kai kurios iliustracijos papildo tekstą svariomis detalėmis – štai padėka (suprantama, rusų kalba) G. Ručytei už dalyvavimą SSRS Kompozitorių sąjungos Penktojo plenumo koncertuose (p. 172).

Knygoje atsiskleidžia sudėtingas herojės likimas, prisielčiama prie tikrai nevienspalvės asmenybės. Svarbūs ir istorinio laiko liudijimai. Už tragiškojo – tremties – tarpsnio pristatymą dar svarbesni yra „normalaus“ gyvenimo sovietmečiu vaizdai, tarsi liudijantys, kad buvo galima gyventi, nors neprabangiai, bet sočiai... Vis dėlto svarbiausia, manyčiau, yra potekstėje glūdinti reziumė – ne vien duona žmogus sotus. Galėję ramiai, gana „padoriai“ gyventi sovietiniame „rojuke“, jie – Gražina ir Vytautas Landsbergiai (už autoriaus nusibrėžtos chronologinės ribos jau negalima herojės „atriboti“ nuo sutuoktinio) – rinkosi rizikingą kelią Nepriklausomybės link. ■

Arnoldas PIROČKINAS

ŠIS BEI TAS APIE LIETUVOS PERIODINĘ SPAUDĄ

Ir pavienį žmogų, ir visą žmoniją supa gausybė visokiųjų reiškinių. Daugelį jų stengiamasi suvokti, vienaip ar kitaip įvertinti. Bene lengviausiai įvertinami fiziniai reiškiniai, kuriems nesunkiai pritaikomos paprastesnės ar sudėtingesnės matematikos, fizikos formulės. Iš patirties žinome, kad vienos jūros vanduo sūresnis už kitos, o tą skirtumą visai nesunku išreikšti procentais. Kiek sunkiau įvertinti vietovės klimatą, nes reikia sukaupti daugybę fizinių duomenų, kad iš jų visumos galėtume daryti tam tikras išvadas.

Ypač sunku ar net visiškai neįmanoma matematiškai tiksliai apskaičiuoti, kokia vadinamųjų dvasinių reiškinių vertė. Pavyzdžiui, kokia formulė padėtų išreikšti tautos moralę, sąmoningumą, dvasinį atsparumą? Galima reiškinį iliustruoti ir teigiamais, ir neigiamais pavyzdžiais, bet neįmanoma pateikti konkrečių, tarkime, „moralumo“ procentų. Tautą galima apibūdinti kaip darbščią, bet jos darbštumo koeficientas vis tiek nebus nustatytas.

Labai sudėtingus abstrakčius reiškinius bandoma sieti su tam tikrais konkrečiais, matematiškai apskaičiuotais duomenimis, pagal kuriuos statistiškai sudaromi valstybių „reitingai“. Pavyzdžiui, savaitraštis *Savaitė* 2019 m. spalio 17 d. nr. 42, p. 7 paskelbė „Pensininkų gyvenimo rodyklę“, reitinguojančią 44 šalis. Pirmoje vietoje pagal pensininkų gyvenimo koeficientą atsidadė Islandija – 82 proc., paskutinėje – Indija, surinkusi vos 12 proc., Lietuvą, esančią 34 vietoje (60 proc.), lenkia Estija, užimanti 26 vietą, iškart po jos eina Lenkija (atitinkamai 67 ir 66 proc.). Latvija yra 35-ta (57 proc.), o Rusija 38-ta (48 proc.). Ši vieno socialinio reiškinio analizė gana įdomi, bet neleidžia suvokti jo raidos. Daug svarbesnė už palyginimą su kitomis šalimis yra vidinė konkrečios valstybės dinamika. Juk kiekvienos šalies rodikliai yra jos individualios, netolygios su kitais kraštais, savitos raidos rezultatas. Taigi šalių sugretinimas, vaizdingai tariant, prilygsta gretinimui lenktynininkų, kurie starte išrinkti labai skirtingais atstumais vienas nuo kito, tačiau turi pasiekti tą pačią finišo ribą. Jei imtume kitas sritis (ilgaamžiškumo, nacionalinių pajamų vienam gyventojui dydį, baigusiujų aukštąsias mokyklas skaičių 100 tūkst. gyventojų ir pan.), minėtų šalių reitingai gerokai pakistų.

Lietuvai, kaip ir kitoms panašaus istorinio likimo valstybėms, kur kas svarbiau atskleisti vidinius pokyčius, reiškinių dinamiką. Tik iš to galima spręsti apie pažangą, ekonomikos ir kultūros spragas, užčiuopti neišnaudotus rezervus. Visa tai pasidaro ypač akivaizdu, kai gretinami dviejų skirtingų epochų raidos rezultatai. Toks gretinimas labai praverstų, analizuojant du Lietuvos nepriklausomybės laikotarpius. Pirmasis buvo dramatiškai trumpas (1918–1940), antrasis, prasidėjęs po 1990 m. Kovo 11-osios, tęsiasi iki

šiol. Abiejų laikotarpių pradžia panaši – išsivaduota iš ilgai trukusios plėšrių kaimyninių valstybių priespaudos, kurią dauguma istorikų vadina okupacija. Dėl patogumo ir aš tuos laikotarpius kartais taip vadinu, nors iš tikrųjų okupacija ištisai laikytini tik kaizerinės (1915–1918) ir hitlerinės (1941–1944) Vokietijos valdymo tarpsniai. Carinė Rusija, okupavusi Lietuvą 1795 m., veikiai ją aneksavo. Aneksija truko iki 1915 m. Tarybų Sąjunga 1940 m. birželio 15 d. irgi okupavo Lietuvą, nors bandė tą faktą gudriai užmaskuoti. O tų pačių metų rugpjūčio 3 d. oficialiai aneksavo, kai TSRS Aukščiausiosios Tarybos nutarimu buvo „įteisintas“ Lietuvos inkorporavimas, paverčiant ją sąjungine respublika. Tas „priėmimas“ buvo ciniška aneksijos maskuotė. Carinė Rusija, aneksuodama Lietuvą, išsivertė be tokio kamufliažo, tačiau kiti laikai – kiti papročiai.

Skirtingi laikai lėmė skirtingą aneksijos pobūdį ir padarinius. Tad mūsų šalies padėties carinėje Rusijoje jokių būdu negalima tapatinti su tuo, ką patyrėme, kai 1940 m. buvome okupuoti bolševikinės Tarybų Sąjungos. Visagalė kompartija bizūną derino su pyragu, todėl kai kuriems veikėjams tai duoda net pretekstą minėti tą penkiasdešimtmetį kaip gana šviesų laikotarpį, tačiau ano meto masinių represijų negali atpirkti jokie pakišami „pyragai“.

Viename straipsnyje neįmanoma aprėpti visų sričių. Čia bandysiu sugretinti Lietuvos periodikos būklę abiem nepriklausomybės laikotarpiais – tarpukariu ir 1990–2019 m. Kodėl pasirinkau būtent ją? Dėl keleto priežasčių. Visų pirma, turiu ilgalaikį tiesioginį ryšį su lietuvių spauda, todėl į akis krito atskirų jos laikotarpių savitumai, apie kuriuos istorikai beveik neužsimena. Antra, dabarties periodika yra tarsi neliečiama sritis – patys žurnalistai jos neanalizuoja, neaptaria, niekam nerūpi jos linkmė, nors to reikėtų nepaprastai išaukęs žiniasklaidos poveikis visuomenei. Spauda visais laikais, galima sakyti, buvo visuomenės auklėtoja, jos opinijos formuotoja. Dabar tuo atžvilgiu ją, ko gero, lenkia televizija, ypač internetas, bet nederėtų ignoruoti ir periodikos. Taip, jos būklė labai sudėtinga, tačiau tuo negalima pateisinti

fakto, kad ši veiksminga visuomenės ugdymo institucija paliekama virti savo sultyse. Kiek praskleiskime ją gaubiančią uždangą.

Bene lengviausia ir paprasčiausia apibūdinti periodiką kiekybiškai, nors ir čia esama kabliukų. Pavyzdžiui, Visuotinė lietuvių enciklopedija (t. XII, 2007, p. 480) pateikia statistikos lentelę „Lietuvos periodinių leidinių skaičius ir tiražai 1915–2005“, tačiau nenurodo, kiek periodinių leidinių tais metais ėjo lietuvių kalba, ar čia įtraukti Klaipėdos krašto leidiniai 1923–1939 m. Jeigu įtraukti, tada tų metų skaičių gretinti su kitų metų duomenimis yra problemiška.

Ką rodo ši lentelė? 1915 m. Lietuvoje (kol ji dar nebuvo kaizerinės Vokietijos okupuota) ėjo 63 laikraščiai ir 24 žurnalai (tikriausiai ne vien lietuvių, bet ir lenkų, rusų, žydų, gal ir kitomis kalbomis). 1920 m. jau nepriklausomoje Lietuvoje (be Vilniaus?) ėjo 133 laikraščiai, 42 žurnalai, 1935 m. – 138 laikraščiai, 159 žurnalai. 1941 m. statistika (20 laikraščių, 17 žurnalo) irgi verčia klausti, ar tai metų pradžios, kai kraštą valdė bolševikai, ar metų pabaigos, kai Lietuva atsidūrė nacių valdžioje, duomenys. Manytina, jie rodo metų pradžios būklę.

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje, kuriai dabar vėl priklausė Klaipėdos kraštas ir dalis Vilniaus krašto su istorine sostine, iš lengvo ėmė gausėti periodinių leidinių. Statistikoje prie iki tol buvusių dviejų kategorijų prisidėjo trečioji – „*biuletenių ir kt. informac. leidinių*“. Kokiu pagrindu ši kategorija išskiriama, neaišku, nes ji apima ir žurnalus *Bibliotekų darbas*, *Mūsų kalba*, *Naujos knygos*, *Socialistinė teisė*, ir laikraštį *Kalba Vilnius*, ir lapelį *Ekspresinformacija apie naujus leidinius, išėjusius Tarybų Lietuvoje*. Biuletenių teisėmis buvo leidžiami oficialių dokumentų rinkiniai (žr. Tarybų Lietuvos enciklopedija, t. I. 1985, p. 265). Toks šios kategorijos leidinių neapibrėžtumas, atsiradęs veikiausiai todėl, kad vietinės institucijos stengėsi apeiti Maskvos nustatomas leidybos normas, sujaukia to laikotarpio periodikos statistiką. Kaip liūdnas palikimas ši praktika buvo tęsiama ir po 1990 m., Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Vadinasi, šiai kategorijai priklauso ne tik neperiodiniai leidiniai,

kažkodėl biuleteniais laikomi net pagal visus požymius įprastiniai žurnalai ir laikraščiai.

Nors periodinių leidinių skaidymas į tris atmainas yra labai ydingas, tačiau jo pataisyti negalime, todėl toliau pateiksiu tris skaičius, rodančius laikraščių, žurnalų ir vadinamųjų biuletenių kiekį. Po 1946 m. leidinių ėmė sparčiai daugėti. Štai 1985-aisiais jų buvo 134–32–89. Bene labiausiai laikraščių pagausėjimą lėmė apylinkių pertvarkymas į palyginti nedidelius rajonus, kurių partiniai ir vykdomieji komitetai turėjo savo spaudos organą – rajoninį laikraštį. Stambios įmonės, kai kurie tarybiniai ūkiai ir kolūkiai, didžiosios aukštosios mokyklos leido savo laikraščius. 1985 m. lietuvių kalba ėjo 105, rusų – 25, lenkų – 4 laikraščiai. Tais metais buvo 11 respublikinių, 9 miestų (iš jų 2 kartu ir rajonų), 52 rajoniniai ir 64 žinybiniai leidiniai. Pagal šias kategorijas buvo apribojama ir kritikos teisė, pavyzdžiui, rajoniniai laikraščiai negalėjo kritikuoti jokių aukštesnių organizacijų. Visų laikraščių numerio apimtis buvo apribota 4 puslapiais. Dienraščio *Tiesa* redakcija be Maskvos leidimo ėmusi šeštadieniais leisti 6 puslapių numerį, po kurio laiko buvo sudrausmintas ir grįžo prie nurodytos apimties.

Kai buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė, periodinė spauda šalyje ėmė smarkiai augti – 1990 m. ėjo 324 laikraščiai, 74 žurnalai, 85 biuleteniai. Jų skaičius 1995 m. pasiekė viršūnę Lietuvos periodikos istorijoje (477–212–109). Paskui laikraščių skaičius ėmė mažėti, bet daugėjo žurnalų. 2010 m. pradžioje, kaip rodo VLE t. XVII (2010, p. 790), Lietuvoje ėjo 297 laikraščiai, 493 žurnalai ir 95 biuleteniai, prie jų prisidėjo dar dvi informacinės atmainos – 16 garsinių žurnalų ir 182 tęstiniai leidiniai. Lietuvos periodinė spauda liovėsi buvusi visavaldės bolševikų partijos parankinė, jos nebevaržė cenzūra, visokie nurodymai iš CK, partijos komitetų sekretorių įgeidžiai. Tačiau absoliučios laisvės nebūna. Spaudą riboja finansinės galimybės, priklausomybė nuo lėšų šaltinio. Skaudus to pavyzdys – 1996 m. atnaujintų *Lietuvos žinių* likimas. Kai Jonavos „Achema“ nutraukė šiam dienraščiui teiktą paramą, 2019 m. balandį jo leidyba sustojo, ne-

gelbėjo net palyginti nemažas tiražas, 2007 m. siekęs 21 000 egzempliorių.

Apibendrintai galima sakyti, kad periodiniai leidiniai lengvai dygsta, tarsi grybai po lietaus, bet dar lengviau išnyksta. Vis dėlto bendrasis jų skaičius nemažėja, išlieka apytikriai toks pats. Šiandien jie leidžiami ir buvusiuose valsčių miesteliuose, dabar tapusiuose rajonų centrais ar jų palydovais – Gargžduose, Prienuose, Anykščiuose, Molėtuose, Varėnoje... Jurbarke eina net du laikraščiai – *Šviesa* ir *Mūsų laikas*.

Nemažai periodinių leidinių perėmė iki 1940 m. leistų laikraščių ir žurnalų pavadinimus, tęsdami nutrauktą jų numeraciją. Taip atgijo laikraščiai *Lietuvos žinios*, *Ūkininko patarėjas*, žurnalai *Karys*, *Trimitas*, *Naujoji Romuva*... Kai kurie bolševikmečio leidinių pavadinimai buvo pakeisti patriotiškais ar neutraliais – *Tarybinė moteris* pasivadino tiesiog *Moterimi*, *Pergalė* tapo *Metais*... Tačiau leidinių antraštės tėra tik iškabos, daug svarbesni vidiniai pokyčiai. Formaliai žiūrint, mažiausiai jų patyrė *Lietuvos žinios* – kaip buvo, taip ir liko dienraštis iki pat antrosios savo baigties. O štai *Naujoji Romuva*, prieš okupacijąėjusi kaip iliustruotas savaitraštis, dabar išeina vos 4 kartus per metus. 1933 m. šio žurnalo tiražas buvo 5000, o 2019 m. nr. 3 – tik 700 egzempliorių. Prieš karąėjusį gausiai iliustruotą savaitraštį *Karys* prenumeruodavo dauguma lietuvių, atlikusių ar atliekančių privalomąją karinę tarnybą. Nuo 2002 m. jis eina kaip mėnesinis žurnalas.

Ypač drastiškai pakito *Lietuvos aidas*. Iki sovietų invazijos 1940 m. birželį jis buvo Lietuvos vyriausybės oficiozas, turėjo net dvi laidas – rytinę ir popietinę. Pirmadieniais paprastai būdavo tik popietinė, o sekmadieniais – rytinė. Šeštadienį popietinė laida išeidavo su literatūriniu priedu. Iš viso per savaitę susidarydavo 96 p. spausdinto teksto. Po 1990 m. atkurtas *Lietuvos aidas* niekada nė iš tolo neprilygo savo pirmtakui. Dabar jis yra tapęs 16 puslapių savaitraščiu. Suprantama, labai skiriasi ir tiražai – 1939 m. dienraštis buvo pasiekęs 90 000, o savaitraštis 2007 m. turėjo 15 000, šiuo metu turi apie 3500 egzempliorių.

„Smetoninį“ *Lietuvos aidą* patogiau būtų gre-
tinti su mūsų meto dienraščiu *Lietuvos rytas*, nes
abu turi daug fizinių bendrybių. Antrasis, nors ir ne-
prilygsta pirmajam, vis dėlto paprastomis dienomis
leidžiamas 18 000–22 000, o šeštadieniais net 62 000
egzempliorių tiražu. Savaitės numerių apimtis – 136
puslapiai, o *Lietuvos aidas* 1939 m. pradžioje, kaip
minėta, per savaitę pateikdavo 96 p. Taigi *Lietuvos
rytas* gali skirti informacijai gerokai didesnę erdvę,
negu galėjo valstybės finansuojamas dienraštis *Lie-
tuvos aidas* tarpukariu. Kaip šie leidiniai panaudojo
informacines erdves?

Kad išryškėtų esminis skirtumas, palyginki-
me, kaip Vasario 16-ąją paminėjo *Lietuvos aidas*
1939-aisiais ir kaip *Lietuvos rytas* 2019-aisiais. Abi
sukaktys nėra apvalios, taigi „eilinės“.

Vasario 15 d. *Lietuvos aidas* rytinės laidos pirmajame
puslapyje išspausdino informaciją „Vasario 16 d. iškil-
mių išvakarės“, kur nurodė svarbiausius renginius.
Tos dienos dienraščio popietinė laida beveik ištisai
skirta Vasario 16-ajai. Pirmajame puslapyje įdėtos
Prezidento Antano Smetonos, aušrininko Jono Basa-
navičiaus, Ministro Pirmininko Vlodo Mirono ir Vy-
tauto Didžiojo muziejaus bokšto nuotraukos. Išspaus-
dintas redakcinis straipsnis „Vasario 16-oji – naujos
eros pradžia“, Latvijos atstovo Lietuvoje tekstas „Bro-
lių tautos šventė“, dar trys rašiniai nepriklausomybės
tema. Šio laikraščio „Savaitinis iliustruotas kultūros
priedas“ įdėjo 4 žymių dailininkų patriotiško turinio
paveikslų faksimiles, Antano Vienuolio straipsnį „21
metai“, Petro Babicko „Kapai, kurie kalba...“ Šio ra-
šinio autorius tiesiogiai nemini sukakties, bet labai
subtiliai tą temą papildė, pasakodamas apie žuvusių-
jų kovose dėl nepriklausomybės kapus Vilniaus Rasų
kapinėse. Priede išspausdinta plati informacija apie
šventės minėjimą Prahoje ir Berlyne.

Vengdamas paversti šį rašinį bibliografiniu registru,
neaptarsiu šventės atgarsių apžvalgos, pateiktos vė-
lesniuose numeriuose iki 1939 m. vasario 20 d. nr. 31
(4483). Akivaizdu, kad laikraščio redakcija brangino
šalies nepriklausomybę ir sugebėjo tą jausmą puose-
lėti.

Na, o kaip „flagmanas“ *Lietuvos rytas* 2019 m. pa-
minėjo Vasario 16-ąją? Sakyčiau, labai išradingai – tų
metų vasario 15–16 d. nr. 92 (8249) p. 2 išspausdino
karikatūrą, kurioje pavaizduoti 4 asmenys: Antanas
Smetona, Jonas Basanavičius, kitų dviejų neatpaži-
nau. Prezidentui Smetonai į lūpas įdėjo žodžius: „La-
bai gaila, bet Vytautas ir Algirdas pasirašyti Vasario
16 d. akto neturėtų.“ Mintis tokia gili, kad vargu ar
daug kas ryžtųsi į ją panirti. Redakcijai to užrašo pa-
kako svarbiai datai „pagerbti“.

Nesileidžiant į išsamią apžvalgą, galima sugretinti
abiejų dienraščių puoselėjamas temas. *Lietuvos aide*
1939 m. daug vietos skirta įvykiams visame krašte,
teigiamiems ūkio, kultūros pokyčiams. Ne mažiau
rašoma apie tarptautinę politiką, ypač apie Ispanijos
pilietinį karą, kuriame aktyviai dalyvavo hitlerinė
Vokietija ir fašistinė Italija, rėmusios sukilėlius su
Franku priešakyje. Vyriausybiniams, kad ir gana
vangiai, daugiau moralinę negu karinę pagalbą teikė
Anglija su Prancūzija. Pastaruoju atžvilgiu kur kas
aktyvesnė buvo Tarybų Sąjunga. Nemažai rašyta apie
hitlerinės Vokietijos draskomą Čekoslovakiją. Po
Lenkijos ultimatumo 1938 m. kovo mėn., kai Lietu-
va buvo priversta užmegzti diplomatinis santykius
su agresyvia kaimyne, nevengta apdairiai nušviesti
lietuvių būklės Vilniuje ir visame okupuotame kraš-
te. Gal koks vienas laikraščio ploto procentas atiteko
teismams, kriminalinei kronikai.

Lietuvos ryto tematika skiriasi iš esmės. Joje do-
minuoja Seimo rietenos, intrigos, pretenzijos tiek
parlamentarams, tiek Vyriausybės nariams. Valsty-
bės pareigūnai, kuriems laikraščio leidėjai nesim-
patizuoja, vaizduojami kaip nevykėliai, nesąžiningi
tipai, linkę daryti nusikaltimus. Net susidaro įspū-
dis, kad kartojamas scenarijus, išmėgintas 1940 m.
liepos mėn. prieš rinkimus į vadinamąjį Liaudies
seimą, kai buvo išklijuoti plakatai, šaržuojantys nu-
verstą buržuazinę valdžią. Virš nupieštų „nusikaltė-
lių“ portretų švietė užrašas: „Štai kokios galvos mus
valdė, kiek jie pragėrė, kiek jie pravalgė.“ Atseit siūlo-
mi „liaudies“ kandidatai būsią ypač dori, nei gersią,
nei valgysią.

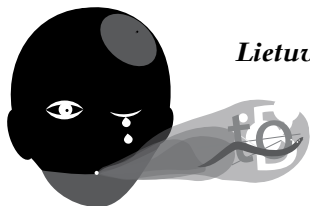
Ne mažiau puslapių negu kivirčams tarp partijų *Lietuvos rytas* skiria visokioms aferoms, kriminaliniams nusikaltimams. Šie dalykai aprašomi taip patraukliai, kad kyla noras, viską metus, juos pakartoti. Kai tas kalama į galvą kasdien, ima atrodyti, kad nusizengimai ir nusikaltimai yra tapę mūsų valstybės gyvenimo norma. Nevogsi – nepralobsi! Gyvenimą užsienio šalyse laikraštis vaizduoja panašiai – visur grubi prievarta, rietenos, konfliktai, žiaurus silpnųjų engimas. Tokia faktų atranka skaitytoją įtikina, kad nėra ko reikalauti ir iš Lietuvos. Taigi štai turime rezultatą – tas pats laikraštis šiemet spalio 19 d. nr. 203 (8420), p. 1 praneša: „Dienos skaičius 6175“, pasirodo, tiek Lietuvos kalėjimuose esama suimtųjų ir nuteistųjų. Tiesa, per metus jų šiek tiek sumažėję, vadinasi, einama pažangos keliu. Tačiau ir likęs skaičius šaliai, turinčiai mažiau kaip tris milijonus gyventojų, yra pernelyg didelis. Palyginkime – 1940 m. sausio 1 d. (VLE, t. IX, 2006, p. 187) Lietuvoje kalėjo 4198 nuteistieji, arba 326 iš 100 000 gyventojų. Spėtina, kad šie skaičiai didesni negu buvo 1939-aisiais, nes juos padidino atgautos sostinės ir Vilniaus krašto kriminaliniai nusikaltėliai. Gaila, bet redakcija, pateikusi dabartinį įkalintųjų skaičių, nepasivargino panagrinėti šalies kriminogeninės būklės. Šis faktas rodo abejingumą ne tik jai, bet ir tautos kultūrai. Kur aukšta dvasinė kultūra, ten rečiau paminama ir teisė, nes laikomasi įstatymų. Galiu prisipažinti – daug metų skaitinėju šį laikraštį, bet per tą laiką neradau nė vieno rašinio, kurį vertėtų nusikopijuoti ar bent įtraukti į kultūros rašinių kartoteką.

Lietuvos ryto kryptimi yra pasukę ir daugiau periodinių leidinių. Bet ne visi. Rimtų straipsnių pasitaiko savaitraščiuose *Respublika*, *Lietuvos aidas*, kas dvi savaites išeinančiame *Karštame komentare*, daugelyje žurnalų. Tačiau, apžvelgdamas pastarojo 100 metų lietuvių periodikos raidą, pasigendu žurnalo, kuris prilygtų 1931–1940 m. Juozo Keliuočio redaguotam iliustruotam savaitiniam kultūros žurnalui *Naujoji Romuva*. Esu įsitikinęs, kad lietuvių žurnalistikos istorijoje kito tokio intelektualaus žurnalo nėra buvę. Jis skelbė moderniosios katalikybės, kuria ne visi

domisi, nuostatas, tačiau tokia kultūringa forma, tokiame plačiame kultūros kontekste, kad mąstančiam žmogui visa tai įdomu ir šiandien. Šiam leidiniui visiškai nebūdingas radikalus klerikalizmas, todėl jame bendradarbiavo laisvamanis Jonas Šliūpas, botanikos prof. Konstantinas Rėgelis, filosofas prof. Vosylius Sezemanas, liuteronų teologas Jonas Pauperas, Kauno universitete profesoriavęs šveicaras Pranas Brenderis, prof. Eduardas Volteris, žydų literatas B. Zilberis, paskelbęs straipsnį „Šių dienų Lietuvos žydų rašytojai“ (1933 m.), labai aktyvus Lietuvos reformatų veikėjas Martynas Yčas, Klaipėdos krašto lietuvininkas mokytojas Martynas Purvinas, iš Biržų kilęs reformatas kompozitorius Vladas Jakubėnas, ragainiškis lietuvininkas Jonas Vanagaitis ir kt. Net Vincas Mykolaitis-Putinas, 1935 m. oficialiai atsisakęs kunigystės ir susituokęs, taigi, jei neklustu, atskirtas nuo Katalikų bažnyčios, toliau bendradarbiavo su žurnalu. Tačiau tarp *Naujosios Romuvos* bendradarbių nematyti nei tautininkų, nei socialdemokratų, nei komunistuojančių kultūrininkų. Jo branduolį sudarė vadinamojo neokatalikybės judėjimo, plitusio Europoje po Pirmojo pasaulinio karo, atstovai. Iš jų bene didžiausią įtaką darė prof. Stasys Šalkauskis ir filosofas dr. Antanas Maceina.

Žurnalas teikė vietos visoms savo autorių gvildenamoms problemoms ir temoms. Redaktorius Keliutis su bendradarbiais vadovavosi nuostata, kad kultūringai visuomenei praverčia viskas, kas daugiau ar mažiau susiję su tautos praeitimi ir dabartimi. Netrūko rašinių apie gimtąją kalbą, teatrą, vaizduojamąjį meną, tautos moralę, politinę padėtį, santykius su kitomis šalimis, Vilniaus situaciją, socialines problemas ir t. t. Dairytasi ne vien po savo kiemą – paskelbtas, pavyzdžiui, Viktoro Žadeikos tekstas „Šiandieninė švedų muzika“ (1932), 1937 m. paskelbta 18 Juozo Maniuko rašinių apie gamtos mokslus – „Gyvulių kraujo grupės“, „Hormonai“, „Ar šuo nosim savo namus randa“ ir kt.

Kai vartau šio žurnalo komplektus, imu apgailestauti, kad man jau neteks turėti rankose analogiško leidinio. B lieka palinkėti būsimoms kartoms, kad tokio sulauktų. ■

BIUDŽETINĖ BAKCHANALIJA

Mano būrimo salono *Dura necēssitas* klientai vietoj proto mankštos sprendė sudėtingą rebusą, kas lemia, kad mūsų valdžia yra tokia pastovi – valdininkai tiesiog pavyzdinčiai visada viską daro atvirkščiai. Štai Jaroslavas Narkevičius, vos tapęs susisiekimo ministru, žvaliai nužingsniavo revoliucionierių seniai išmintais takais – užėmė PAŠTĄ, bet nesugalvoja, ką su juo daryti. Todėl, kad pravėdintų smegenis, NEPABŪGO, pasak Tomaševskio, nuskristi į Abu Dabį, o ten reikliai patikrino, ar įgaliotas pavaldinys sklandžiai skaito paties ministro pranešimą. Sočiai užkirtęs, nurūko į Minską, kad dalykiškai susisiektų su problemineis kaimynais. Vėl pasistiprinęs, išklaušė net paties Galkino anekdotą su politiniu atspalviu. Esą Trumpas, Putinas ir Lukašenka plaukia valtimi, bet jos motoras užgęsta, taigi teks irkluoti. Trumpas sako, kad to nedarys, nes laiko save pasaulio lyderiu. Putinas primena, kad irgi yra ne pėsčias, kai kuriose planetos vietose vertinamas net labiau už Donaldą. Tada Lukašenka pasiūlo balsuoti. Po balsavimo matome, kaip Trumpas net suprakaitavęs irkluoja ir piktinasi: „Klausyk, Vladimirai, valtyje esame trys, tai kodėl už tave balsavo penki, o už Aliaksandrą keturi?“

– Visada žinojau, kas iš tų trijų gudriausias, – konstatoavo Jaroslavas, kirsdamas baltarusių bulves su spirgučiais.

Viskas ėjosi, kaip sviestu patepta, bet vis dar pasitaiko asmenų, kuriems labai blogai, jeigu kam nors gerai, todėl ministras, vos grįžęs į Vilnių, buvo skubiai iškviestas „ant kilimėlio“. Seimo opozicinės frakcijos, matyt, išalkusios skandalų, menkiausiai progai pasitaikius, gerte geriančios valdančiųjų kraują, liepę Jaroslavui iš panagių pasiaiškinti, kur, kada, su kuo ir už kiek. Tuos suktus klausimus išklaušęs, lenkų krikščioniškos šeimos narys atsisakė nurodyti, kiek kartų įvairiuose, ne tik tarptautiniuose, susitikimuose nesusimokėjo už pietus ir vakarienes, mat kaip tik dabar pats asmeniškai yra pavedęs DĖL TO atlikti išsamų tyrimą. Tikėtina, bus nustatyta, kad jis tikrai pusryčiauja...

– Niekus kalbate! – pasipiktino politiškai pasikaustęs šizofrenikas. – Ne laikas barškinti puodais, kai biudžetas ant nosies, o valdžia blaškosi ir virvę veja iš išmetamųjų dujų, pasak Šveiko gerbėjos Šimonytės.

– Čia pernelyg mandagiai ir konservatyviai pasakyta, – rūsčiai paprieštaravo skeptikas, matyt, mizoginas. – Aš, regėdamas valdžios biudžetines dėliones, supratau, kad laukia vargo vakarienė, nes duodamas aiškus signalas – mokesčių mokėtojams teks nusimauti paskutines kelnės, o su nuogu užpakaliu net į gatves neišeisi, kad pareikštum protestą. Teisingai patariama, kad, jeigu kažkas kėsina išplėsti rankinę, kuprinę ar kitą nuosavybę, verčiau viską atiduokite gražiuoju, nes sveikata brangesnė.

– O jeigu kėsina net su Kalašnikovu! Nekeista, kad Estijos *Swedbankas* išplovė visus, tiek savus, tiek svetimus pinigų. Už tai dabar švaros broliams uodegą prikirpo ne tik Taline, bet ir Stokholme, ir Vašingtone. Estams užėjo juodos dienos. Net žiurkės, ir tos, matyt, iš pavydo kenkia kaip įmanydamos, antai nugraužė valdžios kabelį ir visą šalį paliko be ryšio, be galimybės patogiai atlikti e-operacijas, – užjautė kaimynus liguistai jautrus empatikas.

– Ko čia rūpinatės tais, kurie pirmąją pagal visus reitingus? Pas mus net žiurkės nieko nenugraužė, nes ir šiaip nė vienas valdiškas e-kabelis neveikia. Laikraštyje skaičiau, kad mūsų marionetės, dar vadinamos elektoratu, išsiverčia apskritai be jokių patogumų, svarbu, kad tas, kuris tampo jas už virvučių, būtų patenkintas, – kaip kirviu nukirto įtarus paranojikas. – Nėra to blogo, kas netaptų dar blogesnis. Kai žalstiečius pakeis politinį apetitą atgavęs „svarsčikas“, pamatysim ko nematę, būsim kur nebuvę.

Aršioje diskusijoje nedalyvavo tik būrelis smalsių vujeristų, kurie per užtamsintus valdžios langus stebėjo choreografines scenas iš biudžeto svarstymų. ■

Tiesiai iš plovyklos
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2019. 11 (659)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Levas KOVARSKIS. *Who Am I? About Migration and Identity*. The author presents psychoanalytic view on the concept of identity according to which person's identity and self-perception are rooted in his/her attachment groups and early relationships. Further he uses this perspective in the attempt to understand deeper migrant's experience, mentality and inevitable emotional turmoil the cultural adaptation produces in his/her mind. Then using migrant's mentality as a model, author reflects on national, religious and other identities in their relation to the human need to belong (page 2).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Promise Revoked. The 30th meeting of European cultural journals in Berlin*. An overview of regular meeting of European cultural journals and most notable speeches and papers presented by such distinguished German and Austrian intellectuals and academics as Aleida Assmann, Karl Schlögel, Philip Ther and discussions that aimed to explain what went wrong after seemingly promising and liberating political events of 1989 (page 11).

Tomas KAVALIAUSKAS. *Spain with political prisoners or what is in common between Catalanian and Lithuanian independence*. The conversation with Aleida BERTRAN, who is a coordinator of national Catalanian Assembly in the Baltic States, is interviewed by Tomas KAVALIAUSKAS, Vytautas Magnus University. The conversation reveals how Spanish authorities avoid dialogue with Catalanian representatives regarding independence. Also the conversation discloses Catalanian pro European Union values as well as cosmopolitan attitudes towards other ethnic citizens of Catalonia, including those of Spanish ethnicity. As Aleida Bertran rightly mentions, in Catalonia, unlike in the Baltic States or Eastern Europe, there is no such a thing as a linguistic minority, there is no such a thing as "Spanish minority" (page 14).

Juozas LAKIS. *A Few Notes on the Vision of Lithuanian State*. It is strange, but we have reached a level of historical development that needs state and society's efforts to sustain the idea of Lithuanian statehood. According to Mečys Laurinkus "Lithuania disintegrates not physically, but mentally and emotionally". The future of Lithuania depends on ethos, i.e. on the spiritual ties between members of this community as well as trust in state and its institutions and respect toward its symbols (page 18).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *The Feeling for Nobel or 777 Ideas in "Non-Prestigious" Japan*. Artist's essay (page 23).

Paulina NALIVAİKAITĖ. *Gaida – Hopes and Doubts*. This year the Gaida music festival introduced more different classes of music: electronic music became equally respected like any others and three audiovisual installations operated throughout the festival. According to the musical critic this is a sound strategy as so many sub-fields of music exist in the world and technological growth provides essentially new possibilities for the development of electronic music (page 27).

Simona ŠLIAUPAITĖ. *Discussions on architecture in Kaunas*. This year the Kaunas Architectural festival was also an invitation to discussions of professionals and local community to find out whether architecture enhances or destroys the identity of the city (page 29).

Danutė ZOVIENĖ. *"Academician without Academism"*. Are the art works of Augustino Savicko (1919–2012) shifting in the globalized current context as well as new processes in art, asks the art critic and replies, yes, they are (page 32).

Linus BLIŠKEVIČIUS. *Research by Art and Art Regime*. The science and studies law of Lithuanian Republic states that it is essential to implement the unity of science and art as well as studies. Art regime provides structure to artistic experience or memory, writes the author (page 35).

Vlada KALPOKAITĖ. *Agoras of "Sirens". A Story about „Postfestival“ essay*. An overview of the festival's program and critical remarks (page 41).

A world without boundaries. Artist Almyra BARTKEVIČIŪTĖ-WEIGEL is interviewed by Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ (page 45).

Gediminas JANKAUSKAS. *Cinema of Fatalist, Moralism and Maniac of Style Alfred Hitchcock*. An essay about renowned film director on the occasion of his 120th anniversary (page 49).

A Rediscovered Page of Kaunas' History. Evelina BAUŽAITĖ interviews museum curator Aldona SNITKUVIENĖ and director of M.K. Čiurlionis State Museum INA PUKELYTĖ. An exhibition titled "The Code of Memory: Tilmans heritage in Kaunas" was opened at Mykolas Žilinskas Art Gallery in Kaunas. It presents a view of Kaunas' history through the lenses of one German family. The exhibition is accompanied by a monograph Tilmans and Their Legacy in Kaunas written by Aldona Snitkuvienė (page 57).

Vadim MESIAC. *"Babilon" Station*. Short story (page 59).

Aldona PAULASKIENĖ. *For Lithuania at Centenary (Language and Script)*. The author claims: "I am writing about the relation between language and nation but I find myself closet o memorials as they are also related and they cause pain (page 62).

Ksaveras ANDRAŠIŪNAS. *Footprints in the sand of Time*. Informer Cvirka. Riva. Ksaveras Andrašiūnas, a former political prisoner wrote "to the drawer" during the whole Soviet period hoping that his historical testimony will survive for future generations. Two fragments of his memoir are published (page 66).

Raimundas KLIMAVIČIUS. *Lost Between Stockholm and Toronto. A report on the fate of some Lithuanian diplomatic archives. Part II. Footprints in Toronto*. Before WW II broke out Lithuanian government attempted to transport some documents in its embassy in Stockholm, but this valuable set of documents finally disappeared (page 76).

Astrida PETRAITYTĖ. *About a Piano Player*. Review of a book by Andrius Vaišnys "Pianissimo of Gražina Ručytė" ("Gražinos Ručytės pianissimo: branda ir sklaida antiformalistinio rojuko metais") (page 84).

Arnoldas PIROČKINAS. *This and that about Lithuanian periodicals*. Polemical notes (page 89).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Budgetary bacchanalia*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

SRTR fondas remia rubrikas:
Problemos ir idėjos, Kūryba ir kūrėjai,
Praeities dabartis, Apie knygas

Kenan MALIK

Living in diversity (En) (LT)

On the fear of the Other and anxieties about the Self
The 'community of communities' approach is responsible for the emergence of a tribal sense of identity among third-generation Muslims in Europe, argues Kenan Malik. The reaction to diversity must be political dialogue rather than indifference disguised as respect.

Valdas VASILIAUSKAS

The drama of independence (En) (LT)

Eimuntas Nekrošius and Lithuania's Youth Theatre
May 2018 marks thirty years since an event of central importance to Lithuanian culture: the National Youth Theatre's month-long American tour. Taking place as Lithuania began to shake loose of Soviet control, it was the first commercial tour of the USA by any group of professional artists from Lithuania – and further reinforced the legend of the theatre's enigmatic star, director Eimuntas Nekrošius.

Almantas SAMALAVIČIUS

The weight of soap bubbles. Russian cultural propaganda in the Baltics (En) (Lt)

Culture has become a major instrument of Russian propaganda. Nowhere is this more so than in the Baltic countries, where Russian media are widely consumed, and where politics, business and the cultural sector combine to promote Russian interests. A Lithuanian perspective.

Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Adam ZAGAJEWSKI

A defence of ardour (De) (En) (No) (Lt)

In honour of Adam Zagajewski receiving the Jean Améry Prize for European essay writing, we publish Zagajewski's defence of ardour. That is, true ardour, which doesn't divide but unifies; and leads neither to fanaticism nor to fundamentalism.

Ana HOFMAN, Almantas SAMALAVIČIUS

Neoliberalism and higher education in Central Europe (En) (Lt)

A conversation with ethnomusicologist Ana Hofman
Recent cuts in higher education spending fuels the commodification of knowledge, the precarization of academic work, and de-solidarization within the scientific community. Slovenian ethnomusicologist Ana Hofman in conversation with the Lithuanian journal Kultūros barai.

Sofi OKSANEN

A lion in a cage (En) (Lt)

On the Finlandization of Europe
In the aftermath of World War II, Finland pursued a policy of remaining on good terms with the Soviet Union with a view to safeguarding Finnish sovereignty. This strategy became known as „Finlandization“. A strategy that now haunts Europe, writes Sofi Oksanen, as Russia continues to focus on expanding its sphere of influence.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2700 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Vaza, Japonija, Arita, Brolių AOKI bendrovė. 1900 m.
Audriaus Kapčiaus nuotraukos

Johann Joachim Kändler (1706–1775). Sietynas, Vokietija,
Meisenas, XIX a. pab. (pagal 1760 m. modelį)

Kavos servizas. Vokietija, Meisenas, XIX a. pr. B. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinių
Apie parodą „Atminties kodas: Tilmansų palikimas Kaune“ skaitykite p. 57

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2019. Nr. 11 (659), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009